

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Ortadoğu’da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça’da gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05.09.2008

Ahmet Ayhan KOYUNCU

TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI

İmza

Danışman Üye : Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM .....

Jüri Üyeleri : Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ .....

: Yrd. Doç. Dr. Kerim ÇINAR .....

Sosyoloji Anabilim tezli yüksek lisans öğrencisi Ahmet Ayhan KOYUNCU'nun "**Ortadoğu'da Milliyetçilik: Hafız Esad Dönemi Suriye Örneği**" başlıklı tezini değerlendirmek üzere 05.09.2008 günü saat 14:00'de Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ

MÜDÜR

YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ

ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK: HAFIZ ESAD DÖNEMİ SURIYE ÖRNEĞİ

Ahmet Ayhan KOYUNCU

AFYONKARAHİSAR KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

EYLÜL 2008

TEZ DANIŞMANI: Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

Milliyetçilik Fransız Devrimi ile ortaya çıkmış ve 20. yüzyılda dünyanın her tarafında etkili olmuş bir siyaset biçimidir. Etkili olduğu topraklarda farklı görünümlere sahip olan milliyetçilik, her toplumda aynı biçimde bir gelişim göstermemiştir. İç içe geçtiği olgular olan ulus, ulus-devlet ve milliyetçilik aşamaları, zaman zaman biri diğerinden önce gelecek şekilde olmuştur. Üçüncü Dünya ülkelerinde milliyetçilik ise sömürgecilik ve Batı'da eğitim görmüş aydınlar aracılığıyla etkili olmuştur.

Osmanlı'nın yıkılışı sonrasında Ortadoğu'da da etkili olmaya başlayan milliyetçilik akımı, Araplar arasında sömürgecilikten kurtulma sürecinde etkili olmuştur. Sömürgeci güçlerce yapay sınırlarla birbirinden ayrılan Arap devletleri, milliyetçilik bayrağı etrafında yeniden bir araya gelmeye çalışmışlar ve tek bir devlet çatısı altında yaşama amacıyla Büyük Arap Devleti'ni kurmaya çalışmışlardır. Hafız Esad'da bu hedefe ulaşmaya çalışan Arap liderlerden birisi olarak Arap siyaset sahnesinde uzunca bir süre yer almış, ancak istediği başarıya ulaşamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Ortadoğu, Arap Milliyetçiliği, Suriye, Hafız Esad.

ABSTRACT

NATIONALISM in the MIDDLE EAST: The Case of SYRIA in HAFIZ ESAD PERIOD

Ahmet Ayhan KOYUNCU

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE of SOCIAL SCIENCE
DEPARTMENT of SOCIOLOGY**

SEPTEMBER 2008

Advisor: Asist. Prof. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM

Nationalism as a political movement appeared during French Revolution and by the twentieth century, it had marked the political structure in worldwide scale.

Nationalism, with different manifestations in different territories, followed different development style. Although the concepts of nation, nation-state and the steps of nationalism are interwoven, in some certain periods one of them may get priority. And nationalism in the third world countries has some more characteristics since in these countries nationalism is mainly conveyed by the process of colonization and by the Western educated intellectuals.

Nationalism in the Middle East became too active after the decline of Ottoman Empire because this trend was too functional in anti-colonial struggle. The Arabic states which are isolated through artificial delimitations by colonialists, have tried to come together and unite all the Arabic tribes and states through nationalist discourses in to one Great Arabic State. And Hafiz Esad as one of the Arabic leaders with that ideal took a very long part in Arabic political world but could not reach this Megalo Idea.

Key-Words: Nationalism, Middle East, Arabic Nationalism, Syria, Hafiz Esad

ÖNSÖZ

Ortadoğu insanlık tarihinde en önemli coğrafi alanlardan birisi belki de en önemlisidir. Üç semavi dinin merkezi olması, tarihsel süreçte önemli ticaret yollarının bu bölgeden geçmesi, günümüzde enerji kaynaklarının önemli kısmının bu bölgede olması vs gibi etkenler, her zaman için Ortadoğu'da hakimiyet mücadelesinin kıyasıya devam etmesine yol açmıştır. Tarihin ilk dönemlerinden, özellikle modern dönemlere ve bugüne kadar, Ortadoğu'ya hakim olan güç, genellikle dünyaya hakim olan güç olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra bölge, günümüze kadar bir istikrarsızlık merkezi olmuştur. 20. yüzyılın başında sadece üç devletten (Osmanlı, İran ve Mısır) müteşekkil Ortadoğu, günümüzde yirmi civarında devlete ayrılmıştır. Etnik ve dinsel çeşitlilik açısından bir mozaiği andıran Ortadoğu'da ağırlıklı etnik nüfus Arap nüfusu ve ağırlıklı dini nüfus İslam'dır. Osmanlı'nın yıkılışı sonrasında, sömürgeci güçler tarafından atomize edilen bölgede kurulan devletlere genel bir bakış, aslında bu devletlerin yapay birer devlet olduğu gerçeğini ortaya koyacaktır. Sınırları cetvelle çizilmiş, birbirinden ayrı olmaları için hiçbir nesnel gerekçenin, coğrafi, siyasal, kültürel, dini vs. bulunmadığı yerlerde, birden fazla devlet mevcuttur.

Dikkat çekici bir nokta da, aslında tam burasıdır. Tarihsel olarak aynı geçmişe sahip, yüzyıllarca birlikte yaşamış, Türkçe ve Farsça dışında, neredeyse tamamen aynı dilin konuşulduğu, farklı inançlara sahip olmanın bir sorun teşkil etmediği bölgede mevcut olan yirmi civarında devletin, güçlü bir milliyetçilik duygusuna sahip olduğu dönemlerde bile neden ayrı ulus-devletler olarak varlıklarını devam ettirdikleri, birbirlerinden tarihsel, dilsel, dinsel noktalarda ayrılıp ayrılmadıkları, eğer varsa ayrılıkların hangi nokta üzerinde şekillendiği gibi sorulardan yola çıkarak, Suriye özelinde Arap milliyetçiliği araştırmanın temel konusunu teşkil etmektedir. Suriye, Irak, Ürdün, Yemen, Filistin, Mısır, Lübnan, Kuveyt, Umman, Bahreyn ve diğer devletlerin birbirinden hangi noktalarda ayrıldığı, Suriye'nin bu sürecin neresinde yer aldığı, özellikle efsanevi liderleri Hafız Esad'ın bu konudaki görüş ve eylemlerinin ne olduğu soruları araştırmayı yönlendiren sorulardır. Esad bir Suriyeli

Arap milliyetçisi olarak, diğer devletlerdeki milliyetçilerden farklı mıdır? Suriye'nin tarihsel bir farklılığı söz konusu mudur? Kendisini diğer Arap devletlerinden ayırmakta mıdır yada uluslaşma sürecinde bu ayrımı nasıl koymuştur? Bu gibi soruların cevabı aranmaya çalışılmıştır.

Ulus-devletlerin sona erdiği şeklinde tartışmaların yaşandığı dönemimizde, aslında tam bir ulus-devlet olamayan Arap devletlerinde yaşanan durumun anlaşılması, nihayetinde bizimde bir parçası üzerinde yaşadığımız Ortadoğu'yu anlama çabasıdır. Bu araştırmada bana danışmanlık yapan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Ahmet Kemal BAYRAM'a teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, konuya ilişkin çalışmalar esnasında tıkanıp anlarda yardımcı olan Doç. Dr. Mehmet KARAKAŞ hocama da teşekkür ederim. Yine bu çalışmam sırasında bana her türlü yardımda bulunan, çalışmalarım esnasında yokluğuma sabırla katlanan sevgili eşim Sümeyya'yı anmadan geçemem. Bir de hem görüşleri ve düşünceleri ile çalışmamda tıkanıp noktaları aşmamda yardımcı olan, hem de kütüphanesini bana açan Üstadım, değerli kayınpederim, Mustafa YILDIZ'ı da anmazsam haksızlık etmiş olurum. Son olarak da tezimin hazırlanması sürecinde bana büyük hoşgörü gösteren iş arkadaşlarım Hüseyin ŞİMŞEK, Resul TAŞÇI ve Ozan KAPLAN'a da ayrıca teşekkür ederim.

Ahmet Ayhan KOYUNCU

Afyonkarahisar 2008

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	i
TEZ JÜRİSİ VE ENSTİTÜ MÜDÜRLÜĞÜ ONAYI	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ ÖZETİ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
GİRİŞ	9

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MİLLİYETÇİLİK

1. MİLLİYETÇİLİK: KAVRAM, TARTIŞMALAR ve YANSIMALARI..	15
1.1. MİLLİYETÇİLİK TANIMLARI	15
1.2. ULUS MU MİLLİYETÇİLİK Mİ?	17
1.2.1. Ulusun Tarih Dışılığı.....	17
1.2.2. Ulusun Modernliği	18
2. MİLLİYETÇİLİĞİN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ	24
3. ULUSAL KİMLİK.....	26
3.1. Ulusal Kimliğin Temel Unsurları.....	27
4. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ VE MİLLİYETÇİLİK.....	29
4.1. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ	29
4.2. ÜÇÜNCÜ DÜNYAYI AÇIKLAMA MODELLERİ.....	30
4.3. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ	31
4.3.1. Üçüncü Dünya ve Sömürgecilik.....	32
4.3.2. Üçüncü Dünyada Siyaset.....	32
4.3.3. Üçüncü Dünyada İktisat	33
4.3.4. Üçüncü Dünyanın Demografik Yapısı	34
4.4. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ ve MİLLİYETÇİLİK.....	34
5. ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK.....	38
5.1. ORTADOĞU NERESİ?	38
5.2. TARİHİ SÜREÇTE ORTADOĞU	40
5.3. ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK.....	43

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE SURİYE

1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANA HATLARI	46
1.1. KÜLTÜREL ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ	49

1.2. SİYASİ ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ.....	55
1.3. BAĞIMSIZLIK YOLUNDA ARAPLAR.....	59
1.4. BAAS PARTİSİ	62
1.5. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ.....	66
2. GENEL OLARAK SURİYE	70
2.1. TARİHSEL SÜREÇTE SURİYE	70
2.2. SURİYE’NİN TOPLUMSAL ve SİYASAL YAPISI.....	84
2.2.1. SURİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI	84
2.2.2. SURİYE’NİN SİYASAL YAPISI	85
2.3. SURİYE MİLLİYETÇİLİĞİ.....	86

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAFIZ ESAD DÖNEMİ, SURİYE ve MİLLİYETÇİLİK

1. HAFIZ ESAD’IN YAŞAMI	89
2. HAFIZ ESAD’IN YAŞADIĞI DÖNEMDE SURİYE	94
3. HAFIZ ESAD, ARAP BİRLİĞİ ve BÜYÜK SURİYE.....	96
4. HAFIZ ESAD ve MİLLİYETÇİLİK	98
SONUÇ.....	103
KAYNAKÇA	107

GİRİŞ

Suriye, ülkemizin en uzun sınır komşudur. Özellikle sınıra yakın yerleşim birimlerinde akrabalık ilişkileri de mevcuttur. Uzun yıllar bir arada iç içe yaşamış bir halkın iki ayrı ulus-devlet olarak sınırlarını belirlemesinden sonra yaşanan kopukluklar iki halkı birbirinden yine de ayıramamıştır. İki ülke arasındaki siyasi sorunların aşılmağa başladığı günümüzde Suriye, Türkiye için önemli bir ticari, siyasi ve ekonomik partner haline gelmiştir. Ancak ülkemizde Suriye'ye ilişkin yeteri kadar çalışma yapılmamıştır. Bu ülke hala bakir bir konumdadır. Çeviri eserlerin bu alanda oluşan boşluğu kısmen doldurması söz konusu ise de, telif eser bağlamında çok zayıf kalınmıştır. Var olan birkaç çalışma da daha çok Baas Partisi ve Arap milliyetçiliğine ilişkindir. Bu bağlamda çalışma, bu boşluğun doldurulmasına kısmi bir katkı sağlayacaktır. Özellikle Ortadoğu'ya damgasını vurmuş bir lider olarak Hafız Esad, yaşamı, düşünceleri, eylemleri noktasında ciddi bir eksiklik görülmektedir. Çalışmada ele alınmak istenen konu, mevcut çalışmalardan farklı olarak Esad'ın yaşamı, milliyetçiliği ve bir ulus inşa etme çalışmalarıdır.

Çalışmanın sınırlılıklarının başında gelen nokta, çalışmada kullanılan kaynaklarla ilgilidir. Sadece İngilizce ve Türkçe kaynaklarla sınırlı kalınmıştır. İkinci önemli sınırlılık ise Türkçe kaynaklarda Suriye ve Arap ulusal kimliğine ilişkin yeterince kaynak olmamasıdır. Özellikle Suriye konusunda ülkemizde yetersiz bir literatür söz konusudur. Hafız Esad ve Baas Partisi ile ilgili belgelere ulaşmak üzere Suriye'nin Gaziantep Büyükelçiliği'nin Kültür Ataşeliği'ne yapılan başvuru geri çevrilmiş ve olumlu cevap verilmemiştir. Ülkenin otoriter niteliği ülkeye gidip, yerinde bir takım çalışma ve gözlem yapma imkanını engellemiştir.

Milliyetçilik, Fransız Devrimi ile tarih sahnesinde yer almış bir olgudur. Özellikle 20. yüzyılda etkili olmuş ve bu çağa adını vermiştir. 20. yüzyıl aynı zamanda milliyetçilik yada ulus-devlet çağı olarak da adlandırılmıştır. Bir sosyal bilim konusu olması da bu yüzyılda gerçekleşmiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda başlayan milliyetçilik çalışmaları yüzyılın sonuna doğru gelindiğinde önemli bir literatüre sahip olmuştur. Ulus ve ulus-devlet olguları ile iç içe geçmiş bir durumda bulunan milliyetçilik, sosyal bilimlerin kör noktası olarak nitelenmiştir, çünkü,

konuya ilişkin yaklaşımlardaki tarafların tezlerinin her biri, en az diğeri kadar geçerlidir.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak milliyetçilik konusu irdelenmiştir. Öncelikle kavrama ilişkin bir tartışma yapılmış, daha sonra üçüncü dünya ülkelerinde milliyetçilik konusu ele alınmış, son olarak da Ortadoğu’da milliyetçilik konusu ele alınmıştır. Ulus kavramının kullanılışı ile ilgili bilgilere yer verilmiş ve anlamı üzerinde tartışma yapılmıştır. Ulus ilk kez 1884 yılında İspanya Kraliyet Akademisi’nin hazırlattığı sözlükte modern anlamıyla kullanılmıştır. Kavramın tanımlanması ile ilgili olarak da, düşünürlerin farklı tanımlamaları ele alınmıştır. Yine bölüm içerisinde ulus olgusunun modern mi yoksa tarihin derinliklerinden gelen bir olgu mu olduğu tartışılmıştır. Bu konuda iki yaklaşım söz konusudur: ulusun *tarihdışılığı*nı savunan *Primordialist* yaklaşım ve ulusun modern bir olgu olduğunu, modern dönemlerde inşa edildiğini savunan *modernist* yaklaşım. Primordialist yaklaşım, ulusun modern dönemle birlikte inşa edilen kurgusal bir olgu olduğu iddialarını kabul etmez. Bu yaklaşıma göre ulus, zamanın dışında, doğal olarak vardır. Uluslar bilinmeyen bir zamandan beri vardır ve milliyetçiler tarafından uyandırılmaları gerekmektedir. Bu yaklaşım homojen bir yaklaşım değildir. İçerisinde farklılıklar barındırır.

Modernist yaklaşım ise ulusun, milliyetçiler tarafından yaratıldığını ileri sürerler. Bu tezi savunanlara göre ulusal bilincin ve bu bilincin gerektirdiği siyasal yapılanmanın modern çağa ait olduğunu ileri sürerler. Yani “milliyetçilik, ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları ortaya çıkaran milliyetçiliğin ta kendisidir”. Birinci bölümün sonunda tartışılan diğeri bir konu ise milliyetçiliğin görünümleridir. Milliyetçilik, ortaya çıktığı toplumların özel durumlarına göre şekillenir. Buna göre milliyetçilik, oluşumunda burjuvazi ve kapitalist kurumların yer aldığı birinci türde İngiltere, Fransa, İskandinavya gibi yerlerde etkili olmuştur. Buralarda önce uluslaşma süreci, sonra ulus-devlet ve son olarak da milliyetçilik ortaya çıkmıştır. İkinci görünüm Almanya, İtalya ve Çekoslovakya gibi ülkelerde ortaya çıkmıştır. Burada da önce uluslaşma süreci gerçekleşmiş, ancak ikinci aşamada ilkinden farklı olarak ulus-devlet yerine milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Ulus-devlet, sürecin son halkasıdır. Üçüncü oluşum Üçüncü Dünya Ülkelerindedir. Bu ülkelerdeki oluşumun ana dinamiklerini aydınlar, küçük burjuvazi ve sömürgecilik oluşturur.

Oluşumun şekillenmesinde ilk olarak milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Daha sonra ulus-devlet ve son olarak da uluslaşma süreci etkili olmuştur. Yani bu devletler, ulus-devlet olgusunu, ulus olgusundan önce idrak etmişlerdir. Bu devletler daha çok sömürgelerin bağımsızlaşması ve Osmanlı gibi Pre-kapitalist devletlerin yıkılması sonucu ortaya çıkmıştır. Dördüncü ve son kategori olarak ise aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinin temel dinamiklerini oluşturduğu ve Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya ve Portekiz'de karşılık bulan kategoridir. Milliyetçilik, uluslaşma ve ulus devlet biçiminde bir oluşum süreci izlemiştir.

Ulus, milliyetçilik ve ulus-devlet konularından ayrılamayan bir diğer konu da ulusal kimliktir. Ulusal kimliğe ilişkin bir takım olmazsa olmaz kriterler söz konusudur. Bunlar kısaca teritoryal/mekansal unsur, Vatan fikri, yasal-siyasal unsur, ortak kültür ve dil unsurlarıdır. Bu olgular ulusal bir kimlik inşası için olmazsa olmaz bir konumdadır.

Daha sonra Üçüncü Dünya Ülkelerinde milliyetçilik ele alınmıştır. Üçüncü Dünya kavramının bir tartışması yapıldıktan sonra, bu ülkelerde ortaya çıkan milliyetçilik olgusunun ana dinamikleri ele alınmıştır. Daha önce de milliyetçiliğin görünümleri başlığı altında kısaca bahsedilen üçüncü dünya milliyetçiliği, aydınların etkisi ve bağımsızlık savaşı çerçevesinde şekillenmiştir. Üçüncü dünya ülkelerindeki aydınların konumu, amacı modernleşme, ifadesi milliyetçilik olan tarihi bir misyona sahip kimselerdir. Sömürge ülkelerindeki milliyetçiliğin felsefi kökenlerinin batılı oluşu ve bunların taşıyıcılarının batıda eğitim görmüş olmaları gerçeği, bu tür milliyetçiliğin önemli bir yönüdür.

İncelenen bir diğer konu ise Ortadoğu'da milliyetçilik konusudur. Çalışmada önce Ortadoğu'ya ilişkin bilgi verilmiş, kavramın temellerine inilmiştir. Değer yüklü bir kavram olarak Ortadoğu, hakim güçlerin tanımlaması ile ortaya çıkmıştır. Coğrafi olarak Asya'nın güneybatısında yer alan ve "güneybatı Asya" olarak nitelenmesi gereken bölge, hakim Batı dünyasının kendisini merkeze alarak tanımladığı bir coğrafya olmuştur. Tarihsel olarak da önemli bir konumda bulunan bölgenin geçmişine kısaca değinilmiştir. Ortadoğu'ya milliyetçilik, ağırlıklı olarak Hıristiyan Araplar ve misyoner okulları aracılığıyla gelmiştir. Ayrıca, Balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerin etkisi de göz ardı edilmemelidir. Batıda eğitim görmüş Türk aydınlar,

ulus temelli bir siyaset izlerken, Araplarda bu, daha çok kültürel bir boyuttaydı. Kültürel anlamda milliyetçilik, dil ve edebiyat üzerinden işleniyordu. Siyasal bir boyuta sahip değildi. Siyasal boyuta sahip olan ve ayrılıkçı nitelikte olanlar son derece marjinal bir konumdaydı. Özellikle Müslümanların bu düşünceye rağbet etmemeleri, Osmanlı'nın yıkılışına kadar Arap milliyetçiliğinin politize olmamasını sağladı. Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte, yeni kurulan devletin bir ulus-devlet olması, Arapları da yeni bir arayışa itti. Bir kimlik ve aidiyet duygusu boşluğu içerisinde bulunan Araplar, siyasal zeminde milliyetçi düşüncelere yöneldiler. Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte Ortadoğu'da milliyetçilik siyasal zemine kaydı ve sömürgeci güçlerle olan bağımsızlık mücadelesi, Ortadoğu'da milliyetçi düşüncenin kök salmasına neden oldu.

Çalışmanın ikinci bölümü özel olarak Arap milliyetçiliği ve Suriye'yi konu almaktadır. İlk olarak Arap milliyetçiliğinin ana hatları incelenmiş ve kültürel milliyetçilikten siyasal milliyetçiliğe kayma, daha sonra ise bağımsız ulus-devletler olma süreci ele alınmıştır. Osmanlı'nın yıkılması ve yerine kurulan yeni devletin kuşatıcı İslami kimliği olmaması, Arapları kimlik ve aidiyet noktasında boşluğa itmiş, sömürgeci güçlerle olan mücadele de devletleşme sürecini beraberinde getirmiştir. Önceleri Büyük Arap Devleti hayali üzerinde şekillenen Arap milliyetçiliği, daha sonra, Özellikle İki dünya savaşı arasında tek tek devletlerin bağımsızlığı düşüncesine (Vataniye) dönüşmüştür. İkinci Dünya Savaşı'na kadar bağımsızlıklarını elde etmiş olan Arap devletleri, Arap Ligi'ni kurarak Arap Birliği yolunda önemli bir adım atmışlardır. Ancak bu durum istenildiği gibi sonuçlanmamış, çeşitli defalar birleşme yolunda atılan adımlar hep yarım kalmıştır. Arap milliyetçiliği aslında, bir siyaset pratiği olmaktan ziyade bir ideal olarak kalmıştır. Zaman zaman da siyasal liderlerin politika malzemesi olmuştur. 1958 yılında Suriye ve Mısır'ın birleşerek kurduğu Birleşik Arap Cumhuriyeti üç yıl sonra 1961'de Suriye'de yapılan bir darbe ile sonlandırılmıştır. Suriyeliler Birleşmeden beklediklerini bulamamışlar, Nasır Suriyelileri ikinci plana iterek, Mısırlıların idare etkin hale gelmesini sağlamış; bu durum rahatsızlık yaratınca bir darbe gerçekleşmiş ve Birlik sona ermiştir.

Daha sonra, Suriye'nin genel olarak tarihini tanıtılmaktadır. M.Ö.sinden başlayarak günümüze kadar kısa bir Suriye tarihi anlatılmıştır. Suriye coğrafi özelliği

itibariyle her zaman önemli bir konumda bulunmuştur. Tabii burada ifade edilen Suriye kavramı, tarihi Suriye topraklarını içerir. Yani bugünkü Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin, İsrail, Sina'yı kapsayan tarihi Suriye. Tarihi bilgiden sonra Suriye'nin toplumsal ve siyasal yaşamı hakkında genel bir bilgi verilmiştir.

Suriye'nin tarihi toplumsal ve siyasal yapısına ilişkin bilgilerden sonra, yerel (dar, bölgeci) anlamda milliyetçiliğin Suriye topraklarındaki serüveni ele alınmaktadır. Sadece Suriye sınırları içerisinde bir ulusal kimlik ve Suriye ulus-devletini ön gören Antun Saadah, Pan-Arap milliyetçiliğe karşı çıkmıştır. Suriye milliyetçiliği yerel (dar, bölgeci) bir milliyetçiliktir. Yerel milliyetçilik Arap dünyasında pek yaygın olmamakla birlikte Mısır ve Suriye'de taraftar bulmuştur. Yerel milliyetçilik, düşünceleri daha çok Suriye ve Lübnan'da etkili olmuş olan Antun Saadah ve onun tarafından 1932'de kurulmuş olan *Suriye Sosyal Milliyetçi Parti* (SSMP) tarafından geliştirilmiştir.

Üçüncü bölümde Hafız Esad ve Esad'ın yaşamı, milliyetçilik algısı, Büyük Suriye fikri ve yerel milliyetçilik bağlamında Suriye ulusal kimliği konuları ele alınmaya çalışılmıştır. 1930 yılında küçük bir köyde, fakir bir ailenin çocuğu olan Esad, kısa sürede iktidar merdivenlerini hızla tırmanarak, 1970 Kasımında kansız bir darbe ile iktidara gelerek, 30 yıl sürecek olan ve Ortadoğu'nun en etkili isimlerinden birisi olduğu yeni bir dönemi başlatacaktır. Genel olarak Büyük Suriye fikri etrafında tüm Arapların aynı çatı altında bir araya gelmesi için çaba sarfeden Esad, kendi liderliği etrafında gevşek bir Arap birliğinden yana tavır koymuştur. Nasır ve Selahaddin Eyyubi'yi kendisine örnek alan Esad, büyük Suriye fikrinin yanı sıra Suriye içerisinde de bir bütünleşme sağlamak için çaba sarfetmiş, bölgecilik ve mezhepçilik çerçevesinde gelişen geleneksel sosyal kanalları ortadan kaldırmak için elinden geleni yapmış, ancak iktidarını devam ettirebilmek için geleneksel sosyal kanalları kullanmak zorunda kalmıştır. Yani hem iktidarının devamı için bu kanalları kullanmış, hem de bunları ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak Esad, bir ulus kurma mücadelesi vermiş ve bu süreçte kısmen başarılı olmuş, genel anlamda başarısız olmuştur. Ulus-devlet olamayan bir Suriye, ulusal kimlik konusunda da aynı başarısızlığı göstermiştir. Tipik bir üçüncü dünya milliyetçisi olan Esad, otoriter bir rejim kurmuş, bu rejim merkezinde toplumsal

bütünleşmeyi ve homojenleşmeyi sağlamaya çalışmıştır. Mutlak iktidarını güce dayalı olarak sağlayan Esad, istediği birlik ve beraberliği sağlayamamıştır. Alman milliyetçiliğinin irridentist karakteri Arap milliyetçiliğini etkilediği için, Esad da zaman zaman bu etki alanına girmiş ancak konjonktürün getirdiği şartlarda hareket ettiği için daha çok pragmatist olarak nitelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENEL OLARAK MİLLİYETÇİLİK

1. MİLLİYETÇİLİK: KAVRAM, TARTIŞMALAR ve YANSIMALARI

En genel anlamıyla ulusun/ulus-devletin ideolojisi olan milliyetçilik, modern dönemde ortaya çıkmış bir olgudur. Ulus (nation), milliyet (nationality) ve milliyetçilik (nationalism) iç içe geçmiş kavramlardır ve çok da muğlaktır (Hayes, 1995: 11). Armağan'ın ifadesiyle (2001: 8) sosyal bilimlerin kör noktası olan bu kavramlar, aynı zamanda sosyal bilimciler tarafından tartışılmalı bir konudur. Tartışmanın özü şudur: ulus mu milliyetçilikten öncedir milliyetçilik mi ulustan öncedir? Milliyetçilik konusunu ele almadan önce, bu tartışma hakkında kısa bir bilgi vermek faydalı olur.

1.1. MİLLİYETÇİLİK TANIMLARI

Milliyetçilik düşüncesinin kökenlerini Herder ve Fichte'ye, hatta kimi yazarlara göre Kant ve Rousseau'ya kadar götürmek mümkündür. Fakat bir sosyal bilim konusu olarak ele alınması 1920-1930'lu yıllar arasındadır (Dinç, 2007: 3). Modern anlamıyla ilk kez 1884 yılında İspanyol Kraliyet Akademisi'nin hazırladığı sözlükte karşılaşılan ulus (nacion) sözcüğü, sözlüğün 1884 basımında "her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet veya politik birim" ve bunun yanında "bir bütün olarak kabul edilen bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar" olarak tanımlanmıştır (Hobsbawm, 2006: 30).

Ulus kavramının tanımlarına bakıldığında, karşımıza birçok tanım ve yaklaşım çıkmaktadır. Kavrama ilişkin ilk ciddi kuramsal tartışmalarda, Fransız düşünürler ile Alman düşünürler karşı karşıya gelmişlerdir. Diderot ve d'Alemberte ulusu, "belirli bir genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan, aynı yönetime tabi bulunan kalabalık halklar" biçiminde ifade etmişlerdir. Alman Zedler ise, ulusun "ortak adetleri, ahlaki gelenekleri ve yasaları paylaşan birleşmiş bir Bürger Grubu'nu (Kentsel topluluk) ifade ettiğini, aynı eyalet ya da devlet içinde yaşayan bütün "ulus"lardan insanların tamamını tanımlayacak tek sözcüğün *volk* (halk) olduğunu ileri sürmüştür (Karakaş, 2000: 19). Fransız düşünürler ulusu, bireysel bağlılıkların

kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir oluşum olarak tanımlarken, Alman düşünürler ulusu ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat (*gemeinschaft*) vurgusunu yapıyorlardı (Jaffrelot, 1998: 54).

Yine Fransız evrenselci geleneğinden hareket eden Renan, ulusu, "tarihin derin karmaşıklıklarından ileri gelen manevi bir ilke, manevi bir aile" olarak tanımlar (Karakaş, 2000: 25). Bu tanımda ulus olmak için ırkın, dilin, dinin, coğrafi konumun önemi yoktur. Temel vurgu kurumsal örgütlenme üzerinedir.

Gellner (1992: 28) ise ulusu "çok geçici" iki biçimde tanımlar. İlki kültürel tanım olarak ifade edilir. Buna göre "iki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşırsa aynı ulustan sayılır." İkinci tanım ise iradidir. Bu tanıma göre ise "iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak *tanıyorlarsa* aynı ulusa mensup demektir." Bu tanıma göre ulusları insanlar yaratır. Uluslar, insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür. Yani Gellner'e göre ulus bir icattır ve kavram kendi olgusunu, gerçekliğini yaratmıştır.

Gellner'in bu iddialarına önemli bir destek de Anderson'dan gelmiştir. Ulusu tahayyül edilmiş, bir *hayali cemaat* olarak tanımlayan Anderson (2004: 20), ulusun hayal edilmesini açıklarken üç noktaya vurgu yapar. Ulus *sınırlı, egemen ve cemaat* olarak hayal edilir. Anderson (2004: 21-22) bu savını şöyle destekliyor:

Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiştir. *Hayal edilmiştir*, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam eder.

Weber'in ulus tanımında ise politik yön daha ön plana çıkarılır. Çünkü Weber'e (1993: 172) göre ulus, "kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir; o halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur." Weber, mutlak bir belirsizlik içeren ulus kavramının arkasındaki tek nesnel ögenin politik alana ilişkin olduğunu ifade eder.

Touraine (1994: 155), ulusu modernliğin politik boyutuyla ilişkilendirir. Ona göre ulus, "geleneklerin, göreneklerin ve ayrılıkların yerine bütünleşmiş, aklın

ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yeniden yapılanan bir ulusal uzam" çerçevesinde şekillenir.

Ulus kavramının tanımlanmasına ilişkin genel bir değerlendirme yaparsak ulus, bir veya birkaç kriter çerçevesinde tanımlanmaktadır. Ulusal kimliğin nesnesini oluşturan ulus, temel yapı itibariyle *türdeş* olmayı gerektirir. Ortak kültür, ortak dil, ortak bir tarihsel bellek, duyguda, ülküde birlik ve ortak yaşam alanını oluşturan toprak, ulusun temel kriterlerini oluşturur. Bu kriterler çerçevesinde, ulusun üyeleri zihinlerinde toplamlarının hayalini yaşatır. Yani *muhayyel* bir cemaat şekillenir.

1.2. ULUS MU MİLLİYETÇİLİK Mİ?

Ulus tanımlarından sonra, ulusun mu milliyetçiliğin mi tarihsel olarak önce geldiğine ilişkin tartışmanın taraflarına gelirsek, bu soruya temelde cevap veren iki yaklaşım mevcuttur. Buna göre ilk yaklaşım ulusun *tarihdışı*lığını savunan *primordialist* yaklaşımdır. Ulusun tarihsel şartlar sonucu oluşan yapay, kurgusal bir şey olmadığını savunur. Diğer yaklaşım olan modernist (inşacı) yaklaşım ise ulusu özel tarihsel ve toplumsal şartların inşa ettiği bir oluşum olarak kabul eder.

1.2.1. Ulusun Tarih Dışılığı

Yaklaşımları biraz derinliğine irdelersek, primordialist yaklaşıma göre ulusal bilinç zamanın dışında, tarihsel koşullardan etkilenmeksizin, doğal olarak vardır. Smith (2004: 40) bu yaklaşımla ilgili olarak şunları söyler:

(...) millet de (ulus)* modern zamanların en popüler ve en sık rastlanan mitlerinden birinin, milliyetçiliğin (ulusçuluğun) merkezinde yer alır. Bu mitin merkezinde, ulusların bilinmeyen bir zamandan beri var oldukları ve uluslar dünyasında yerini almak üzere milliyetçiler tarafından uzun uykularından uyandırılmaları gerektiği fikri bulunur. (...) Bazıları için bu kavram, "ilksel/asli" bir niteliğe sahiptir; zamanın dışında doğal olarak vardır. İnsani varlığın "verileri"nden biridir.

Ulus verili kabul eden primordialist yaklaşımın tezini desteklemek için en sık başvurduğu dayanak, ulus-etnisite ilişkisidir. Primordialist yaklaşımın savunucuları, ulusun, etnisiteye oranla henüz gerçekleşmemiş ama onunla türdeş bir olgu olduğunu, sürekliliğin etnisitede bulunduğunu ifade etmişlerdir (Vatandaş,

---

* Türkçe çevirisinde millet olarak geçen kavram bundan sonra ulus olarak kullanılacaktır.

2004: 62-63). Bu yaklaşımın iki önemli savunucusu olan Shills ve Geertz, primordializmi etnik bağılıkları nitelemek için kullanırlar.

Primordialist yaklaşım kendi içinde homojen değildir. Örneğin Tilley, biyolojik, kültürel ve psikolojik; Smith ise doğalcı, biyolojik ve kültürel olmak üzere üç kategoriden bahseder (Vatandaş, 2004: 63). Doğalcı yaklaşım etnisiteyi, konuşma, koku alma, görme gibi duyular yada cinsiyet kadar insanın ayrılmaz parçası olarak kabul eder. Bu yaklaşıma göre etnisite, insanın, doğallığı hiçbir şekilde tartışma kabul etmeyecek toplumsal ortamıdır. İnşa edilmemiş bir gerçekliktir. Primordialist yaklaşımın en radikal biçimidir. Biyolojik yaklaşıma göre ise etnik bağılılık, bireyin fizyolojik özellikleri gibi doğuştan ve kalıtsal olarak gelen bir özellik olarak görülmüş; etnikliğin temeli genetik özellikler ve içgüdülerde tespit edilmeye çalışılmıştır. Kan bağının bir aşama açılımı, bireyi etnik bağılılığa dahil eder. Etnik bağılılık ise ulusal bağılılığa evrilir. Kültürelci yaklaşım ise üç noktada ifade edilebilir. Birincisi, tarihdışı özelliği taşıyan bağılıklar verilir. Bu itibarla söz konusu bağılıklar doğal ve tinseldir. Toplumsal kaynakları yoktur ve kökenleri kestirilemeyecek kadar uzun bir geçmişe uzanır. İkincisi tarihdışı niteliğe sahip duygular tanımlanamazlar ve dille ifade edilemezler. Üçüncü ve son olarak da tarihdışı bağılılık, özü itibariyle bir duygu, bir heyecan durumudur (Vatandaş, 2004: 62-67).

1.2.2. Ulusun Modernliği

Milliyetçiliğin ulusu yarattığını savunan yaklaşım ise ulusun modern bir kurgu, bir inşa olduğunu ileri sürer. Bu yaklaşımın en önemli temsilcileri arasında Gellner, Hobsbawm, Deutsch, Anderson, Hroch gibi isimler sayılabilir. Bu tezi savunanlar, ulusal bilincin ve bu bilincin gerektirdiği siyasi yapılanmanın modern çağa, özellikle de son birkaç yüzyıla ait olduğunu ileri sürerler (Vatandaş, 2004: 67). Gellner (1992: 105), "milliyetçilik, ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran milliyetçiliğin ta kendisidir." diyerek bu konuda ulusun bir kurgu, bir inşa olduğunu vurgular. Devamla şunları ifade eder:

(...) milliyetçilik önceden varolan, tarihsel mirasın getirdiği çok sayıdaki kültürün içinden bir seçim yapıyor ve onları çoğunlukla tamamen dönüştürüyor olsa bile, bu kültürel zenginlikten yararlanır. Ölü dilleri yeniden

canlandırır, gelenek icat edilir, oldukça hayali eskiye ait olduğu sanılan bir takım saf özellikler gündeme gelir.

"Milliyetçilik çağı şu yada bu ulusun uyanışı ve kendini siyasal anlamda kabul ettirişinden ibaret değildir." diyen Gellner (1992: 104), ulusların ancak milliyetçilik çağı bağlamında tanımlanabileceğini ileri sürer. Milliyetçiliğin kullandığı kültürel parçalar ve yamaların çoğu kez gelişi güzel yaratılmış icatlar olduğunu ifade eden Gellner, milliyetçiliğin görüldüğü gibi olmadığını, hatta kendinin gördüğü gibi bir olgu da olmadığını belirtir. Korumayı yada yeniden canlandırmayı iddia ettiği kültürlerin çoğu kez ya kendi icadı olduğunu, yada tanınmayacak hale getirildiğini vurgular. Gellner'in teorisine göre milliyetçilik, temel olarak statik tarım toplumundan sanayi ve mekanik etkileşim dünyasına doğru olan *Büyük Dönüşüm*'e karşı zorunlu ve tamamen işlevsel bir tepkiden başka bir şey değildi. Burada söz konusu olan işbölümü ve sosyal hareketliliğin çok ilerlediği şartlar altında insanların hayatta kalmasını isteyen devletin düzenlediği ve devletin finanse ettiği geniş eğitim sistemi yoluyla kurumlaştırılan standartlaştırılmış "yüksek kültürler" in yayılmasıydı (Anderson, 2001: 24).

Gellner ile aynı görüşü paylaşan bir başka isim olan Hobsbawm da, milliyetçiliğin ulusları yarattığını ve milliyetçiliğin uluslardan önce geldiğini ileri sürer. "Analitik düzlemde milliyetçilikler, uluslardan önce gelir. Uluslar devletleri ve milliyetçilikleri yaratamaz, doğru olan bunun tam tersidir." (Hobsbawm, 2006: 24). Hobsbawm'ın Gellner ile farklılaştığı nokta, Hobsbawm'ın "tepeden modernleşmeci perspektif" olarak nitelediği Gellner'in yaklaşımına yönelik eleştirilerle ortaya çıkar ve Hobsbawm (2006: 25), aşağıdan değerlendirmenin de dikkat edilmesi gereken bir husus olduğunu ileri sürer.

"Ulus, (...) özü tepeden oluşturulmuş; ama ayrıca aşağıdan bir bakışla, yani sıradan insanların mutlaka ulusal olması gerekmediği gibi milliyetçiliğin daha da az olan varsayımları, umutları, ihtiyaçları, özlemleri ve çıkarları temelinde analiz edilmedikçe anlaşılamayan ikili bir olgudur."

Hobsbawm, ulusun, modern çağın icat edilmiş bir geleneği olduğu belirtir. Uluslar ve milliyetçilik, bir toplumsal mühendislik çabasının ürünüdür ve bu süreç içerisinde bir çok gelenek icat eder. Toplumsal düzeni sağlamak ve süreklilik kazandırmak için yeni gelenekler bilinçli bir şekilde icat edilmelidir. Durum o kadar

riskliydi ki "devlet otoritesi 1789'dan beri tehdit altındaydı (...) ve eğer devlet, olur da, yurttaşlarını rakip vaizlere kulak vermeden önce yeni dine inandırmayı başaramazsa, pekala varlığını kaybedebilir"di (Hobsbawm, 2006: 106,108). İktidar, bu sorun karşısında, halkın düzene yönelik tehditlerini savuşturabilmek için kitlesel ritüeller, belirli aralıklarla tekrarlanan törenler icat etmeliydi. Modern ulus-devletlerin en önemli sorunu heterojen nüfuslara sahip olmasıydı. Böylesi parçalı bir toplum yapısında halkı siyaseten seferber edebilmek için kolektif bir kimlik yaratıp, bütünleşmeyi sağlamak zorundaydı.

Hobsbawm, bu konuyu üç başlık altında inceler: birincisi, festivaller, spor yarışmaları, sendikalar gibi yeni kurumlar icat etmek; ikincisi, hiyerarşik eğitim sistemleri veya kraliyet törenleri gibi yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek; son olarak da ulus gibi gerçek veya yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar icat etmek (Vatandaş, 2004: 89). Hobsbawm, geleneklerin icadını analiz ettiği eserinde* eğitim müfredatı, halk seremonileri, kamusal anıt ve binalar, toplumsal yıldönümleri, bayrak ve ulusal marşların kullanımı gibi bir çok geleneğin icat edildiğini belirtiyor (Smith, 2001: 52). Bu çerçevede Anderson ise (2004: 23) *Meçhul Asker* anıtlarına dikkat çekerek, "milliyetçiliğin modern kültürünün hiçbir sembolü, Meçhul Asker mezar ya da anıtları kadar şaşırtıcı ve kayda değer değildir. Tam da kasten boş bırakılmış olmaları ya da içinde kimin yattığını hiç kimsenin bilmemesi *nedeniyle*, bu anıtların çevresinde kutlanan toplumsal törenlerin, önceki zamanlarda hiçbir gerçek öncülü yoktu." ifadelerine yer veriyor. Yani Meçhul Asker anıtları da, modern ulusçuluğun icat ettiği bir gelenektir.

Ulusun bir inşa olduğunu ileri süren bir diğer düşünür ise Karl Deutsch'dur. Deutsch, çalışmalarında *iletişim* ve *işbölümü* kavramlarına özel atıfta bulunur (Vatandaş, 2004: 76). Deutsch'un tezine göre ulusal topluluk, üyeleri arasındaki karşılıklı ilişkinin yoğunluğuna dayanır. Bu etkileşimin düzeyi şehirleşme, ikincil ve üçüncül sektörlerdeki aktif nüfus, gazete-kitap okuma, üniversite öğrenciliği, göçmenlik ve posta hizmetlerinden yararlanan kişilerin oranları gibi verilerle değerlendirilir. (Jaffrelot, 2001: 56). Deutsch'a göre bir topluluğun üyeleri birbirlerine benzer davranışlar sergilerse ve bu davranışlar iletişim kanalları ile bağlanmışsa bu topluluk *halk* adını alır. Halkın ulus aşamasına geçmesi, iletişim

kanallarının belirli bir gelişmişlik aşamasına ulaşmasıyla mümkündür (Vatandaş, 2004: 77). Deutsch da tezini Gellner gibi, geleneksel toplum-sanayi toplumu ayrımı üzerine bina eder.

Benedict Anderson, Deutsch'un tezlerini geliştirmiştir. Anderson'un (2004: 20) temel savı ulusun bir *Hayali Cemaat* olduğudur.

Ulus hakkında şu tanımı öneriyorum: ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir; çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla karşılaşmayacak, hatta onlardan söz edildiğini duymayacaktır ama yine de her birinin kafasında birlikteliklerinin hayali yaşamaya devam edecektir. Sınırlıdır; çünkü en büyük ulusun bile belirli, ötesinde başka ulusların yaşadığı sınırları vardır. Egemendir; çünkü kavram Aydınlanma felsefesi ve devrimlerin, güçlerini Tanrı'dan alan hanedanların meşruiyetini yerle bir ettiği bir çağda doğmuştur.

Anderson'un çıkış noktası ulus ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapım türü olduğu düşüncesidir (Özkırımlı, 2008: 181). Ulus kurgulanmış, inşa edilmiş özel bir kültürel sistemdir. Ona göre kültürel bir sistem olan ulus, kültürel bir sistemin incelendiği gibi, yani o sistemin ortaya çıkış tarihini, zamanını ve biçimini, zaman içinde sergilediği değişimleri ele alarak incelenmesi gerekir. Yani milliyetçilik, faşizm veya liberalizm yerine din, akrabalık gibi olgularla birlikte düşünülmesi, bir ideoloji olarak düşünülmemesi gerekmektedir (Özkırımlı, 2008: 181). Milliyetçiliğin, kendisini önceleyen ve onlardan kaynaklanmış olduğu büyük kültürel sistemlerle ilişkilendirilerek açıklanması gerektiğini belirtir (Anderson: 2004: 26).

Eserine iki önemli kültürel sistemi, *dinsel cemaat* ile *hanedanlık mülkünü* inceleyerek başlayan Anderson, her iki sisteminde egemen oldukları dönemlerde, tıpkı ulusun bugün olduğu gibi, veri kabul edildiği çerçeveler olduğunu ifade eder. Dinsel cemaatler kendilerini kutsal bir dil ve yazı aracılığıyla hayal ediyorlardı. Toplumsal gruplar hakkındaki temel tasavvur, sınırları belirli ve yatay gruplar olmaktan çok, merkezi ve hiyerarşikti. Modern ulusların hayali cemaatlerinden farklı olarak, ana mayasını kutsal dillerin oluşturduğu klasik cemaatler, kendi dillerinin sahip olduğu emsalsiz kutsallığına duydukları güven ve cemaate üye olma noktasında, modern uluslardan ayrılıyordu. Çünkü modern

ulusların aksine başkalarını kendi dinlerine döndürme eğilimine sahiptiler (Anderson: 2004: 26-30). Ancak Avrupa dışı dünyanın keşfi ve kutsal dilin itibar kaybetmesi sebebiyle klasik cemaatler çöküşe geçtiler. Coğrafi keşiflerin, insan hayatının alabileceği mümkün biçimler hakkında ufuk açtığını ifade eden Anderson, Marco Polo üzerine yaptığı bir çözümlemeyle çoğu ulusçuluğun dilini haber veren *imanın bölgeselleşmesi* olgusunun sezildiğini vurgular. Latince'nin düşüşü ise eski kutsal dillerde bütünleştirilen kutsal cemaatlerin parçalanma, çoğullaşma ve bölgeselleşme sürecini örneklediğini öne sürer (Anderson: 2004: 31-33).

Hanedanlıkları incelediği ikinci başlıkta ise hanedanlıkların savaşlar ve evlenmelerle genişlediğini ve o dönemde bir çok hükümdarın, diğer bir çok hanedanlıkla akrabalık kurduğunu; meşruluklarını kutsallıklarından aldıklarını belirten Anderson (2004: 33-36), 17. yy.da kutsal hanedanlıkların sahip olduğu doğal meşruiyetlerin düşüşe geçtiğini, ancak bu düşüşün çok uzun bir zaman diliminde gerçekleştiğini vurgular. Ona göre "1914'te bile dünya siyasi sisteminin üyelerinin çoğu hanedanlık devletleriydi" ama eski meşruiyet ilkesi çürümekte olduğundan, hanedanlar kendilerine daha ulusal payandalar arıyorlardı (Anderson: 2004: 36).

Bu iki kültürel sistemin çöküşüne ek olarak *zaman* kavramının tasavvurunda gerçekleşen değişimler de ulus inşasında önemli etken olarak karşımıza çıkar. Zaman ereksellikten kurtulup, "homojen ve içi boş" bir hale getirilmiştir. Ortaçağda *eşzamanlılık* anlayışı hakimdir ve bu anlayışa göre bütün olaylar eşzamanlı olarak yaşanmaktadır. Geçmiş, bugün ve gelecek yoktur. Her şey ilahi güç tarafından belirlenmiştir ve gelecek, geçmişte söylenenlerden ibarettir (Özkırımlı, 2008: 184). Ancak bu anlayış değişmiş; saat ve takvim ile ölçülebilen, geçmiş-bugün-gelecek ayrımının yapıldığı bir zaman anlayışı hakim olmuştur.

Anderson'a göre ulus fikrinin inşasında, bu kitle iletişim araçlarının kiteselleşmesi ile ortaya çıkan düşünsel atılımı önemli yer işgal eder. Aynı olayları okuyan kitleler, aynı duyguları paylaşmakta, ama birbirlerini tanımamaktadırlar. Gazete aracılığıyla bir hayali cemaat oluşturmaktadırlar. Kısaca özetlersek, Anderson'a göre klasik kültürel sistemlerdeki çöküşler, zaman ve dünya tasavvurları, kapitalist yayıncılığın gelişmesi gibi unsurlar ulusların inşasının temel etkenleri olarak kendilerini göstermektedirler.

Bir inşaa olarak ulus fikrinin bir başka önemli ismi olan Çek düşünür Miroslav Hroch'dur. Hroch, ulusçuluğun ve onun inşaa ettiği ulusun modern çağların bir oluşumu olduğunu ileri sürer. Tezi açıklarken, ulusun inşaa edilebilir olmasının üç kriterini ortaya koyar. Buna göre bir ulusun inşaa edilebilir olması için birincisi, bir dile sahip olması gerekir. Yerel dile dayalı ulusal kültür oluşturulması ve bu dilin eğitimde, yönetimde ve ekonomik hayatta kullanılması gerekir. İkinci olarak, eğitimi seçkinler ve girişimci sınıflardan oluşan, bazen köylü sınıfı ve örgütlü işçileri de kapsayan eksiksiz bir toplumsal yapı gereklidir. Üçüncü ve son olarak da sivil hakların ve kendi kendini yönetme hakkının elde edilmesi gereklidir (Akt. Vatandaş, 2004: 83).

Hroch, ulus kurma sürecini üç boyutlu olarak açıklar. (A) aşaması olarak ifade edilen ilk aşamaya göre, ulus kurma süreci etnik grubun tarihi, dili ve geleneklerine ilişkin bilgi toplamakla başlar. Toplumsal dönüşümün ilk aşaması olan bu dönemde, ulusal hareketin eylemcileri etnik grubu keşfeder. (A) aşamasından (B) aşamasına geçişte üç oluşum dikkat çeker. İlk olarak düzenin yaşadığı siyasi ve toplumsal krizlerin gerilimlere yol açmasıdır. İkinci olarak krizler, toplumsal huzursuzluklara yol açar ve halkın önemli bir kesimi rahatsızlık duyar. Üçüncü olarak yaşanan rahatsızlıklar, geleneksel sistemlere ve dine dayalı meşruiyet biçimine güvensizlikle sonuçlanır. Artık (B) aşamasına geçebilmenin toplumsal koşulları hazırdır.

(B) aşaması, ulusal bilincin mayalanmasını ifade eder. Bu aşamada farklı bir eylemci grup ortaya çıkar. Bu grubun öncelikli çabası, ulus yaratma projesine halk desteği sağlamaktır. ancak halk desteğini sağlamanın dört kriteri mevcuttur. İlk kriter toplumsal, ahlaki ve kültürel krizlerin yaşanması gerekir. İkincisi iletişimi sağlayacak dikey toplumsal hareketlilik oluşmalıdır. Entelektüellerle kitleler arasındaki iletişim ancak dikey hareketlilik ile sağlanabilir. Üçüncü olarak ileri düzeyde toplumsal iletişim olmalıdır. Bu da yüksek okur-yazarlık ve okullaşma oranları ile gelişmiş piyasa ilişkileri ile sağlanır. Dördüncü ve son olarak da ulusal farklılıklarla örtüşen çıkar çatışmaları olmalıdır.

(C) aşaması ulus ve onun devlet aygıtı olan ulus devlet aşamasıdır. Bu aşamanın oluşması için ise dilsel ve kültürel farklılıkların bulunduğu bir siyasi yapı

içindeki etnik gruptan burjuva sınıfını oluşturan kesimin, kendi maddi çıkarlarını ulusal hareket örgüsü içinde ifade edebilme başarılarında görür. Eğer bu gerçekleşmezse üçüncü aşama gerçekleşmez ve ulusal hareket kitlesel örgütlenmeyi başaramaz (Vatandaş, 2004: 83-86).

Genel bir değerlendirme yaparsak, ulus, milliyetçilik ve ulus devlet tartışmalarında hangisinin önce, hangisinin sonra geldiği sorunu Tom Nairn'e göre çözülebilir bir sorun değildir (irresolvable) (Bellamy, 2003: 7). Ancak bilinen bir gerçeklik varsa o da ulus, milliyetçilik ve ulus devletin 18. ve 19. yüzyıllarda vücut bulduklarıdır. Bir çok farklı görüşe rağmen ortak olan noktanın altını çizersek, milliyetçilik, ekonominin dünya ölçeğinde büyümesine paralel olarak olgunlaşan ve Batı Avrupa'da "ideal" şeklini alıp, dünyaya buradan yayılan kapitalizm ile, onun kaçınılmaz sonucu olan sanayileşme ve kitle toplumu ile eş zamanlı olduğudur (Aydın, 2000: 74).

Modernliğin kurucu unsuru (Armağan, 2001:8) olan milliyetçilik en genel anlamıyla ulusun/ulus-devletin ideolojisidir. Milliyetçiliğin en önemli yönü bir ideoloji olmasıdır (Vatandaş, 2004:47). Milliyetçilikle birlikte toplumsal yapı *türdeş* bir nitelik kazandı. Modern öncesinin kozmopolit ve heterojen nitelikteki yapısı, milliyetçi ilkeye, yani siyasal ve kültürel birimlerin birbiriyle çakışmasına ve her siyasal birimin türdeş ve eğitim yoluyla aktarılan bir kültüre sahip olmasına uygun değildi (Gellner, 1992: 80).

2. MİLLİYETÇİLİĞİN FARKLI GÖRÜNÜMLERİ

Milliyetçilik, uygarlık tarihinin dönüm noktalarından birisidir ve bir dönemin insanlık durumunu tanımlayabilecek bir karaktere sahiptir (Karakaş, 2000:33). Milliyetçilik, bu önemli boyutuyla üzerinde son dönemlerde oldukça fazla uğraşılmış bir konu olarak, bir çok farklı tanım ve yaklaşıma sahiptir. Milliyetçilik modernliğin eylemsel biçimi olan modernleşme süreciyle eşzamanlı biçimde Batı Avrupa'da ortaya çıkmış siyasi bir doktrindir (Karakaş, 2000:10). Hayes (1995:14) bu konuda şöyle der: "milliyetçiliği anlamının en iyi yolu, Avrupa'ya ve önce Batı Avrupa'ya eğilmektir." Bu doktrinin gelişiminde, sanayileşmenin ortaya koyduğu sonuçlar ve buna bağlı olarak şekillenen dil, tarih ve kültür ortaklığı tezi etkili olmuştur. Gerçi bu konuda bazı düşünürler etkenlerden birine, diğerinden daha fazla önem vermektedir.

Örneğin Hayes (1995:11) "dili milliyet ve milliyetçilik kelimelerinin normal ve esas parçası olarak görüyorum" diyerek dili, diğer etkenlerden daha fazla ön plana çıkarır. Gellner (1992:80) ise ulus ve milliyetçiliği "modernleşmenin" yani tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişin bir ifadesi olarak görür.

Değişik toplumlarda uluslaşma, milliyetçilik ve devletleşme süreçleri farklı görünüşler sergilemektedir. Aydın'a göre (2000: 75) ulus, milliyetçilik ve ulus devlet dört ayrı biçimde karşımıza çıkmaktadır. Buna göre oluşumunda burjuvazi ve kapitalist kurumların yer aldığı birinci tür ilişki İngiltere, Fransa, Flandr, İskandinavya ve Dominyonlar'da etkili olmuştur. Tarihsel olarak öncelik-sonralık bağlamında uluslaşma bu ülkelerde daha önce ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan bu uluslaşma süreci, bir süre sonra ulus devleti meydana çıkarmıştır. Milliyetçilik bu sürecin son halkasını oluşturmaktadır. Ancak bu ülkelerin süreç içerisinde tamamen homojen bir özellik taşıdığını söylemek yanlıdır.

Milliyetçilik, temelde üç ideali olan bir ideoloji olarak ifade edilebilir(Aydın, 2004: 61). Bunlar:

- 1- ulusal bir ekonomi yaratmak
- 2- özerk bir ulusal yasama/yürütme organı oluşturmak
- 3- ulusal bir kültür ve buna bağlı olarak ulusal bir kimlik yaratmak.

İngiltere ve Fransa'nın ayırt edici özelliği, daha bu amaçlardan ilkinde yönelmeye gerek kalmadan, kapitalizmin doğuşuna ve dünya ekonomisinin biçimlenmesine paralel olarak, kendiliğinden oluşmuş ulusal ekonomilere (iç pazar bütünlüğüne) sahip olmalarıdır.

İkinci oluşum tablosunda ise oluşumun esas dinamiğini yine burjuvazi, bunun yanında küçük burjuvazi ve aydınlar oluşturmaktadır. Almanya, İtalya ve Çekoslovakya'nın oluşturduğu bu grupta ilk aşama yine uluslaşmadır. İkinci aşamada, ilkinden farklı olarak milliyetçilik yer alır. Ulus devlet üçüncü ve son aşamadır. Yani burada milliyetçilik ile ulus devlet yer değiştirmiştir. Almanya'da doğan kültürel ulusçuluğun temellerini Herder atmıştır (Aydın, 2004: 63). Kültür temelli Alman ulusçuluğunun ilk hedefi, Alman kültürünün ulusunu yaratmaktır. Almanya'da sanayileşmeyi başlatan güç, İngiltere ve Fransa'dan farklı olarak

bürokrasi aracılığıyla gerçekleşmesidir. İtalyanlar ise güçsüz küçük devletçikleri birleştirmek ve vesayetten kurtulmayı amaçlamaktaydı.

Üçüncü oluşum yaklaşımında ise, üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılan Balkanlar, Orta Doğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya ülkeleri vardır. Bu ülkelerde oluşumun ana dinamiklerini aydınlar, küçük burjuvazi ve sömürgecilik oluşturur. Süreç bu toplumlarda önce milliyetçilik, sonra ulus devlet ve daha sonra uluslaşma biçiminde gelişmiştir. Yani bu toplumlar ulus devlet biçimini ulus olgusundan önce idrak etmişlerdir. Bu kategoride ulus devletin ortaya çıkışı sömürgelerin bağımsızlaşması veya prekapitalist devletlerin (örneğin Osmanlı'nın) yıkılması sonrasında meydana gelmiştir (Aydın, 2004: 76). Ulusal burjuvazinin bulunmaması veya cılızlığı, bu oluşumun Batıdan farklı, özgül bir tarzda ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ulus devletin merkezi ideolojisi uluslaşmaya dönük olmuştur.

Dördüncü ve son kategori olarak ise aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinin temel dinamiklerini oluşturduğu ve Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya ve Portekiz'de karşılık bulan kategoridir. Milliyetçilik, uluslaşma ve ulus devlet biçiminde bir oluşum süreci izlemiştir. Doğu Avrupa ve Balkanlar'ın 19. yy. tarihi daha farklı bir ulusçuluğa işaret eder (Aydın, 2004: 67). Bu coğrafyada ulusçu hareketlerin temelinde emperyalist devletlerin egemenliği altındaki halklardan bahsedilebilir. Aydınlar "halka doğru" hareketini başlatmış: bunu yaparken de kendi halklarının ulusal kimliğini keşfetmeye çalışmışlardır. Burjuvazinin kısmen güçlü olduğu ve bu yüzden ulusal harekete öncülük ettiği Doğu Avrupa ülkeleri arasında Çekoslovakya, Yunanistan ve kısmen de Bulgaristan sayılabilir (Aydın, 2004: 75).

Milliyetçiliğin istisnasız tüm şekilleri, kimlik meselesi ile doğrudan bağlantılı bir noktadadır (Heywood, 2007: 206). Ulusal kimlik milliyetçilikle iç içe geçmiş bir olgu olarak da ifade edilebilir. Milliyetçi düşüncenin varolmasının ve bulunduğu topraklara kök salmasında en etkili faktör ulusal kimliktir. Homojenleşmeyi sağlayıcı ve diğerlerinden ayrıştırıcı bir nitelik olarak, ulus-devletlerin temel ayırt edici ifade biçimidir.

3. ULUSAL KİMLİK

Milliyetçilik fikri kolektif bir kimlik çevresinde şekillenir. Kolektif kimlik, modern dönemde *ulusal kimlik* biçimine bürünerek modern dönemlerin tanımlayıcı

ögesi olmuştur. Modern öncesi dönemlerde toplumsal kimlikler Smith (2004: 17-20) tarafından üç ana kategoride ele alınmaktadır. Buna göre modern öncesi toplumsal kimlik kaynakları *cinsiyet, mekan ya da ülke/toprak* ve *sosyo-ekonomik toplumsal sınıf* kategorileridir.

Modern dönemde en yaygın kimlik ifadesi olarak *ulusal kimlik* kendisini göstermektedir. Ulusal kimlik, 18.yy.da ortaya çıkan ve toplumsal yaşamın her alanında yaşanan, oldukça köklü değişimlerle birlikte vücut buldu ve modern dönemin kimlik ifade biçimi oldu. Ulusal kimlikle kastedilen, Smith'e göre, zayıf da olsa belli bir siyasi topluluk gerektiren, topluluğun bütün fertleri için en azından belli ortak kurumların, hak ve görevlere dair bir yasanın varlığını ima eden, belli bir toplumsal mekana, az-çok hatları kesin ve sınırlanmış bir toprak parçasını akla getiren, aynı yasalara ve kurumlara boyun eğen bir halk topluluğunun kendini ifade biçimidir (Smith, 2004: 24).

3.1. Ulusal Kimliğin Temel Unsurları

Ulusal kimliği ayrıntılı bir biçimde ele alırsak, ulusal kimliğin oluşumunda bazı temel oluşturucu etkenleri incelemek zorundayız. Ulusal kimliğin oluşumunda, “olmazsa olmaz” bir takım özellikler mevcuttur. Buna göre ilk özellik, *territoryal/mekansal* özelliktir. Modern ulusların iyi tanımlanmış ülkelere/sınırlara sahip olması gerekir. Ancak söz konusu toprak (territory) sıradan bir toprak değil, *tarihsel* bir toprak, bir *yurt*tur. Tarihi bellek ve çağrışımların mekanıdır. Bilgelerimizin, azizlerimizin, kahramanlarımızın üzerinde yaşadıkları, çalıştıkları, dua edip savaştıkları bir yerdir. Bu yüzden bu toprak sıradan bir toprak değil, biricik bir mekandır. Mübarek ve yüce yerlerdir. Uğrunda savaşılacak yerdir (Smith, 2004: 25).

Ulusal kimliğin ikinci özelliği *patria* (vatan) fikridir (Smith, 2004: 26). Bu fikir, ortak düzenleyici kurumlar gerektirir. Bu kurumlar, ortak bir irade ve ortak siyasi duyarlılıkların ifadesi olarak kendini gösterir. 20. yy.ın başlarına kadar yerel kimliklerini koruyan devrim sonrası Fransa'sı bile, büyük ölçüde merkezileşmiş ve üniter kurumlar aracılığıyla *patria* (vatan) fikrini korumuştur. Ortak bir kamu kültürü oluşturmak, kutsalları ve mitleri yaratmak, tarihsel belleği ve ortak bir ekonomiyi paylaşmak ulusal kimliğin oluşmasında etkili olan diğer faktörler olarak göze

çarpmaktadır. Kültüre dönük önemi ifade etmesi açısından Gellner (1998: 7), Sir Henry Maine'in ünlü *statüden sözleşmeye* ifadesini, *statüden kültüre* biçiminde ifade etmiştir. Çünkü, "... müzakere yapmak ve sözleşmeleri ifade edebilmek için, sözleşmenin tüm tarafları aynı ifadeleri kullanmak zorundadırlar." Aynı ifadeler içinse o topluluğun ortak bir kültürü olmalıdır (Gellner, 1998: 8). Yaratılan mitler, kutsallar ve tarihsel bellek ise bu kültürün içinde şekillenir. Örneğin Güngör'e göre (1997: 59) "insanların tarihe gösterdiği ilgi, çok defa böyle ilmi bir endişenin dışında olmuştur. Özellikle sosyal değişimin önemli sıkıntılara yol açtığı zamanlarda tarih, yeni bir cemiyet tipinin kaynağı haline gelir."

Üçüncü unsur *yasal-siyasi topluluktur*. Bu topluluğun fertleri arasında yasal ve siyasi topluluk fikrinin doğuşuyla aynı zamana denk gelen bir yasal eşitlik fikrinin izleri de mevcuttur (Smith, 2004: 27). Bu haklar, batılı ulus modelinin tamamlayıcısı olarak görülür.

Dördüncü ve son olarak uluslar, yurt içindeki halkı bir arada tutan ortak bir anlayış, emel, hissiyat ve fikirlere, ortak kamusal kültüre sahip olmalıdır. Uluslar daha önce de ifade edildiği gibi, mensupları için yaratılan mitler, kutsallar, ortak tarihsel bellek, simge gelenekler aracılığıyla bağlanmış topluluklardır. Bu sebeple bu bağlar içerisinde faktörlerden birisi olan kültür, paylaşılan ana unsur olmalıdır.

Smith'in açıklamalarına ek olarak Karakaş, bir diğer unsur olarak *dili* ekler. Dil, ulus inşasında çok önemli bir yere sahip olduğundan, ulus devletler açısından sürekli olarak korunmuş ve zaman zaman yaratılmaya çalışılmıştır. Örneğin ülkemizde Türk Dil Kurumu, Türkçe'nin korunması için kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında ileri sürülen *Güneş Dil Teorisi* vb. teoriler, ulus devlet açısından dilin önemini göstermeye yeterlidir. Yine Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Humbolt'un, "dili değiştirirsen kültürü değiştirirsin" mealindeki yaklaşıma uygun olarak, dil devrimi yapan yönetim, Türk ulusçuluğunun inşasında dili ne denli önemsediyini göstermektedir.

Bunların dışında Guibernau (1997: 92) ulusun beş boyutunun var olduğunu ileri sürer: psikolojik, kültürel, teritoryal, siyasi ve tarihsel unsurlar. Psikolojik boyut, grup oluşturma bilinciyle ilgilidir.

Bu unsurlar göz önüne alındığında, görüldüğü kadarıyla ulusal kimlik çok boyutlu bir konuma sahiptir. Ulusal kimlikler hayali bir kurgu olarak değerlendirilebile, bir çok noktada bir takım gerçekliklere tekabül etmektedir. Bu gerçeklikler ise onu güçlü kılan noktalardır. Ulusal kimlik 20. yüzyılda tüm dünyada etkili olmuş bir ifade biçimi olarak özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında üçüncü dünya ülkelerine de sirayet etmiş ve o ülkelerde de etkili bir tanımlama biçimi olmaya başlamıştır. Ancak, içinde doğup yetiştiği topraklar olan Batı Avrupa'dan çok farklı şartlarda ve çok farklı biçimler almıştır.

4. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ VE MİLLİYETÇİLİK

“Üçüncü dünya ülkesi” kavramı, oldukça karmaşık bir kavramdır. Daha çok sosyal bilimler tarafından tercih edilen “üçüncü dünya” kavramı, “gelişmemiş” ve “gelişmekte olan” biçiminde de ifade edilmektedir. Handelman (2004: 18) “gelişmemiş ülkeler” ifadesinin, birçok araştırmacı tarafından sakıncalı bulunduğunu, çünkü değer yargısı taşıdığını belirtmektedir. “Gelişmekte olan ülkeler” ifadesi ise tam olarak gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü bu kategorideki bütün ülkeler, her zaman gelişme gösterememektedir yada çok az gelişme göstermektedir. “Üçüncü dünya ülkeleri” kavramı ise, aslında soğuk savaş döneminde açıklayıcı işlevi çerçevesinde sosyal bilimler tarafında kullanılmakta olup, en genel anlamı ile, gelişmiş bir sanayi ekonomisine ve çoğulcu demokrasiyi ilk kullanan birinci dünya ülkeleri ile, Sovyetler Birliği ve komünist bloğa üye devletlerin oluşturduğu ikinci dünya ülkeleri olmayan ülkeleri ifade eder.

4.1. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ

Kavramın tanımını yapmak istediğimizde de benzer karmaşa ile karşılaşmaktayız. Ertürk'e (2008) göre Üçüncü Dünya Ülkeleri kavramının kullanımı üç farklı alandadır. Buna göre ilki gelişmiş sanayi ülkeleri ile sosyalist ülkelerin dışında kalan ülkeleri ifade eder. Gelişmişlik düzeyleri oldukça geride bulunan ve nüfusları hızla artan, fert başına gelir düzeyleri düşük, iktisadi sıkıntılarla sıkça yüz yüze gelen ülkeler, üçüncü dünya ülkeleridir. İkinci tanım ise bağlantıları dikkate alınarak yapılan tanımdır. Buna göre ABD ve SSCB yörüngesinde olmayan devletleri

ifade eder. “Bağılantısızlar”^{*} olarak da adlandırılan bu ülkelerin politik bir tanımıdır. Üçüncü tanım ise siyasal rejimi anlatmak için kullanılmaktadır. Siyasal rejimi klasik demokrasi ve marxist demokrasinin dışında olan ülkeleri ifade eder.

Bu ülkeleri aşırı genel bir kategorizasyona tabii tutmak ciddi bir problemdir. Hendelman’ın 150 civarında olarak nitelediği üçüncü dünya ülkeleri, siyasi, iktisadi, sosyal açılardan birbiri ile aynı kefeye konması pek kolay olmayan ülkelerdir. Ekonomik olarak çok geride bulunan Afrika ülkeleri ile, ekonomik anlamda çok daha iyi konumda olan Malezya, Tayland vs ülkeler de üçüncü dünya ülkeleri olarak adlandırılmaktadır. Aslında hiçbir ülke, bir diğeri ile tam olarak benzerlik göstermez. Her ülkenin kendine has özellikleri vardır ve bu özellikler onun, diğerlerinden farkını ortaya koyar. Ancak sosyal bilimciler araştırma yaparken bir takım ortak özellikler üzerinden giderek genellemelere ulaşabilirler. Bundan dolayı hemen hepsinde (temelde farklılık arz etse bile) görülen ortak özellikler baz alınarak, ülkeler kategorize edilir.

4.2. ÜÇÜNCÜ DÜNYAYI AÇIKLAMA MODELLERİ

Üçüncü dünya ülkelerine ilişkin yaklaşımlara baktığımızda iki önemli eğilim görmekteyiz. Birincisi, Amerikalı teorisyenlerin geliştirdiği *Modernleşme* yaklaşımı ve diğeri, daha çok Afrikalı ve Latin Amerikalı bilim adamları tarafından kabul gören *Bağımlılık* yaklaşımıdır. Modernleşme yaklaşımı, 1950’li ve 1960’lı yıllarda ortaya atılmış ve döneminde kabul görmüş bir teoridir (Handelman, 2004: 38). Gerçi daha sonra oldukça sert eleştirilere maruz kalsa da, halen kabul görmektedir. Teoriye göre, üçüncü dünya ülkeleri, birinci dünya ülkelerinin daha önce yaşadığı tecrübelere paralel olarak ekonomik ve politik modernleşme yolunu takip etmek durumundadır. Bunu başarmak için de modern kültürel değerleri benimsemek ve modern ekonomik ve politik kurumlar oluşturmak zorundadırlar. Bağımlılık teorisi ise 1960’lı ve 1970’li yıllarda Afrika ve Latin Amerika’da gelişti. Çoğunluğu Marksist olan bu

---

* Bir devletin kendi isteğiyle askeri ittifaklar girmemesine bağılantısızlık politikası denmektedir. Bağılantısızlık politikasının ilk ortaya çıktığı yer Birleşmiş Milletler’dir. Ancak ilk örgütlenme girişimi Endonezya’dan gelmiştir. Mayıs 1954’te Kolombo, nisan 1955’te de Ban-dung konferansları düzenlenmiştir. Yapılan konferanslara Asya ve Afrika ülkeleri dışında Yugoslavya da katılmıştır.

teorisyenlere göre, üçüncü dünya ülkelerinin, gelişmek için birinci dünya ülkelerinin izledikleri yolu izlemeleri gerekmez. Bağımlılık teorisi, az gelişmişliğin sadece az gelişmiş ülkeler ve onların geleneksel değer yargılarının hatası değil, yabancıların baskın çıkması ve istismarlarının bir sonucu olduğunu ileri sürer. Bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin, ekonomik olarak bağımsız olmadığını, dolayısıyla da politik bağımsızlığının da söz konusu olmadığını ifade eder (Handelman, 2004: 43-45).

Bu iki yaklaşımın dışında son dönemde, üçüncü dünya kavramlaştırmasına ilişkin paradigmatik bir dönüşüm var. “Devlet içinde toplum” (state in society) yaklaşımı, modernleşme teorisini muhafazakar, bağımlılık teorisini radikal (Kamrava, 1999: 32) olarak niteler ve ideolojik yönünün ağır bastığını vurgular (Kamrava, 1999: 29). Bu yaklaşıma göre, dünyanın her ülkesinde toplum-devlet ilişkilerini belirleyen çok sayıda etken vardır ve bu anlamda hem modernleşmeci yaklaşım, hem de bağımlılık yaklaşımı fazla indirgemeci bir konumdadır. Teori, herhangi bir siyasal yapıyı anlamak ve açıklamak için incelenmesi gerekli altı etken saymaktadır: devlet, toplum, siyasal kültür, siyasal iktisat, ülke dışı etki ve güçler, tesadüfler (Kamrava, 1999:33). Ancak, sosyal bilimlerde indirgeme, bir anlamda kaçınılmaz olduğu için ister-istemez, tüm üçüncü dünya ülkelerinin paylaştığı düşünülen bir takım özellikler varsayımı üzerinden araştırmalar yapılır. Bu çalışmada, bu handikaptan kurtulabilmiş değildir ve dolayısıyla bir takım ortak noktalar oluşturulmaya çalışılacaktır.

4.3. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİNİN GENEL ÖZELLİKLERİ

Üçüncü Dünya ülkelerine ilişkin olarak, daha önce de ifade edildiği gibi, bu ülkeleri kategorize etmek ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Her bir ülke kendi içerisinde, özel şartlarına göre değerlendirilmek zorundadır. Ancak sosyal bilimler açısından inceleme konusu edilebilmesi için bazı ortak noktalar belirlemek üzere bir takım kategorizasyonlar zorunludur. Ayrıca içeriği farklı olsa da, üçüncü dünya ülkeleri, zaten benzer bir takım özellikler sergilerler. Üçüncü dünya ülkelerinin ortak özelliği olarak ifade edersek, bu ülkeler genç ülkelerdir, çoğunluğu II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık kazanmışlardır. Bu ülkelerdeki devletler Toplumlarına karşı daha sorumsuz bir duruş sergilerken iktisadi yapı içerisinde daha aktiftirler. Devlet ekonomideki en önemli aktör olarak göze çarpar. Bu ülkedeki iktidar seçkinleri,

iktidarı muhafazada oldukça kıskançtırlar ve kendilerini çoğunluklar geleneklerle sınırlandırmaktadırlar. Üçüncü dünya ülkelerinin ortak özellikleri ana hatları ile şu başlıklar altında toplanabilir:

4.3.1. Üçüncü Dünya ve Sömürgecilik

Üçüncü Dünya Ülkelerinin genel özelliklerine bakacak olursak, genellikle hemen hepsinin sınırları, sömürge devletleri tarafında çizilmiştir (Smith, 2004: 168). Genellikle yapay sınırlara sahiptirler. Mesela Irak ile Suriye arasındaki sınırlarda, hiçbir doğal ayırım söz konusu değildir; cetvel ile düz bir şekilde birbirinden ayrılmıştır. Yine aynı şekilde Mısır, Sudan ve Libya, neredeyse tüm Afrika kıtası Sykes-Picot anlaşmasının sonucu olarak cetvel ile birbirinden ayrılmış bir konumdadır. Hemen tamamı aynı ortak geçmişe sahip olan bu ülkeler, yüzyıllarca birlikte yaşamışlardır. Ancak 20.yüzyıl içerisinde bağımsız birer devlet haline gelmişlerdir. Sömürge ülkeleri, sömürgeci güçler tarafından ya doğrudan idare altına alınmış, yada ülkenin başındaki yöneticileri koruyucu anlaşmalar imzalamaya zorlamış ve bunun karşılığında ekonomik, sosyal, siyasi, iktisadi, askeri bir çok imtiyaz almışlardır. Bu ülkelerin bağımsızlıkları sıklıkla, kanlı savaşımın sonucu elde edilmiştir (Giddens, 2000: 62). Arap ülkelerine bakarsak, durumu daha net kavrayabiliriz. 1920’li yıllarda Mandater yönetimler kuran Fransız ve İngilizler, özellikle petrol alanlarının büyük kısmını kendilerine ayırmış ve gelirlerin önemli kısmına el koymuşlardır. Zaman içerisinde yapılan gözden geçirmelerle, petrol yataklarının sahibi olan ülkeler paylarını arttırmıştır. Sömürgeci devletler, öncelikle sömürge ülkelere eğitim aracılığıyla giriyorlardı. Kurulan okullarda etnik azınlıklar modern eğitim sistemlerinde eğitimden geçiriliyorlar; bulunulan yöreye ait tarihi ve dilsel çalışmalar yapılarak, bir ulus inşa edilmeye çalışılıyordu.

4.3.2. Üçüncü Dünyada Siyaset

Üçüncü Dünya Ülkelerinin bir diğer özelliği, hemen hepsi siyasal yaşamında istikrarsız bir çizgiye sahip olmalarıdır. Siyasal bağımsızlık öncesi ülkeyi egemenlikleri altında bulduran yabancı güçler, bağımsızlık mücadelesinin sonrasında, toplumsal dokuyla uyuşmayan bir yönetim biçimini miras bırakıp gittiler (Şen, 2004: 138). Bağımsızlığın kazanılmasında sonra, bu ülkelerin yönetimlerinin karşılaştıkları temel problemler vardır. Ekonominin düzeltilmesi, eğitim

olanaklarının geliştirilmesi, ülke içi krizleri giderebilme, Siyasal bütünleşme vs sorunlar, hemen tüm sömürge olan devletlerin halledilmesi gereken sorunları olarak göze çarpar. Bunun dışında, iktidar paylaşımı ve elitlerin savaşları söz konusudur ki, asıl önemli olan da budur. Elitlerin iktidar savaşı, biraz önce ifade edilen sorunların çözümü üzerinden yapılır. İktidar ise mevcudiyetini koruyabilmek için çok sert tedbirler alır. Halk desteğine sahip olmadan elde edilen iktidar, rakip liderlere ve gruplara karşı iktidarın garantide olmadığı hissini de ortaya çıkarmaktadır (Şen, 2004: 143). Bu garantinin olmayışı, bu iktidarları askeri iktidarlar/diktatörlüklere dönüştürür. Bu ülkelerin bağımsızlığını kazanmalarından sonra, darbeler birbirini izlemektedir. Örneğin, Arap dünyasındaki ilk darbe Suriye’de 1949 yılında oldu ve aynı yıl içerisinde peşinden iki darbe daha gerçekleşti (Şen, 2004: 16). Bu ve benzeri durumlar, neredeyse tüm üçüncü dünya ülkelerinde, özellikle de Afrika ve Ortadoğu’da sıkça rastlanılan durumlardır.

Üçüncü dünya ülkelerinde askerin politikada etkin olması şöyle izah edilebilir. Yıldız’a göre (2005: 69) askerin iç politikada etkin olmasının iki nedeni vardır; birincisi sivil iradenin içerideki zafiyet göstermesi ve inisiyatifi yitirmesidir. İkincisi ise askerin dış düşmana karşı gücünü yitirmesidir. Dikkat edilirse Osmanlı Devleti’nde yeniçerilerin iktidar üzerinde hakim olmaya başladığı dönemde, Osmanlı güç kaybetmeye başlamıştı. Dışarıdaki yenilgiler arttıkça da, içeride yeniçeri ağırlığı gittikçe daha da hissedilmeye başlandı. Üçüncü dünya ülkelerinde de bu durum net olarak kendisini göstermektedir. Arap ülkelerinde İsrail’e karşı alınan her yenilgi beraberinde ordunun güçlendirilmesi bahanesi ile askerin politika üzerinde hakimiyetini güçlendirmiştir.

4.3.3. Üçüncü Dünyada İktisat

Üçüncü dünya ülkelerinin bir diğer özelliği de, hemen hepsinin gelişmekte olan ülkeler olmasıdır (Ertürk, 2008). Az yada çok bir gelişme göstermektedirler. Bu ülkelerin ekonomisi tarımsal merkezlidir. Bir çok üçüncü dünya ülkesi sanayileşme sürecini tamamlayamamıştır. Birkaçı hariç (Malezya, Güney Kore, Tayland, Hong-Kong) nüfusun büyük kısmı tarımsal alanda istihdam edilmektedir. Gayrı safi milli hasıla ve kişi başına düşen gelir oldukça düşüktür. Nüfusun %20lik üst kısmı toplam gelirin yarısını, bazı ülkelerde ise daha fazlasını ellerinde bulundurmaktadırlar. Yani

gelir dağılımı eşitsizliği had safhadadır. Örneğin, Brezilya'da ülke ekonomisinin %63.8'i, en zengin %20 tarafından kontrol edilirken, en fakir %40 ise gelirin sadece %8'ine sahiptir (Handelman, 2004: 21).

4.3.4. Üçüncü Dünyanın Demografik Yapısı

Üçüncü dünya ülkelerinin dördüncü özelliği, nüfus yapısı bakımından göze çarpmaktadır. Doğum oranı çok yüksek olup, hızlı nüfus artışı ve genç nüfusun fazla olması, yüksek ölüm oranı ve ortalama yaşam süresinin kısa olması gibi olgular üçüncü dünyanın demografik yapısını gözler önüne sermektedir. Bunların dışında sağlık şartları da yeterli değildir. Bebek ölüm oranları oldukça yüksektir. Ancak son yıllarda uluslar arası kuruluşların da yardımlarıyla yapılan çalışmalar sayesinde gittikçe azalma göstermektedir. Üçüncü dünya ülkeleri kültürel açıdan gerilik de göstermektedir. Üçüncü dünya ülkelerinde okullaşma oranı düşüktür ve bunun neticesinde okur-yazar oranı gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Ancak kırdan kente göç ve sanayileşme eğitim alanında da etkili olarak okur-yazarlığın ve eğitilmiş nüfusun artmasına sebebiyet vermiştir. 1970'lerden bu yana yapılan çalışmalar sonucu ciddi pozitif sonuçlar alınmıştır. Örneğin Kenya'da 1970'de yetişkinlerde okur-yazar olmayanların oranı %68 iken, bu oran 1995'de %22'ye kadar düşmüştür (Handelman, 2004: 30). Ancak üçüncü dünya ülkeleri hala gelişmiş ülkelerin çok gerisinde kalmışlardır.

Kamrava (1999: 36) üçüncü dünya ülkelerinin bazı ortak özelliklerini ifade ederken, şunlara değinmiştir: bu ülkelerin neredeyse tamamı genç ülkelerdir, çoğunluğu II. Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlık kazanmışlardır. İktidar sahipleri toplumlarına karşı daha sorumsuz bir duruş sergilerler. İktisadi yapı içerisinde daha aktiftirler. Devlet, ekonomideki en önemli faktör konumundadır; iktidarı muhafaza noktasında kiskançtırlar. Çoğunlukla kendini geleneklerle sınırlandırmaktadırlar.

4.4. ÜÇÜNCÜ DÜNYA ÜLKELERİ ve MİLLİYETÇİLİK

Üçüncü dünya ülkeleri, milliyetçilik çalışmaları açısından da zengin bir literatüre sahiptir. Üçüncü dünya ülkelerinde milliyetçilik anlayışının doğuşu, gelişimi ve işlevleri açısından Batılı milliyetçilik anlayışından oldukça farklı olduğu açıktır (Karakas,2006:109). Ulus ve milliyetçilik fikri, Batının ürettiği modernliğin model alınarak, modernleşme hareketlerinin ve Batı gibi olmaya çalışmanın, yani

batılılaşmanın bir ürünüdür. Ancak bu ülkelerdeki milliyetçilik, Batıdan farklı zaman diliminde ve farklı itici güçler çerçevesinde şekillenmiştir. Batı coğrafyası dışındaki ülkelerde milliyetçilik, geçmişteki geleneklerle kolayca bütünleşebilirken, aynı zamanda milleti sarıp kucaklayan sembollerin oluşturulmasını da zorunlu kılar. Yani milliyetçilik açısından asıl sorun, sembollerin oluşturulmasıdır. Bu sembollerin oluşturulmasındaki amaç, önce yabancı egemenliğine son verip ulusal kurtuluş hareketini gerçekleştirmek için kitlelerin seferber etmek; ikincisi ise, gelişme hedeflerine hızlı bir şekilde varmak amacıyla bireyleri motive etmektir (Şen, 2004: 146). Aslında, üçüncü dünya ülkelerinde gelişen milliyetçilik anlayışlarını da, ne kadar önemli ve yaygın olursa olsun, birbiriyle aynı özelliklere sahip tek bir motor olarak algılamak yanlıştır; bu anlayışlar arka planları ve etkileri bakımından sayısız farklılık arz ederler (Smith, 2004: 171). Ancak hemen tamamında görülen bazı ortak özellikler vardır ki, bu çalışmada ele alınmaya çalışılan bu ortak noktaların tespit edilmesidir.

Batının yakaladığı teknolojik ve bilimsel üstünlüğün, sömürgeciliğe dönüşmesiyle birlikte, üçüncü dünya ülkelerinde, bu tavra yönelik reaksiyonlar oluştu. Oluşan bu reaksiyonlar başlangıcı itibariyle farklı da olsa, işlevleri ve sonuçları itibariyle benzer özellikler taşımaktadır (Karakaş, 2000: 76). Bu bağlamda, anti-sömürgeci bir karakter, üçüncü dünya ülkelerinin milliyetçiliklerinde, temel bir karakter olarak görünmektedir. Sömürgeci güçlerin, ülke üzerinde egemenlik kurmaları ve bu egemenliklerini korumak için oluşturdukları kurumlar, milliyetçi hareketlerin önemli bir kalkış noktası olmuştur. Sömürgeci devletler “uyruklarına İngilizce, Fransızca, Felemenkçe öğretiyorlardı, çünkü dairelerinde, dükkanlarında memurlara, tezgaharlara ihtiyaçları vardı. Ama uyruklar, Batı egemenliğindeki Asya ve Afrika’da gitgide daha çok müslümanın yaptığı gibi, bir kere bir batı dilini öğrendi mi, önlerinde siyasi özgürlük, ulusal egemenlik ve yönetilenlerin rızasına dayalı sorumlu yönetim gibi yeni ve tehlikeli düşüncelerle dolu, yeni bir dünya buluyorlardı.” (Lewis, 2004: 86). Tüm bu kavramlar da, Batılı kavramlardı ve Batıda eğitim görmüş aydınlar ve Batı tarzı eğitim kurumlarında yetişen öğrenciler aracılığıyla bu ülkelerde yer ediniyorlardı.

Aslında bu tür düşüncelerin yayılması, bazı noktalarda Batılı sömürgeci güçlerin işine geliyordu ve bir çok kez sömürgeciler tarafından destekleniyordu. Pre-

modern imparatorlukların uyruklarının, bu konuda yüreklendirilmesi ve azınlıklara destek verilmesi, karşılarındaki gücü yıpratmak açısından önemli bir silahtı. Örneğin 19.yüzyılda Osmanlı İmparatorlu'nun egemenliği altındaki halkların ayaklanıp, bağımsızlık istemesi bu yüreklendirmenin bir sonucuydu. İstedikleri sonuçları da almışlardı. Osmanlı bir çok iç isyanla uğraşmak zorunda kalmış ve bir kısmının bağımsızlığını vermiş, bir kısmını ise zorlukla bastırmıştı. Tabii bu durum, Osmanlı'nın dış güçlere karşı durumunu zayıflatmış, bir çok konuda baskılara boyun eğmesine sebep olmuştu. Nitekim, saha sonra da I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş ve iç karışıklarla baş edemediği için yıkılmıştı.

Batılı devletler düşüncelerinin yayılmasını şansa bırakmıyor, hem silah zoru ve işgal yoluyla, hem de daha etkilisi, çeviri ve yayınlar yoluyla destekliyordu (Lewis, 2004: 153). Özellikle açılan kolejler, üniversiteler gibi eğitim yoluyla halkı bağımsızlığa ve bağımsızlık için ayaklanmaya teşvik ediyordu. Daha sonra ise, manda, koruma vs adı altında kendi çıkarlarına uygun yönetimleri işbaşına getirerek, sömürgelerini devam ettiriyorlardı. Ancak, 19. yüzyılda Osmanlı gibi devletleri vuran bu uygulamalar, 20.yüzyılda kendilerini de vurdu (Smith, 2004: 87). Avrupa egemenliği altındaki sömürge ülkeleri, aynı düşüncelerden hareketle kendi ulusal kurtuluş mücadelelerini başlattı ve uzun soluklu bir bağımsızlık mücadelesiyle sonuca ulaştı. Bu süreç sonunda sömürgeci güçler, kendi egemenliklerine karşı kullanılan kendi ilke ve ideallerini tanımak zorunda kaldılar. Üçüncü dünya ülkelerinin bağımsızlık mücadelesinde kullanılan kavram ve ideolojiler, yine Batı Avrupa coğrafyasından ithal edilmiş olan, “sosyalizm” ve “milliyetçilik”ti (Karakaş, 2000: 75).

Anti-sömürgeci karaktere sahip üçüncü dünya milliyetçiliğinin şekillenmesinde bir diğer önemli ve ortak özellik, aydınların bu süreçteki başat rolüdür. Aydınların toplumlarını yönlendirme çabaları, Batılı düşüncelerden etkilenecek oluşmuştur. Üçüncü dünya ülkelerinin aydınlarının hemen hepsi Batıda eğitim almış yada Batı tipi okullarda yetişmişlerdir. Aydınların toplumlarını yönlendirme düşünceleri, özünde, şekillendirme ve değiştirme güdüsü bulunduğu için, totaliter yapı aracılığıyla, toplumun tepeden biçimlendirilmesine yönelik, pozitivist bir çabadır (Karakaş, 2000: 77). Aydınlar, sanayi kurulmadan sanayi toplumunun kültürünü edinerek, toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır. Yani

modernleşme ideolojisi çerçevesinde toplumun bir an önce *muasır* medeniyet seviyesine çıkmasını sağlamaya çalışmışlardır. Modernleşme, ticarileşme ve sanayileşmenin sonucunda ortaya çıkarken; yeni uluslarda ise sanayileşme gerçekleştirilmeden başlayan bir süreci ifade eder (Şen, 2004: 136).

Sömürgeci devletler, öncelikle sömürge ülkelere eğitim aracılığıyla giriyorlardı. Kurulan okullarda etnik azınlıklar modern eğitim sistemlerinde eğitimden geçiriliyorlar; bulunulan yöreye ait tarihi ve dilsel çalışmalar yapılarak, bir ulus inşa edilmeye çalışılıyordu. Örneğin Arap toplumundaki Batı menşeli okullar, Hıristiyan Araplara Arap tarihi ve dili alanlarında çalışmaya teşvik ediyordu. 19.yüzyıl Arap dünyasındaki eğitim kurumlarına bir bakacak olursak, Amerikan misyonierleri, 1866 yılında Suriye Protestan Koleji, Beyrut Amerikan Üniversitesi, 1875 yılında ise yine Beyrut'ta St. Joseph üniversitesi gibi okullar kuruldu (Şen, 2004: 37). Misyonierler, Avrupa'nın etkisi altında ve Arap kültürel mirasının bilincinde, yeni bir kuşak yetiştirmek istiyorlardı. Bu hedef çerçevesinde bir çok Suriyeli entelektüel, Beyrut'taki Amerikan üniversitesinde eğitildiler. Yine 17. ve 18. yüzyıllarda pek çok Maruni* Roma'da eğitim gördü. Lewis (2007: 250) bu konuda şunları aktarmaktadır:

Avrupa'nın kültürel nüfuzu, başlangıçta özellikle dini saha da kendini gösteriyor ve Hıristiyan azınlıklar vasıtasıyla gerçekleşiyordu. 16. yüzyıldan itibaren Vatikan, Lübnan'daki Maruni Katoliklerle ilişkiye girmişti. Fransız ve İtalyan Kapuçin ve Cizvitleri Suriye'ye yerleşmeye gelirken, Maruni papazları da Roma ve Paris'e gidiyorlardı.”

Osmanlı'nın yıkılış sürecinde bir çok Türk aydınının da Avrupa'da eğitim gördüğü ve siyasal mücadelede bir üs olarak Avrupa'yı kullandığı bilinen bir durumdur. Osmanlı aydınlarında Batı etkisini görmek açısından Lewis'in (2004: 82) örneğine bakmak faydalı olacaktır:

1860'ların ortalarında yeni bir hareket doğdu: Genç Osmanlılar. “Genç” sözcüğünün kullanılması bile ilginçtir. Artık Batı dünyasında “genç”

---

* Maruni: Lübnan ve Suriye'de yaşayan, Katolik kilisesinin Doğu ayin usulüne bağlı Hıristiyanlardan bir grup. Roma papazlarından Jan Maron veya Suriyeli Keşiş Aziz Marun'a nisbetle Maruniler diye anılan bu topluluğun tarihi M.S 4. yüzyılın sonlarıyla 5. yüzyılın başlarına kadar gitmektedir. Beşinci yüzyılda Suriye'nin Orontes kıyısındaki Apamedia bölgesinde Aziz Marun'un kurduğu kiliseye bağlı olan Maruniler, diğer Hıristiyanlarla bir arada yaşıyorlardı. Monofizitlerin bölünmesi üzerine diğer Katoliklerden ayrılarak milliyet esasına göre kendi aralarında gruplaştılar.

sözcüğünün olumlu bir terim olarak kullanılmasına alıştık. Oysa 19. yy. Ortadoğu'su için bu, yeni ve yabancıydı. “Genç” sözcüğü deneyimsiz ve yeterince olgunlaşmamış gibi yan anlamlar taşıyordu. (...) (Ortadoğu'da) bütün saygı sözleri yaşlı anlamına gelir. (...) Genç Osmanlılar besbelli İtalyan liberal yurtsever Giuseppe Mazzini'nin Genç İtalya'sı ve Genç Avrupa'sına örneksemeyle kurulmuştu.

Üçüncü dünya ülkelerindeki aydınların konumu, Tibi'ye (1998: 46) göre, amacı modernleşme, ifadesi milliyetçilik olan tarihi bir misyona sahip kimselerdir. Sömürge ülkelerindeki milliyetçiliğin felsefi kökenlerinin batılı oluşu ve bunların taşıyıcılarının batıda eğitim görmüş olmaları gerçeği, bu tür milliyetçiliğin önemli bir yönüdür.

Ortadoğu da üçüncü dünya tanımlamaları içerisinde yer alan bir coğrafyadır. Bu bağlamda Ortadoğu'da milliyetçilik konusu, üçüncü dünyada milliyetçilik konusundan bağımsız olarak ele alınamaz.

5. ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK

5.1. ORTADOĞU NERESİ?

Ortadoğu, insanlık tarihinin en önemli coğrafyalarından birisini, hatta birincisini ifade etmektedir. Bin yıllardır Ortadoğu'ya hakim olan güç, dünyaya hakim olmaktadır. Eski çağlarda süper güçlerin mücadelesi, Ortadoğu üzerinden yürüyordu. Ortadoğu'ya hakim olan, dünyaya hakim oluyordu. Ortaçağlarda da bu böyle sürüp gitti. Yeni çağlarda, başlangıçta Ortadoğu'nun önemi azalmış gibi görünse de, kısa zaman zarfında öyle olmadığı anlaşıldı ve bugün hala süper güçlerin mücadelesi Ortadoğu üzerinden yürütülmektedir. Peki Ortadoğu'yu bu kadar önemli kılan şeyler nelerdir? Bu soruya cevap olarak birkaç madde sayabiliriz. Jeopolitik konumu, semavi dinlerin merkezi olması ve dünyanın enerji kaynağı olması (Çandar, Tarihsiz: 37-38).

Ortadoğu, üç kıtanın birleştiği bir coğrafyada bulunmaktadır. Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının kesiştiği yerdir. Aynı zamanda uzun bir süre ticaret yollarının da merkezi olmuştur. İpek ve Baharat yolları, deniz yolları keşfedilene kadar ticaretin ana rotası olması dolayısıyla uygarlıkların taşıyıcısı ve iki yolun kesiştiği coğrafya olan Ortadoğu da uygarlığın beşiği olmuştur. Hayvanlar ilk kez burada

evcilleştirilmiştir; tarım burada yapılmaya başlanmış, neolitik devrim burada yaşanmıştır. İnsanlar avcı ve toplayıcılıktan, çiftçi ve çobana burada dönüşmüştür. Pek çok besin ilk kez burada ekilmiş, ilk okur-yazar kentsel uygarlık yine bu coğrafyada yükselmiştir (Lindholm: 2004: 31-33).

Ortadoğu ayrıca, her üç semavi dinin doğum yeri olarak da ayrıca öneme sahiptir ve her üç semavi dinin mensupları da bu kutsal bölgeyi ele geçirmek için uzun savaşlar vermişlerdir. Üç semavi dine ek olarak, Zerdüştilik de bu coğrafyada ortaya çıkmıştır. Bunlara ilaveten Ortadoğu, aynı zamanda, dünyanın enerji merkezidir. Ortadoğu'da çıkan petroler, dünyanın enerji ihtiyacının büyük bölümünü karşılamaktadır. Dünya petrol rezervinin %80'i, doğalgaz rezervinin ise %50'si Ortadoğu'dan elde edilmektedir (Arı: 2005: 27). Dolayısı ile Ortadoğu'ya egemen olmak bir anlamda dünya enerji merkezine egemen olmak, yani dünyaya egemen olmak demektir. Ortadoğu, insanlık tarihinin de merkezi konumundadır. Ortadoğu bir uluslar mozaiğidir (Şen, 2004:13), bir kültürler mozaiğidir ve bir inançlar mozaiğidir. Ancak Ortadoğu, kavramının kendisi Ortadoğulu değildir.

Ortadoğu'nun tanımı ve sınırlarını çizmeden önce, kavramın tarihine ilişkin kısa bir bilgi vermek yararlı olacaktır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra bilimsel çalışmalarda ve uluslar arası siyasette giderek kullanımı yaygınlaşan "Ortadoğu" (Middle East) kavramı, ilk defa 1902 yılında Amerikalı deniz tarihçisi ve stratejisti Alfred Thayer Mahon tarafından kullanılmıştır (Dursun, 2003). Mahon bu kavramı, Arabistan ve Hindistan arasındaki bölgeyi tanımlamak için kullanmıştı. Mahon'dan sonra ise, The Times gazetesinin dış politika editörü Valentine Chirol, Basra Körfezi bölgesini anlatmak için yine bu kavramı kullanmış ve böylece kavram yaygınlaşmış ve benimsenmiştir. Oysa bölgenin coğrafi tanımı, "Güneybatı Asya"dır (Dursun, 2008, Çandar: Tarihsiz: 34). Ortadoğu adlandırması, Avrupa merkezli (Eurocentric) bir dünya görüşünün yansımasıdır. Çünkü Avrupa'yı dünyanın merkezi olarak addeden bu yaklaşım, dünyayı bu merkezlere olan mesafelerine göre, "yakın", "orta" ve "uzak" biçiminde kategorize etmiştir. Tıpkı "Doğu" (East) ve "Yakındoğu" (NearEast) kavramları gibi Ortadoğu kavramı da Avrupa merkezli ve sübjektif bir kavramlaştırmanın ürünüdür (Dursun, 2003).

Ortadoğu'nun coğrafi olarak tanımlamasını yapmak istediğimizde, çeşitli tanımlarla karşılaşırız. Bu tanımları geniş tanımlar ve dar tanımlar olarak ikiye ayırabiliriz. Pamuk ve Owen (2002:1) Ortadoğu olarak ele alınan bölgeyi Mısır, Suriye, Ürdün, Lübnan, Irak ile Arap yarımadasında yer alan Arap devletlerinin yanı sıra Türkiye ve İsrail olarak tanımlamaktadır. Çandar ise (Tarihsiz: 39) daha geniş bir tanım yapmaktadır.

Hindistan'ın ortalarından, Kuzeyde Azerbaycan yaylalarından yada Kafkasya dağlarında başlayıp, siyah Afrika sınırlarına; hatta içine kadar varan ve batıya doğru bir çizgi çekildiği zaman, Atlas okyanusu kıyılarına kadar, Kuzey Afrika'yı içine alarak, dayanan bölge Ortadoğu olarak ifade edilebilir.

İngiltere'deki "Coğrafi Adlar Daimi Komisyonu" adlı kuruluş ise Ortadoğu'yu Türkiye, Mısır, Arap yarımadası, Körfez bölgesi, İran ve Irak'ı da kapsamına alacak şekilde tanımlamış ve böylece 20. yy.ın başında İstanbul boğazından Hindistan'ın doğu kıyılarına kadar olan bölge Ortadoğu olarak adlandırılmıştır (Dursun, 2003). Lindholm, (2004: 31) Ortadoğu'nun sınırlarının yedi milyon mil karelik bir alanı kapsadığını ifade eder. Bölge batı'da, Fas'ın Atlantik kıyılarıyla sınırlanmaktadır; Doğuda Kuzey Afrika boyunca, İran üzerinden Arabistan'a doğru uzanır, Güney Pakistan ve Güney Afganistan'da Orta ve Güney Asya'ya dahil olur. Kuzeyde sınır, üç içdeniz ile, Akdeniz, Karadeniz ve Hazar deniziyle ve nihayet Hindikuş dağlarının tepeleriyle doğal olarak çizilmektedir. Fransız kaynaklı tanımlamalarda ise Ortadoğu, Türkiye Arap Yarım adası ve İran'la sınırlandırılır (Şentürk, 2003: 7). Dursun'a göre (2003) Ortadoğu kavramının dar anlamda kullanılması, yani Türkiye, İran, Mezopotamya, Arap yarımadası, Körfez ülkeleriyle Mısır'ı kapsayacak şekilde kullanılması daha doğrudur. Zaten genel anlamda, Ortadoğu kavramı kullanıldığında, dinsel anlamda kullanılıyorsa İslam, etnik anlamda kullanılıyorsa Türkler, Araplar ve Farsların çoğunluğunu oluşturduğu bölge olarak anlaşılmaktadır (Arı, 2005:25).

5.2. TARİHİ SÜREÇTE ORTADOĞU

Ortadoğu semavi dinlerin merkezidir. Semavi dinler arasında en eskisi olan Yahudilik, bölgenin tarihinin şekillenmesinde etkili rol oynamıştır. Hz. Musa, Hz. Davut, Hz. Süleyman gibi peygamberlerin döneminde altın çağlarını yaşayan

Yahudiler, daha sonra etkinliklerini yitirirler. Bir çok halk, devlet ve uygarlığın yatağı olan bölgede rastlanan ilk arkeolojik bulgular M.Ö. 5-6 binli yıllara kadar gitmektedir. Bölgede hüküm süren uygarlıklar arasında Mısır, Mezopotamya, İbraniler ve bu uygarlıklar etrafında oluşan Sümerler, Asurlular, Eski Babil Krallığı ve İkinci Babil Krallığı gibi devletler bulunmaktadır (Turan, 2002: 37-44). Hititler, Persler, ve daha sonra Büyük İskender bölgede hüküm sürmüş, M.S. 1. yy.da ise Romalılar egemenliği ele geçirmişlerdir. İslam'ın yükselişine kadar bölgede Roma İmparatorluğu ve Sasaniler hakim olmuş, İslam'ın doğuşu ve yükselişi ile birlikte bu iki süper güç gerilemeye başlamış ve önce Sasaniler peşinden de Roma İmparatorluğu yıkılmıştır. Raşit halifeler döneminde Ortadoğu'da hakimiyet Müslümanlara geçmiş, Raşit halifeler döneminden sonra Emevi hanedanlığı bütün Ortadoğu'da ve İspanya bölgesinde otoritesini ihdas etmiştir. Daha sonra yine bir başka İslam devleti olan Abbasiler, bölgenin yönetimini ele geçirmişlerdir. Osmanlıların bölgeyi 16. yüzyılda, II. Selim (Yavuz) döneminde topraklarına katmaları, bölgenin görece istikrarlı bir dönem geçirmesini sağlamıştır (Çandar, Tsz: 41).

Ortadoğu'nun modern tarihi, çoğu Ortadoğu tarihçisine göre, General Napoleon Bonaparte'ın ve sefer heyetinde kişileşen Fransız Devrimi'nin Mısır'a ulaşarak, bir İslam merkezini ilk kez batılı bir gücün egemenliği ve batılı tutum ve düşüncelerin doğrudan etkisi altına soktuğu 1798'de başlar (Lewis, 2004: 176). Daha sonra, diğer batılı devletlerin de bölgeye doğrudan müdahalesi ile Ortadoğu'nun kaos içerisindeki yılları başlamış olur. Osmanlı Devleti'nin güç kaybetmesinden yararlanan Avrupa devletleri, süreç içerisinde Ortadoğu'yu parçalayıp aralarında paylaşırlar ve önce koruyuculuk (protektora) ilan ederler. Daha sonra manda yönetimi kurarlar ve yönetime kendi adamlarını getirerek sömürgeleştirme emellerine ulaşırlar. Osmanlı döneminde ayaklanmaları için yüreklendirdikleri azınlıklar, kendi devletlerini kurmak istediklerinde, batılı devletler önceki kadar istekli değillerdir. "Böl-parçala-yönet" taktiği ile Ortadoğu'da bir çok yapay devletçik oluştururlar. Turan (2002:112), bu dönemi (1920-1930) "elde cetvelle sınırların çizildiği dönem" olarak ifade eder. Çandar (Tsz: 43), Ortadoğu "masa başında cetvelle, kalemle çizilen yapay sınırlara bölündü" diyerek, Irak'la Suriye

arasında hiçbir coğrafi engelin bulunmadığını belirtir. Kuveyt ve Lübnan, bu yapay devletlere iyi birer örnektir (Turan, 2002: 112, Çandar, Tsz: 43).

Bir İngiliz ve bir Fransız subayının ismiyle anılan Sykes-Picot anlaşması ile İngiltere ve Fransa bölgeyi aralarında paylaşırlar. İngilizler, özellikle Suriye bölgesi üzerinde ikili oynamışlardır. Bu bölge, hem Fransızlara hem de Şerif Hüseyin'e vaat edilmiştir. Şerif Hüseyin, İngilizlerle görüşmüş ve Osmanlı'ya isyan karşılığında Bağımsız Büyük Arap Devleti'nin kralı olma vaadini almıştır. 1916'da isyan başlamış, daha sonra Şerif Hüseyin kendisini Arap Ülkeleri Kralı ilan etmiş, fakat İngilizler buna sert tepki göstermiş ve Hicaz Krallığı ile yetinmek zorunda kalmıştır. Ancak bu bölgeyi de daha sonra Suud ailesine terk etmiştir. Bütün Ortadoğu, savaş sonunda Osmanlı'nın yenilmesi ve teslim olması ile işgale uğramış, Arapların bağımsızlık hayalleri de çok kısa bir süre içerisinde suya düşmüştür.

Sömürgeci batılı devletler, bölgeyi manda yönetimleri kurarak idare etmişler, kurdukları idarenin yıkılmaması için bölgeyi olabildiğince atomize ederek, bir çok yapay devlet oluşturmuşlardır. Örneğin, tarihte Suriye olarak anılan bölge ile bugünkü Suriye'nin sınırları aynı değildir. Tarihteki Suriye, Ürdün, Lübnan, Filistin ve İsrail'i içermektedir. Ancak Fransızlar, bölgeye girdikten sonra, kalıcı bir egemenlik kurmak amacıyla, bölgede varolan etnik ve dini ayrılıkları körüklemiş ve bu temeller üzerinde, Suriye'de bir çok küçük devletçik kurmuşlardır (Arı, 2005: 161). Önce Lübnan Suriye'den koparılmış, ardından, Halep, Şam, Lazkiye ve Cebel-i Dürzi dört ayrı eyalet haline getirilerek, her birinin ayrı hükümetlere sahip olması sağlanmıştır. Ancak 1925'te Halep ve Şam, ardından 1946'da Cebel-i Dürzi ve Lazkiye Suriye'nin sınırlarına dahil edilerek, tek bir devlet çatısı altında yeniden birleştirilmiştir. Lübnan ise tamamen ayrı bir devlet olup, Suriye'den koparılmıştır. Sömürge devletleri bunu yaparken, ulusal birliğin sağlanıp bir kurtuluş mücadelesine dönüşmemesi için etnik ve dini ayrılıkları körüklemeyi amaçlıyordu. Nitekim, o dönemde atılmış olan bu nifak tohumları, bölgenin kaderini etkilemiş ve aynı sorunlar günümüze kadar devam etmiştir. Ortadoğu'da kendi içinde ve sınır komşusu ile sorunu olmayan devlet, hemen hemen yok gibidir. Batılı güçlerin Ortadoğu'da yarattığı parçalanmaya meydan okuma ve Arap birliğini kurma çabası, toplumsal huzuru Arap dünyasından sürgün etmiştir (Şen, 2004: 11).

Ancak tüm bu parçalama çabalarına karşın, Ortadoğu'daki ülkeler yine de birlik için uğraşmış ve çok az başarılı olsalar da, bu uğurda mücadele vermişlerdir. Sömürgeciliğe karşı mücadele etmek için, ulusal birlik sağlanmış ve özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra, bölgedeki ülkeler bağımsızlıklarını elde etmeye başlamışlardır. Bu mücadelenin en önemli birleştirici unsurlarında birisi milliyetçilik olmuştur. Ortadoğu'daki milliyetçi hareketlere de, tıpkı diğer üçüncü dünya ülkeleri gibi, anti-sömürgeci karakter damgasını vurmuştur.

5.3. ORTADOĞU'DA MİLLİYETÇİLİK

1517 Ridaniye Savaşı'yla birlikte Osmanlı devletinin sınırlarına dahil olan Araplar, Osmanlı'nın hüküm sürdüğü yaklaşık beş asır boyunca, mezhep farklılıklarından kaynaklanan ve son derece sınırlı bir alanı kapsayan Yemen ve Vahhabi isyanları dışında İmparatorluğa sadık kalırlar (Turan, 2002: 105). Araplar da, diğer milletler gibi, 19.yy.da imparatorlukları sarsan milliyetçilik akımının tesirinden kendilerini kurtaramazlar. Batılı güçlerin emperyal hedefleri çerçevesinde destekledikleri Arap bağımsızlık hareketleri ve Toroslar'dan Hint kıyılarına kadar uzanan bağımsız, tek bir çatı altındaki "Büyük Arap Devleti" hayali (Turan, 2002: 106), İngiltere ve Fransa'nın 1920 yılında (yani felaket yılı-*Am'ül Nekbet*) kurdukları küçük Arap devletlerinin sınırlarını Milletler Cemiyeti'nin tanınmasıyla yıkılır. Milletler Cemiyeti'nin bu sınırları tanınması, bölgenin atomizasyon sürecinin tamamlanması ve böylece "Büyük Arap Devleti" idealinin yıkılması, Araplar üzerinde büyük bir hayal kırıklığı yaratır.

Başlangıçta, Lübnan, Mısır ve Suriye'deki Hıristiyan Araplar arasında filizlenen milliyetçilik, bir süre sonra Müslüman Araplara da sirayet eder. Ancak bu uzun bir süre alacaktır. Arap milliyetçiliğinin ilk kuramcılarının çoğunun gayr-ı Müslim olmasından dolayı, uzun süre küçük bir entelektüel çevre ile sınırlı kalır. Bu dönemdeki Arap milliyetçiliği temelde kültürel bir boyuta sahiptir (Şen, 2004: 15). Daha çok, İbrahim el-Yaziji, Adib İshak, Ahmet Faris, Necip Azuri, Butros el-Bustani, Rafi et-Tahtavi gibi Hıristiyan düşünürler tarafından ortaya atılmıştır. Üniversitelerde Arap Dili, Arap Tarihi ve Arap Edebiyatı gibi konular üzerine çalışmalar yapılarak, gazete ve dergiler çıkartılarak, edebiyat kulüpleri ve bilim dernekleri kurularak, Arap kültürel milliyetçiliği aşılana çalışılmıştır.

Benzeri çalışmalar Türk kökenli Osmanlı aydınlarında da görülmüş, birçok dergi, gazete çıkarılarak, milliyetçi düşünce yayılmaya çalışılmıştır. Örnek olarak Namık Kemal, Ziya Gökalp, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, Tekin Alp (Moiz Kohen) gibi edebiyatçı ve bilim adamlarının çalışmaları gösterilebilir. Arap milliyetçiliğinde olduğu gibi Türk milliyetçiliğinin gelişmesi ve İslam karşıtı bir tavır almasında da yabancı unsurlar önemli rol oynarlar. Buna örnek olarak Moiz Kohen gösterilebilir. Bunun dışında, özellikle, Türk milli kimliğinin oluşturulmasında Ziya Gökalp, önemli katkılarda bulunmuştur. Cumhuriyet'in de resmi ideologu olan ve Atatürk'ü oldukça etkileyen Ziya Gökalp, İslam öncesi Türk kültürü ve tarihi üzerine oldukça yoğun çalışmalar yapmıştır. Hatta Müslüman Araplarda milliyetçilik düşüncesi, bir nevi Türk milliyetçiliğine de tepki olarak yükselmiştir de diyebiliriz. Çünkü, Harbi'ye göre (1998:84) Osmanlıcılığın başarısızlığa uğraması ve Türkçülüğün yükselişi , Arap milliyetçiliğini bir kopuşa sürükler. O kopuş, kültürel milliyetçilikten, siyasal milliyetçiliğe doğrudur. Yani özerk bir devlet talebinin doğmasıdır. Araplık bilincinin ifadeleri 19.yy.ın ikinci yarısında oldukça zayıftı ve bunların güçlü bir eğilim haline gelmeleri; ancak 20.yy.ın başlarında, *Jön Türklerin* (1908-1918) savundukları laik Türk milliyetçilerine tepki olarak gerçekleşti (Maoz, 1991: 34). Kalemeye ve askeriye gibi tutarlı bir toplumsal temele dayanan Jön Türklerin tersine, Arap milliyetçiliği “ekolojik ve dinsel çeşitliliğin” damgasını taşıyan bir dünya içerisindeydiler (Harbi, 1998: 85).

Daha önce de ifade edildiği gibi, başlangıç itibariyle Arap milliyetçiliği kültürel bir hareketti. Arapların, İslam milletinin cisimleşmesi olan Osmanlı İmparatorluğu'na ait olmalarından ötürü, Arap milliyetçiliğinin çıkış noktası devlet talebi değil, kültürel özerkliğin kabul edilmesidir (Harbi, 1998: 84). İlk dönem Arap milliyetçilerinden olan Butros el-Bustani'nin şu ifadesi, bu iddianın kanıtı olarak görülebilir: “Osmanlı İmparatorluğu bizim vatanımız, Suriye ise ülkemizdir.” (Şen, 2004: 39). Yine Arap milliyetçiliğinin en önemli isimlerinde olan Sati el-Husri'nin de, yıkılışına kadar Osmanlıcı bir tavır takınması (Harbi, 1998: 85), bir diğer kanıt sayılabilir.

Bölgeye misyonerlerin girmesi ve Batılı okullar ile Batıda eğitim görmüş aydınların ortaya çıkışı, Arap kültürel uyanışının temel taşlarını oluşturdu. Roma

Katolik misyonerleri, eğitim alması için İtalya'ya yolladığı rahiplerin tekrar bölgeye dönmesiyle beraber, onların Arapça'yı ciddi biçimde incelemelerine ön ayak oldu (Şen, 2004: 36-37). İbrahim el-Yaziji, Arapların geçmişteki parlak dönemlerine değindi. Avrupalıların, ilerlemelerini Araplardan ödünç aldıkları şeylerle gerçekleştirdiklerini; Arapların çöküşünün ise, Arap olmayan toplulukların egemenliği altına girmelerinden kaynaklandığını belirtti. Faris Şidyak, klasik Arap edebiyat geleneğine karşı çıkan ilk kişi olarak, Arap edebiyatının modernleşmesini savundu. Diğer taraftan, İlyas Matar tarafından, Arapça olarak *Suriye Tarihi* ilk kez 1874 yılında yayınlanırken, Beyrut'lu Maruni Yusuf Dibs de sekiz bölümlük geniş hacimli bir Suriye Tarihi kaleme aldı. Bu dil, tarih ve kültür öğeleri içerisinde en önemli rolü tarih oynayacaktı (Rüzgar, 1991:19). Bunların dışında, *el-Muktataf*, *el-Hilal*, *el-Jinan*, gibi süreli yayınlar da gelişti. Bu dönem ki çalışmalar, neredeyse tamamen apolitikti ve Arap kültürü ve dilinin modernleşmesini amaçlıyordu (Şen, 2004: 36-39). Ancak Osmanlıcılığın başarısız olması, Türkçülüğün yükselişi, Osmanlı'nın savaşı kaybedip yıkılması ve ulus temelli yeni devlet yapılanması gibi etkenler, Arap kültürel hareketinin siyasal bir boyuta geçmesini hızlandırdı.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ VE SURİYE

1. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN ANA HATLARI

Her ülkedeki farklı milliyetçi grupların, milliyetçiliği kabul etme ve ulus-devletleri haklı gösterme konusunda kendi yerel özelliklerine göre farklı yollar izledikleri söylenebilir. Bazı milliyetçiler ortak dil ve edebiyatı ön plana çıkarmışlardır. Diğerleri toprak bütünlüğünün önemini savunmuşlardır; diğer bazıları ise ortak dini vurgulamışlardır. Milleti tanımlama noktasında, genel olarak biri Aydınlanma'dan diğeri Romantizm'den olmak üzere iki ana yaklaşım mevcuttur (Çağla, 2002: 2). Aydınlanma'dan kaynaklı olan Fransız milliyetçiliği, Romantizm'den kaynaklı olan ise Alman milliyetçiliğidir. Karakaş, (2000: 71) ise bu iki yaklaşıma ek olarak Amerikan milliyetçiliğinden de bahseder.

Bu üç tür milliyetçilik genel olarak karşılaştırıldığında; birbiri ile diyalektik bir ilişkiye (tez-antitez) girdikleri görülür (Karakaş, 2000: 73). Ama Fransız ve Alman milliyetçiliklerinin etkileri daha derin olmuştur. Fransız Devrimi ile birlikte siyasal olarak dünya tarihinde yerini alan milliyetçilik, Fransa'da bir siyaset biçimi olarak ortaya çıkmış ve bütün dünyayı etkilemiştir. Fransa'da ortaya çıkan ve Aydınlanmaya dayanan milliyetçi ekol uygarlıkçı bir çizgidedir. Rousseau ve Sieyes'den gelen Aydınlanmacı çizgi, Renan'la güçlenerek bugüne ulaşmıştır (Çağla, 2002: 2).

Milliyetçilik, Fransa'da ilk kez, Rahip Barruel tarafında 1789'da Jakobenlerin vatanseverlik anlayışındaki ahlak dışı durumu tespit için kullanılmıştır. Yani vatanseverlik adına yabancı düşmanlığının bir fazilet olarak görülmesi durumunu ifade etmek için kullanıldı. Daha sonra Fransız Devrimi ile birlikte ortaya çıkan eşitlik, özgürlük, dayanışma, vatan ve özellikle halk egemenliği gibi kavramların oluşmasında etkili olan liberal düşünce etkili olmuştur. Fransız milliyetçiliği heterojen ve melez bir özelliğe sahiptir. Mutlak otoritelerin (Tanrı ve Kral) yerine ulus ve halk iradesini koyar. Hem kolektivisttir hem de yurttaşlık temeline dayanır. Fransa'da milliyetçilik, Devrim'le birlikte ulus ve ulus-devletin ardından meşrulaştırıcı bir ilke ve kimlik olarak biçimlenmiştir. Fransızlar ulusu

bireysel bağılıkların kabul edilmesinden hareket eden evrensel bir olgu olarak tanımlarlar. Fransız milliyetçiliği, yöneticilerin iktidarını meşrulaştırmak için eşitliğe ve halk egemenliğine vurgu yapan bir siyasal boyut üzerinde yoğunlaşır. Bu anlamda milliyetçiliği oluşturan unsurların dil ve ırk temelli olmadığı, bunların aksine Aydınlanma ve devrimci ilkeler çerçevesinde “ulusların isteği”nin “halkların istenci” ve “özgür rızası”nın meşruiyet ile “vatan duygusu”nun etkinliğini görmekteyiz. Yani, Fransız milliyetçiliğinin en önemli özellikleri olarak kozmopolitlik, evrensellik ve Aydınlanma temelleri üzerine oturtulmuş olma özelliğini haiz bir uygarlıkçılık olarak tanımlayabiliriz (Karakaş, 2000: 71-73).

Romantik temele dayanan Alman milliyetçiliği ise “kültürcü” bir özelliğe sahiptir. Herder ve Fichte’nin geliştirdiği düşünceler sonucunda entelektüel bir boyut kazanan Alman milliyetçiliği, ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat (gemeinschaft) olgusu olarak biçimlenmiştir. Alman milliyetçiliği, devlete (ulus-devlet) dayalı oluşmamış, aksine kendi ulus-devletini yaratmıştır. Milliyetçiliğin oluşmasında etkin unsur, kültürel bir birlik çerçevesinde inşa edilen Alman ulusudur. Alman ulusunun bir diğer özelliği de itici gücünü belirleyen felsefe ile ilgilidir. Bu anlamda temel dinamik aydınlanmacı ilkeler değil, bu felsefenin bir eleştirisi olan romantizmdir. Almanlar kendilerini sabit bir toprak parçasına ait bir topluluk halinde değil, her şeyden önce ortak bir tarihe, dile ve kültüre ait bir halk olarak algılıyorlar. Algılama biçiminin nitelikleri ise Alman milliyetçiliğinin irridentist bir çerçevede karakterini belirliyor. “Pangermenizm” de bu algılama üzerine bina edilmiştir. Alman milliyetçiliği içerisinde etnik ve kültürel öğeler daha öncelikli bir konumdadır. Gecikmiş bir ilke ve kimlik olarak Almanya’da milliyetçilik, ulus ve ulus-devlet birimlerinden önce oluşarak, ulus ve ulus-devletin ortaya çıkmasında en önemli rolü üstlenmiştir. Bunun sonucunda etnik ve kültürel öğeler ön plana çıkmıştır. Bunun dışında Alman milliyetçiliği militarist bir karakterdedir. Alman milliyetçiliğinin militarizmi içselleştirmiş yapısı, diğer ulus-devletleri de harekete geçirerek; içte homojen bir yapı oluşturma, dışa karşı da güçlü olduğunu göstererek saldırgan bir milliyetçilik anlayışının oluşmasına yol açtı (Karakaş, 2000: 58,71-73).

Almanlar, ulusu organizmacı bir anlayış içerisinde ele alırlar ve öyle tanımlarlar. Kökenlerini bir “ilk halk” (urvolk) topluluğuna dayandırırılar. Bu

yaklaşım doğrultusunda aynı soydan gelen, aynı kültürü ve aynı geçmişi paylaşan etnik ulus kendini bireylere dayatmıştır (Schnapper, 1995: 172-173). Alman milliyetçiliği ortak dile, kana ve toprağa vurgu yaparak milliyetçiliğe yeni bir karakter ve güç eklemiştir. “Tabii” olmayı gerektiren bir niteliği vardır. Kolektivist, organik ve etniktir. Bu bağlamda, bir anlamda Fransız ve İngiliz milliyetçiliğine karşıt olarak gelişmiştir. Kültürel unsurlar ve romantizm başat konumdadır. Alman birliğinin kurulması sonucu, değerlerine bir alternatif olarak ve Napolyoncu saldırganlığa bir tepkidir (Çağla, 2002:). Almanlar aşağılanmalarını ve umutsuzluklarını unutmak için şanlı Germen İmparatorluğu’nun Avrupa gücüne dayanak noktası olduğu geçmişlerine yöneldiler. Şairleri ve filozofları eski geleneklerin örtüsüne sarılmış organik bir halk topluluğunun varlığını araştırdılar, halk şarkıları, peri masalları, efsaneler, ve şiirleri ile kahraman geçmişlerini yeniden harekete geçirmeye çalıştılar. Bunu yaparken aslında, batı Avrupa filozoflarından çok, hayal güçlerine başvurdular. Yani inşa sürecine giriştiler. Alman düşünce dünyası bu dönemde, saf, basit ve yozlaşmamış köylülüğe yönelik bir tutkuya sahne oldu. Halkın yeniden keşfi ve yerel lehçeler önem kazandı. Böylece, bu süreçlerden geçerek gelişen Alman milliyetçiliği, aydınlanmacı Fransız milliyetçiliğine, Napolyoncu saldırganlığa ve aydınlanmanın ilkelerine dayalı bir milliyetçilik anlayışına tepki olarak romantizm temelli, etnik ve organizmacı, kültürü öne çıkaran bir milliyetçilik akımı yarattı.

Üçüncü yaklaşım olan Amerikan milliyetçiliği ise, bireysel yurttaşlığı ve yurtseverliği geliştirmeyi amaçlar. Bireyci, özgürlükçü ve evrenselcidir (Karakaş, 2000: 71).

Bu üç tür milliyetçilik içerisinde Arapları en çok etkileyen yaklaşım, Alman milliyetçi yaklaşımıdır. Arap milliyetçileri Alman Romantik dilinin kavramlarından, milli ruh ve misyon duygusundan etkilenmişlerdir (Smith, 2004: 171). Arap milliyetçiliğinin tarihi Muaviye’nin kurduğu Emevi Devleti’ne (661-750) kadar götürülebilir. Muaviye yönetimindeki idare, İslami yönetim biçiminden, Arap asıl sınıfına dayanan bir Arap monarşisine dönüşmeye başladı (Lewis, 2006: 96). Arap

olmayan Müslümanların ikincisi sınıf Müslüman olarak görülmeleri ve *Mevali** olarak adlandırılmaları, Araplardaki ilk milliyetçi hareket olarak ifade edilebilir. Emeviler Arap olmayan Müslümanlara karşı Arap Müslümanlara mali ayrıcalıklar tanıyordu. İslam dinine geçenlerden bazıları Mevella (vekil) olarak Arap kabile önderlerine bağlanıyordu (Hourani, 2007: 54). Ancak bu uygulamadan doğan rahatsızlıklar neticesinde Arap olmayan Müslümanlar çeşitli ayaklanmalara destek vererek rahatsız oldukları bu durumdan kurtulmaya çalıştılar ve nihayetinde 750 yılında Abbasilerin Emevileri yenilgiye uğratmasıyla bu uygulama kaldırıldı.

Emevilere kadar dayandırılabilen Arap milliyetçiliği (ki bazı düşünürler Emevi Devleti'nin sınırlarını, Büyük Arap Devleti'nin doğal sınırları olarak kabul ediyordu) iki boyutlu olarak karşımıza çıkmıştır. Bunlar kültürel Arap milliyetçiliği ve siyasal Arap milliyetçiliğidir. Kültürel Arap milliyetçiliği, siyasi alanda talepleri olmayan milliyetçileri ifade etmek için kullanılabilir. Özellikle Osmanlı Devleti yıkılmadan önce bir çok Müslüman Arap düşünür, siyasal olarak Osmanlı'dan ayrılmayı benimsemiyordu. Sadece kültürel çalışmalar çerçevesinde bir Arap kimliği inşa etmeye çalışıyordu. Arap dili, tarihi ve kültürü üzerinde çalışmalar yapıyordu.

Siyasal Arap milliyetçiliği ise, bağımsız bir Arap devleti hayal ediyordu. Daha çok Hıristiyan Arap düşünürler tarafından şekillendirilen bu düşünce, Osmanlı Devleti yıkılıncaya kadar rağbet görmemiş; ancak yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus temelli bir devlet olmasından sonra siyasal bağımsızlık talep etmeye başlamıştı. Çalışmanın bu bölümünde bu konular ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılacaktır.

1.1. KÜLTÜREL ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Kültürel milliyetçilik, siyasi milliyetçilik ile birlikte veya ayrı olabilir (Hayes, 1995: 19). Bu noktada, Arap milliyetçiliğinin temeli olarak alabileceğimiz 19.yy. Arap kültürel uyanışı, başlangıçta siyasal talepleri olmayan bir hareket olarak nitelenmektedir (Şen, 2004: 39). Arap dili ve kültürünü modernleştirmeyi amaçlıyordu. Daha çok Hıristiyan Araplar arasında yaygınlaşmış ve kabul görmüştü.

---

* Mevali: Hukuki bakımdan hakim sınıf ile köleler arasında, azadlı köle veya esirlerden oluşan bu sınıf, bağlı olduğu aileye, kabileye veya beldeye mensup insan grubunu meydana getiriyordu. Emeviler döneminde Arap olan Müslümanları ifade etmek için kullanılırdı.

Müslümanlar arasında Halep, Şam ve Beyrut'tan daha çok İstanbul'a doğru güçlü bir yönelim vardı (Maoz, 1991: 33).

Araplar, balkanlardaki ayrılıkçı hareketlerden etkilenmişlerdi (Öztürk, 2004: 106). Batılı güçlerin bölgede yerel güçlerle temasa geçerek etkin hale gelmeleri, bölge üzerinde hakimiyet tesis etmeyi kolaylaştırdı. Buna karşılık sömürgeci devletler, azınlıklar üzerinden milliyetçilik fikrini Ortadoğu'ya soktular. Sömürgeci devletler, daha çok eğitim yoluyla bölgeye indiler. Suriye Protestan Koleji, Beyrut Amerikan Koleji (daha sonra üniversitesi) gibi kurumlarda eğitim alan öğrenciler ve yurtdışında eğitim alan aydınlar, tekrar yurda döndüklerinde milliyetçi düşüncüyü yayma çalışmalarında bulunmuşlardır. Mehmet Ali Paşa'nın Suriye'yi işgali ve burada uyguladığı siyasi, ekonomik ve kültürel reformlar ile ilk defa bölge, Batıya açılmıştır. Böylece, Batıdaki fikirlerden etkilenen aydın tabaka arasında, milliyetçilik fikri yayılmıştır (Öztürk, 2004:104). Arap milliyetçiliğinin kalbi olan Suriye'de, Avrupalılar yada Amerikalılar tarafından idare edilen üniversitelerde eğitimini tamamlayan Arap entelektüeller, Arap tarihi, dili ve edebiyatı üzerine yaptıkları çalışmalarla Arap milliyetçiliğinin fikri zemininin oluşumuna katkıda bulundular (Okur, 2004: 3). Arap milli bilincinin gelişiminde, dil ve tarihe yapılan atıflar, Arap milli bilincini derinden etkilemiştir. Bir çok edebiyat ve bilim kulüpleri kurulmuş, dergi ve gazeteler çıkarılmış, Arapça yayınlar yapılmaya başlanmıştır. Arap milliyetçiliğine ilişkin ilk yazılar Mısır ve Suriye'de, özellikle 19.yy.ın ikinci yarısında yazılmaya başlanmıştır (Rüzgar, 1991: 19).

Arap milliyetçiliğinin gelişiminde, başlangıç itibariyle, iki ana çizgi ortaya çıkmıştır. Bunlar, Hıristiyan Arapların çalışmalarıyla şekillenen, laik temelde kültürel Arap milliyetçiliği ile modernist İslamcılarının şekillendirmeye çalıştıkları, dinsel temelde Arap milliyetçiliğidir. Her iki hareketin de ortak özelliği, Arap geçmişine yaptıkları vurgudur. Bu vurgu, Arap tarihi açısından bir "Altın Çağ" vurgusudur (Şen, 2004: 15). Bu dönemde yapılan bilimsel ve edebi çalışmalar, klasik dönem Arap tarihi ve klasik Arapça üzerinde yoğunlaşmaktaydı.

Necip Azuri, İbrahim el-Yaziji, Nasif el-Yaziji, Nevfel Nevfel, Selim Nevfel, Mihail Şuhade, Sem'an Kulhun, George Feyad, Reslan Dimeşki gibi Arap ulusal bilincini uyandırmaya çalışan Hıristiyan Arap düşünürlerinin (İnayet, 1997: 33) yanı

sıra, Müslüman düşünürler de milliyetçilik fikirlerinden etkilenmeye başlamışlardı. İslam ülkelerini ele geçiren Avrupa'nın Müslüman coğrafyada işgale dayalı ilerleme ve kültürel hegemonyası karşısında, bazı Müslüman düşünürler bir şeyler yapılması gerektiğine inanıyordu. Bu noktada Rifat Tahtavi, Cemaleddin Efgani, Muhammed Abduh, Muhammed Reşid Rıza, Abdurrahman el-Kevakibi, Abdurrahman el-Bezzaz, Taha Hüseyin, Mustafa Kamil gibi Müslüman düşünürlerin fikirleri Arap dünyasında etkili olmaya başladı. Müslümanlar İstanbul'a inanç bağıyla bağlıydılar ve bu yüzden Hıristiyan Avrupa'nın yaklaşan kültürel ve siyasal hegemonyasından, en az Türkler kadar, belki de onlardan daha fazla endişeleniyorlardı (Daviş, 2004: 17). Aslında Efgani ve Abduh doğrudan Arap milliyetçisi olarak ifade edilemezler. Ancak, Hıristiyan Batı'nın yaklaşan tehdidini fark edip, ondan korkan ve bu tehditle baş etmek için İslami reform, yeniden diriliş ve birliği savunan İslam reformcuları oldukları, kendi dininin derinliklerine dönmeyi önerdikleri ve bunun yapılması durumunda İslamın yeniden üstün hale geleceğinden bahsettikleri için reformist olarak nitelenirler. Bu durum da kültürel bağımsızlık ve üstünlük düşüncesine yol açmış, bu üstünlük düşüncesi yirmi birinci yüzyıl Arap milliyetçilerine Efgani ve Abduh'un katkıları olduğunu düşündürmüştür.

Cemaleddin Efgani (1839-1897), sömürgeci Avrupa devletleri ile onlara yakın duran Müslüman liderlere karşı sert bir tavır takınmıştır. Efgani gittiği hemen her yerde önce ilgiye boğulmuş, daha sonra ise kapı dışarı edilmiştir. Efgani'nin *yeniden dirilme* olarak nitelediği görüşleri, İslam birliği ve ıslahat gibi iki ana tema etrafında şekillenmiştir (Turan, 2002: 245). Ona göre İslam birliği sömürgeciliğe karşı en etkin çözüm yoludur. Efgani, temelde İslamcı olmakla ve ırkçılığı reddetmekle birlikte, İslam birliğinde kavmiyet faktörünün önemli olduğunun altını çizmiş, milli uyanış ve duyguları teşvik etmiştir. Ancak onun kavmiyetçi düşüncüyü teşvik etmesinin altında yatan neden yine islami kaygılardır. Efgani artık bütün İslam aleminin tek bir çatı altında olamayacağını görünce, tüm kavimlerin öncelikle kendi bağımsızlıklarını kazanmalarını ve daha sonra bir tür devletler konfederasyonu olarak ifade edilebilecek türde yapılanmaya gitmeleri gerektiğini benimsemiştir. İslami temelde kurulacak bu yeni yapılanma İslam toplumlarının yeniden eski durumuna dönmesini sağlayabilecek bir araç olarak görülmüştür. Bu konudaki görüşlerinin yanlış anlaşılmasından kaynaklı olarak Efgani, İslam dünyasındaki

milliyetçi hareketlerin doğuşunda, farkında olmadan etkili olmuştur. 20. yüzyıla damgasını vuran en büyük milliyetçi liderler –Saad Zaglul gibi- paradoksal bir şekilde onun öğrencileri arasında çıkmıştır.

Efgani'nin öğrencisi ve en yakın dostlarından birisi de Muhammed Abduh'dur. Abduh (1849-1905) Efgani'nin en gözde talebesidir ve özellikle Mısır'lı aydın ve entelektüel çevreyi etkilemiştir. Tartışmalı bir şahsiyet olan Abduh, Osmanlı Devleti'nin her şeye rağmen desteklenmesi gerektiğini ifade ediyordu.

Eğer Araplar (Osmanlı'dan) ayrılmaya çalışırsa Avrupalılar müdahale edip, hem onları hem de Türkleri benzer şekilde hükmü altına alırlar. Bütün yanlışlarına rağmen ümmetin siyasi bağımsızlığından arta kalan Osmanlı İmparatorluğudur ve şayet yok olursa Müslümanlar her şeylerini kaybederler ve Yahudiler gibi güçsüz olurlar. (Turan, 2002:250).

Bu düşünceleri ifade eden Abduh, her şeye rağmen tam olarak bir İslamcı da kabul edilmez.

Bölgedeki bir diğer önemli düşünür ise Muhammed Reşit Rıza'dır (1865-1935). Modernist islami çizginin önemli isimlerinden birisi olarak kabul edilen Rıza, bilimsel, fikri ve siyasi faaliyetleriyle çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Tarih boyunca Müslümanların inanç ve yaşantı olarak dinlerinin aslından bir sapma içinde olduklarını düşünen Rıza'nın fikir ve eylemlerinin mihrini, Müslümanların dini anlayışlarıyla beraber siyasi ve sosyal kurumlarını düzeltmeleri ve yenilemeleri anlamında kullandığı *islah* kavramı oluşturur. Tüm faaliyetlerini islah kavramı etrafında yürütmeye çalışan Rıza, dini ve siyasi islahın yolunun dini bir eğitimden, dini eğitimin de siyasetten geçtiğine inanan birisidir. Genel olarak düşünce ve eylemleri siyasi güdüler tarafından şekillenen bir şahsiyet olarak Rıza, önce II. Abdulhamit ve İttihatçılardan, daha sonra 1916 Arap-Haşimi isyanına liderlik eden Şerif Hüseyin'den, ardından Ankara Hükümeti ve Mustafa Kemal'den ve nihayet Vehhabi-Suudi yönetiminden beklentiler içine girmesi, islah projesine destek arayışının, diğer bir ifade ile fikirlerini hayata geçirme özleminin kaçınılmaz bir sonucudur (Mertoğlu, 2007: VI). İslah hareketinin başarıya ulaşması için neredeyse tüm İslam alemini dolaşan Rıza (2007: 69), bu süreçte dini eğitimin önemini vurgularken, aynı zamanda batılı eğitim almamış zihinlerin islahı daha uygun olduğunu ifade ediyor.

[Toplumların] katmanları arasındaki ihtilaflar derin değil. Ehl-i zuhur (mukallitler) arasındaki çekişme haset derekesine indirgenmemiş; tutucuların ıslaha karşı çıkışları ise mukavemet derecesine ulaşmamış. Benim görebildiğim kadarıyla bunun sebebi, (...) kendilerini dinden uzaklaştıracak ve seleflerinin medeniyetlerini kendi gözlerinde küçük gösterecek, onları kadim namına ne varsa terk etmeye sevk edecek ve yeni olan her şeyi kendilerine güzel gösterecek Avrupai bir terbiye (eğitim) ile yetiştirilmemeleridir. Halbuki İstanbul, Mısır ve Tunus'taki Batıcıların büyük çoğunluğu böylesi bir büyülenme içerisindedir.

Rıza'ya göre, ortalıkta dolaşan İslami kitaplarla fazla uğraşmamalarının yanında batılılaşmaya meftun olmamaları, Beyrutlu Müslümanları ıslaha hazır kılmıştır.

Rıza'nın yazılarında Arapçılık, genel olarak baskın bir karakterdedir. Ancak bu unsur, yalnızca İslam'ın ve Müslüman *ümme*tin yeniden canlandırılması için kullanılacak doğal bir güç olarak düşüncelerinde yer alır. Rıza'nın Arap milliyetçiliği düşüncesi hiçbir zaman İslam dayanışması fikrinin yerini almamıştır. O, Arapların milliyetçilik heyecanını hisseden son etnik grup olmasından gurur duymuştur. Bu nedenle Osmanlı yenilgisinin ufukta görüldüğü Birinci Dünya Savaşı'nın son yıllarına kadar Osmanlı milliyetçiliğine bağlı kalmaya devam etti (Daviş, 2004: 20).

Bir diğer İslamcı düşünür olan Abdurrahman el-Kevakibi (1849-1903), *Umm el-Kura* (Şehirlerin Anası) isimli kitabında, İslam'ın çökmesine yol açan uygulamalarından dolayı Türkleri eleştirir ve Türklerin İslam'ı kabul etmemiş olması halinde İslam'ın yerinin daha iyi olacağını belirtir. Kevakibi, dini otoritenin (halifeliğin) Arapların elinde olması gerektiğini her fırsatta vurgulayarak, Türk karşıtı duygularına, Rıza'nın yaptığından daha güçlü, yarı siyasal bir boyut kazandırır (Daviş, 2004: 21). Diğer düşünürlere oranla Arap milliyetçi düşüncesi daha baskın olan Kevakibi de, her şeye rağmen Osmanlı Birliğinin sona erdirilmesini ve Arap egemenliğine dayalı bir devleti öngörmüyordu. Sadece halifeliğin Araplara transferini savunuyor ve halifenin dini otoritenin yanında Hicaz Bölgesinde dünyevi otorite de kullanması gerektiğini belirtiyordu.

Bu isimlerin dışında Arap milliyetçiliği açısından önemli bir yere sahip olan Mısır milliyetçiliğinin önemli isimlerinden olan Mustafa Kamil ve Taha Hüseyin'den

de bahsetmek gerekmektedir. Mustafa Kamil (1874-1908), Mısır'daki vatanseverlik hareketinin gerçek başlatıcısı olarak görülür. Siyasal düşünce tarzı olarak Abdullah Nedim'den etkilenmiştir (İnayet, 1997: 227). Nedim'den Mısır'daki Urabi Paşa başkaldırısı üzerine birinci ağızdan ders almıştır. 1894 yılında Avrupa'dan Mısır'a döndüğünde kendisini vatan yolunda adadı. Bir çok dergi ve gazetede vatanseverlik üzerine yazan Mustafa Kamil, milliyetçi fikirleri, belagati ve Cesur tavırları ile kısa sürede Mısır gençliğinin üzerinde etkili olmaya başladı ve İngiliz yönetiminin korkulu rüyası olmaya başladı. Danisway hadisesi ile şöhreti daha da arttı (Turan, 2002: 127). Kamil, düşüncesini “vataniye” olarak adlandırmaktadır. Kamil'in vatandan kastettiği ise sadece Mısır topraklarıdır (İnayet, 1997: 231). Mehmet Ali Paşa'nın ve oğlu İbrahim Paşa'nın Mısır ve Suriye'nin birleşik bir devlet kurma düşüncesi, onların başarısızlığa uğraması ile birlikte, bir dönem etkili olmasına rağmen Kamil sayesinde Mısır'da kısa sürede unutulmuştur. Kamil, Mısırlıların Osmanlı içerisindeki bireyselliğinin ve kimliğinin pekiştirilmesine olan eğilimlerini bunun yerine geçirmiştir.

Arap dünyasının en büyük edebiyatçı ve düşünürlerinden birisi olan Taha Hüseyin'de (1889-1973) Arap dünyasındaki milliyetçi akımın önemli isimlerinden birisiydi (İnayet, 1997: 71). Cahiliye dönemi şiiri üzerine yaptığı çalışma ile ses getiren Hüseyin, Mısır'daki milliyetçiliğin önemli isimlerinden birisi olarak, Mısır'ın İslam dünyasıyla değil, Avrupa'yla bağlantısı olduğunu ispatlamaya çalışıyordu (Nakavi, 1991: 35). Mısır'ın tarih boyunca Maveraünnehir'in doğusundaki ülkelerle ilişkisi ya düşmanca, yada çok az olmuştur. Buna karşın Akdeniz uygarlıkları ile yani, Yunan ve Ege uygarlıkları ile olan bağlantıları daha fazla olmuştur (İnayet, 1997: 78). Bundan dolayı Mısır aslında Doğu değil Batı dünyası ile daha yakın bir ilişki içerisindeydi. Taha Hüseyin, Mısır'ın Batı uygarlığına bağlanmasında ısrar etmekte ve Batı uygarlığını izlemenin Mısır için bir tür öze dönüş olduğunu ifade etmiştir (İnayet, 1997: 84).

Efgani, Abduh, Rıza ve Kevakibi'nin İslami kaygıları olan düşünürlerin, Arapların siyasal bağımsızlığına taraftar olmaları isteksizliği, zamanın Müslüman düşünürlerinin genel entelektüel tavrını yansıtır. Onların önem verdiği husus iki milletin, yani Türklerin ve Arapların yakın işbirliği içerisinde bulunmaları ve İslam birliğinin tesis edilmesidir. Ancak, Osmanlı'nın son döneminde İttihat ve Terakki'nin

uyguladığı sert politikalar, yönetime karşı olumsuz düşüncelere yol açmış ve Arap milliyetçi hareketlerinde önemli etkiye sahip olmuştur. Cemal paşanın Suriye’de sert bir tutumla yönetim sergilemesi, yönetime karşı bir çok olumsuz düşüncenin hızlandırıcı etkeni olmuştur (Albayrak, 2007: 28-31). Bunun yanı sıra birinci dünya savaşı sonucu Osmanlı’nın yıkılması ve yeni kurulan devletin ulusal bir niteliğe sahip olması, Arapları siyasal bağımsızlık yönünde harekete geçirmiştir. Yani Arap Birliği fikri, yukarıda kısmen ifade edilen bir takım faktörler sebebi ile uzun yıllar pasif olarak kalmıştır. Arapların birliği, Osmanlı’nın yıkılışından sonra Arapların içine düştüğü kimlik ve ait olma noktasında ortaya çıkan duygu boşluğunu dolduracak bir motiftir (Rüzgar, 1991: 19). Ancak millet olmak için gerekli unsurlar yeterli olmadığı için, ya toplum için organize olmuş devlet fikrinden vazgeçilecek yada devlet için toplum göz ardı edilecekti. Yaşanan bu dilemmaya bir çözüm için dil, tarih ve kültür ortaklığına dayanan “Arap Birliği” fikri ortaya atıldı. Bu dil, tarih ve kültür öğeleri içerisinde, birleşimde en önemli rolü oynayacak olan öge tarihti. Bu teoriye göre kültürel miras kimliğinin tanımı ve rejimin meşrulaşması için anahtar kavramdı. Dolayısıyla Araplar geçmişleriyle sıkı bir bağ kurmalıydılar. Çünkü millet olmak, geçmiş ile bugün arasında ilişki kurarak, ortak gelecek ülküsü kurmayı gerektirir. Yaşanan bu tür gelişmeler, yani İttihat ve Terakki’nin sert tutumu ve daha sonra Osmanlı’nın yıkılıp yerine ulus temelli bir devletin kurulması, siyasal Arap milliyetçiliğinin önünü açmıştır.

1.2. SİYASİ ARAP MİLLİYETÇİLİĞİ

Hıristiyan düşünürler için salt kültürel bir milliyetçilik anlayışı yeterli değildi. Osmanlı yada İslam kimliğinden sıyrılıp, Arap kimliğini ön plana çıkarmak istiyorlardı. Araplar yalnızca Müslümanlardan oluşmuyordu. Arapça konuşan Hıristiyanlar da Arap’tı ve onlar hep birlikte Osmanlı İmparatorluğu’ndan siyasal olarak bağımsız olması gereken Arap ulusunu meydana getirmekteydi. Osmanlı İmparatorluğunu parçalamayı ve farklı bir Arap devleti kurmayı ilk savunan kişi bilindiği kadarıyla Suriyeli Hıristiyan Necip Azuri idi (Davişa, 2004: 22). Ama düşüncelerinde ırkçı vurguların baskın olduğu Azuri, Mısırlıları Arap devletinin sınırları dışında bırakıyordu. Çünkü “Mısırlılar Arap ırkından değildi; onlar Afrikalı Berberi soyundan gelmekteydi ve onların İslam’dan önce konuştuğu dil Arapça’ya hiçbir bakımdan benzemiyordu.” Yeni kurulacak Arap devleti ise, İngiltere ve

Fransa'yı izleyerek, laik, liberal ve anayasal sultanlık olacaktı. Bir başka ayrılıkçı Hıristiyan Arap düşünür ise İbrahim el-Yaziji'dir. El-Yaziji, Arap milletini savunmada daha da ileri giderek, Arapları "milletlerin en değerlisi" olarak niteler. Arapların eski ihtişamlarına dönmeleri için Türkleri içlerinden kovmaları gerektiğini düşünür ve Osmanlı'ya karşı Arapları, Arap milliyetçiliği adına ayaklanmaya davet eder. Bu isimlerin dışında doğrudan Arap milliyetçiliğine belirleyici etkisi olan bazı isimler söz konusudur. Bu düşünürler Arap milliyetçi düşüncesine damgasını vurmuş, üzerinde ayrıca durulmayı gerektirecek kadar önemli tesirlerde bulunmuşlar ve milliyetçi düşüncenin akışına yön vermişlerdir. Bunlar arasında yer alan isimlerden ilki Sati el-Husridir. Sati el-Husri (1880-1967) 20. yüzyılda vücut bulan bir çok Arap milliyetçisi partinin fikir babalığını yapmıştır (El-cezire, 2008). El-Husri Arap milliyetçiliği fikrine entelektüel tutarlılık ve derinlik kazandıran bir şahsiyettir (Davışa, 2004: 43). Osmanlı Devleti I. Dünya savaşı sonrası parçalanınca Sati el-Husri, aslının Arap olduğu ve Arap memleketlerde çalışması gerektiği düşüncesiyle 1919'da İstanbul'dan ayrılmıştır (Ülken, 1992: 180). Türk muadili Namık Kemal'den çok farklı olmayan Sati el-Husri görüşlerini Fichte ve Herder'e dayandırarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesinin sebebini İmparatorluğu oluşturan uluslar arasındaki çekişmelere ve dil çeşitliliğine bağlar (Harbi, 1998: 85). Sati el-Husri, görüşlerinde *dile* önemli bir yer verir.

İçlerinden çıkan devlet sayısı ne olursa olsun, hükümet binalarının üstünde dalgalanan bayraklar arasındaki farklılıklar ne olursa olsun, farklı siyasal bölgeleri birbirinden ayıran sınırların yarattığı sıkıntılar ve karışıklıklar ne olursa olsun, Arap dilinin konuşulduğu bütün ülkeler Arap'tır." (El-Husri, 1998: 148).

Arap dilinin konuşulduğu bütün toprakları Arap ülkesi olarak tanımlayan Sati el-Husri, Arap'ın tanımını da yine dile dayandırır: "her kim ki Arap ülkelerine bağlanmış ve Arap dilini konuşur, Arap'tır. Resmi olarak ferdi ve yurttaşı olduğu devlet hangisi olursa olsun, inandığı din ne olursa olsun, kökeni soyu-sopu, aile tarihi ne olursa olsun Arap'tır." Sati el-Husri, o zamana dek temel tanımlayıcı kimlik olarak kullanılan "Müslüman" ibaresini de "Arap" olarak kabul etmeye başlar. Araplar arasında din, artık kimlik tanımlama aracı olarak ikinci plana itilecektir. "Arapçılık, Arap yarımadasında yaşayan insanlarla sınırlı olmadığı gibi, sadece

Müslümanlarla da sınırlı değildir. (...) Arap dilini konuşan herkesi, ister Mısırlı, Kuveytli, Faslı, İster Müslüman, Hıristiyan, Sünni, Caferi, Dürzi, Katolik, Ortodoks, yada Protestan olsun, içine alır.” Sati el-Husri’ye (1998: 149) göre Arap devletleri arasındaki sınırlar kendi istekleri ve iradeleri sonucu oluşmadı. Kendilerine çıkar sağlamak isteyen emperyalist güçler arasındaki pazarlıklar ve entrikalar sonucu ortaya çıktı. Yani doğal bir oluşum değil, “bunlar Arap ülkelerini paylaşan ve onları hakimiyeti altında tutan devletlerin kendi aralarında yaptıkları anlaşmanın sonucudur.” Sati el-Husri, 1920 yılında Arap memleketlere gidinceye kadar daha çok ders ve konferanslar veriyor ve daha az yoğunlukta yayın yapıyordu. 1920’den sonra Arap memleketlerde ise zengin bir yayın faaliyetine başlamıştır (Ülken, 1992: 179).

Arap milliyetçiliğinin Sati el-Husri’den sonra, bir diğer önemli ismi Mişel Eflak’tır. Mişel Eflak (1912-1989), Suriyeli bir Hıristiyan’dır. Fransa’da Sorbonne Üniversitesi’nde tarih ve sanat tarihi alanında eğitim görmüştür. Eflak’ın ismini Salah Bitar isimli Müslüman bir Suriye milliyetçisinden ayırt etmek çok zordur. Birlikte başladıkları eğitimden sonra siyasi alanda da birlikte çalışmışlar ve Ortadoğu’ya damgasını vuracak olan *Baas* (diriliş) hareketini kurmuşlardır. 1943 yılında Suriye’de kurulan Baas Partisi, Mısır’ın Nasır’ından sonra en etkili ikinci milliyetçi çizgiyi oluşturmuştur. Suriye ve Irak gibi, Ortadoğu’nun iki önemli ülkesinde iktidara gelmiş bir partidir. Parti’nin hedefleri “Birlik, Özgürlük, Sosyalizm”dir. Eflak ve Bitar, 1932 yılında eğitimlerini tamamlayıp Suriye’ye dönmüşler ve çalışmalarına başlamışlardır. Eflak Fransa’ya gitmeden önce de milliyetçi olduğunu, ancak sosyalizm ile Fransa’da tanıştığını ifade etmektedir (Şentürk, 2003: 48). Fransa’da eğitim görmesine karşın Alman Romantizminden ve Alman milliyetçi düşünürlerinden önemli ölçüde etkilenen Eflak, bir tür ideolojik kokteyl haline getirdiği düşüncelerinde, Arap Yarımadasına uygunluğunu temel almıştır. Baas’ın üç kutsalı da denilen birlik, özgürlük ve sosyalizm hedeflerinin yanı sıra, “Sürekli bir misyon yüklenmiş tek bir Arap Birliği” sözünü Baas’a slogan seçmiştir (Mansfield, 2000: 259). 1943 yılında öğrencilere yönelik bir propaganda örgütü olarak kurulan Baas, 1947 yılında 247 kişinin katılımıyla ilk kurucu ulusal kongresini gerçekleştirdi ve siyasal zeminde yerini aldı. Parti, ismini kurucularından birisi olan Zeki Arsuzi’ye borçludur; ilk kez El-Baas *El Arabi* kavramını kullanan Zeki Arsuzi’dir (Şentürk, 2003: 49).

Bu düşünürlerin dışında, Arap milliyetçiliğinin bir diğer önemli ismi olarak Antun Saadah, (1904-1949) aykırı bir ses olarak göze çarpmaktadır. Bundan önce bahsi geçen tüm düşünürlerde genel Arap milliyetçi düşüncesi (pan-milliyetçilik) söz konusu iken, Saadah, yerel (dar bölgeci) bir milliyetçilik anlayışını savunmuştur. Dar bölgeci milliyetçilik anlayışı, Suriye'nin sömürgeci güçlerce bölünmesi esnasında doğdu. 1919'da babası ile birlikte yola çıkan Saadah, Kuzey ve Güney Amerika'yı dolaştıktan sonra 1930 yılında Suriye'ye döndü ve *Suriye Sosyal Milliyetçi Parti*'yi kurdu. Saadah şu görüşteydi: “milliyet bir grup insanla bir toprak parçası arasındaki izdivacın bir ürünüdür.” İkinci Dünya Savaşı sonrası parti programı şu görüşü savunuyordu: Suriye Suriyelilerindir ve Suriyeliler bütün halinde bir millettir... Suriye Sosyal Milliyet Hareketi ilhamını Suriye milletinin yeteneklerinden ve onun kültürel, politik ve milli tarihinden alır.” Dahası, “onun milli çıkarları, başka çıkarların hepsinin üstündedir.” (Hüseyin, 1991: 170).

Saadah'ın milliyetçi görüşleri bağınazlıktan uzak değildi ve otoritelere karşı güç kullanmaya bile hazırdı. Nitekim, Fransızlar tarafından yasadışı ilan edilen ve sürekli rahatsız edilen parti, şehirli nüfus üzerinde oldukça etkili olmaya başladı ve radikal yeraltı muhalefeti içinde önemli bir rol üstlendi (Davişa, 2004: 88). Saadah'ın 1949'da tutuklanıp 24 saat içinde, alelacele idam edilmesine kadar parti oldukça hızlı büyüdü. Hatta bu hareketi tasvip etmeyen Sati el-Husri, kendini şöyle demekten alıkoymamıştı: “Arap dünyasında, hem akli hem de duyguları etkisi altında bırakan, propaganda kalitesi ve açıkta olduğu kadar yeraltında da güçlü olan teşkilat sağlamlığı bakımlarından Suriye Sosyal Milliyetçi Parti (SSMP) ile rekabet edecek hiçbir parti yoktur.” (Pipes, 2008). Pan-Arap milliyetçiliğinin amansız bir düşmanı olan Saadah, coğrafya ve tarih tarafından tanımlanan “Suriyeliler”in benzersiz bir millet olduğunu savundu. Saadah'ın ifade ettiği Suriye kavramı da, Arap milliyetçilerinin vurguladığı gibi, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Sina ve hatta Kıbrıs'ı kapsayan sınırlara dayanıyordu. Saadah, Arap milliyetçiliği ile herhangi bir özdeşleşmenin, Suriye'nin emsalsizliğinden feragat etme ve onun yetenekli insanların daha kötü bir durumu kabul etmesi olduğunu ifade etti.

1.3. BAĞIMSIZLIK YOLUNDA ARAPLAR

Araplar için ilk ciddi özerklik talebi 1908’de Reşit Mutran imzalı bir bildiri ile dile getirildi (Şen, 2004: 53). Mutran, özerk bir Suriye talep etmek kadar stratejik konumu nedeniyle özerk Suriye’nin Batılı güçlerin çıkarlarına da hizmet edebileceğini savunuyordu. Suriye Merkez Komitesi adına düzenlenen bildiriye hiçbir ciddi olumlu yaklaşım söz konusu olmadı. Siyasal alanda ilk ayrılık hareketi ise Şerif Hüseyin tarafından 1916’da Hicaz’da gerçekleştirilmiştir. Osmanlı garnizonuna saldırarak başlattıkları isyan hareketi, İngiliz destekli bir hareketti. İngilizler, Şerif Hüseyin’e bağımsız bir Arap devleti kuracakları ve başına da onu getirecekleri vaadi ile Osmanlı’ya karşı isyan etmesini sağladılar. Osmanlı’nın Birinci Dünya Savaşı’nı kaybederek yıkılması ve yerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin ulus-devlet olması, öncelikle Misak-ı Milli’nin gerçekleşmesi için savaşması, bir anlamda, Arapların siyasal bağımsızlık hareketlerinin pratik hayata geçmesinin ana sebebi oldu.

Mısır ve Suriye’de kültürel düzeyde başlayan milliyetçi hareketler artık bağımsız birer devlet talebine dönüşmekteydi. Nitekim 1 Ekim 1918’de birliklerini Şam’a sokmayı başaran Şerif Hüseyin’in oğlu Faysal, hemen bir Arap yönetimi kurdu. Daha sonra Suriye Genel Kongresi 8 Mart 1920’de toplanarak Birleşik Arap Krallığı’nı ilan etti. Ancak İngilizler, Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal’a vaad ettikleri Suriye bölgesini Sykes-Picot anlaşmasıyla Fransızlara da vaad etmişlerdi. Bu anlaşma Ortadoğu’daki Arap topraklarını Fransız ve İngiliz nüfuz alanlarına bölüyordu, sonuçta Nisan 1920’de San Remo’da Suriye Fransızlara bırakıldı. 24 Temmuz 1920’de ise Fransız birlikleri Şam’a girerek Faysal’ı sürgüne gönderdi. Böylece yeni kurulan devlet çabucak yıkıldı ve bölge Fransız hakimiyeti altına girdi. Bütün Arap dünyası İngiliz ve Fransız mandası altında bulunmaktaydı. Bölgede yaşanan bu tür siyasi gelişmeler, düşünce alanında da değişimlere sebep oldu. Arap milliyetçi düşüncesi artık, tamamen bağımsız “Büyük Arap Devleti” (Pan-Arabizm) hayali üzerinde şekillenmekteydi. Sınırları Toroslardan Hint kıyılarına dek uzanan bir Arap devleti. Ancak sömürgeci güçler bölgeyi “böl-parçala-yönet” taktiği uygulayarak bir çok yapay sınırla birbirinden ayırdı ve yapay devletlere böldü.

Sykes-Picot anlaşmasına istinaden İngiltere ve Fransa'nın bölgeyi paylaşmalarından sonra, Ortadoğu'da İkinci Dünya Savaşı'na kadar birlik fikrinden ziyade ülkelerin bağımsızlık çabaları ön plana çıktı. Her ülke öncelikle kendi bağımsızlığı için mücadeleye girişti. Milliyetçilik bu dönemde, ulusal kurtuluş mücadelesinde önemli bir rol üstlendi. İngilizlerin Mısır'da sert tutumu, milliyetçi bir havanın oluşumuna imkan sağladı. İşgalle büyüyen Mustafa Kamil, milliyetçi fikirleri, belagatı ve cesur tavırları ile Mısır gençliği üzerinde etkili olmaya başladı. Mısır milliyetçiliğinin dönüm noktası olan Danishway* hadisesinden (1906) sonra şöhreti daha da arttı (Turan,2002:127). Mustafa Kamil'in ölümünden sonra Mısır milliyetçiliği bayrağını, Abduh ekolünden olan Saad Zağlül aldı. İki dünya savaşı arasında birlik fikri görece önemini yitirdi, çünkü bütün Arap devletleri kendi bağımsızlıklarını kazanmakla meşguldüler (Rüzgar, 1991: 20). Ta ki İkinci dünya Savaşı sona erdi, birlik fikri yeniden canlanmaya başladı. İki savaş arasında verilen şartlı bağımsızlıklar ve mandater yönetimler, milliyetçi kesimler tarafından hoş karşılanmayarak tam bağımsızlık için mücadeleler bütün hızıyla devam etmiştir. Bu süreç içerisinde, mandacı devletler, özellikle Fransa, işgal ettiği bölgede egemenliğini sağlama almak için, bölgeyi olabildiğince etnik ve dini sınırlara bölmüş ve yapay bir sürü devlet meydana getirmiştir. Örneğin Suriye önce Lübnan'la ayrı birer devlet haline getirilmiş, ardından bununla yetinilmeyerek, bugünkü Suriye sınırları içinde dört ayrı özerk devlet yaratılmaya çalışılmıştır. Bu devletler Şam, Halep, Alevi ve Dürzi vilayetleri olarak belirlenmiş, birkaç yıl sonra Halep ve Şam birleşmişlerdir. Alevi ve Dürzi bölgeler de 1936 yılında tekrar aynı çatı altına katılmışlardır (Maoz, 1991: 37). Ortadoğu'da 1939 yılından itibaren sömürgeci ülkeler bölgeden yavaş yavaş çekilmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Arap ulus-devletleri kurulmaya, bağımsızlıklarını kazanmaya başlamış ve milliyetçilik resmi bir ideoloji haline gelmeye başlamıştır (BGST, 2008).

İki savaş arası dönemde Ortadoğu, çoklu vaat edilmiş topraklar konumundaydı. İngiltere, bölgede aynı toprakları hem Araplara, hem Yahudilere

---

* Danishway hadisesi: 1906'da Mısır'ın Danishway köyü sakinleri ile civarda avlanan bir grup İngiliz subayı arasında bir çatışma patlak verdi. Olayda birkaç subay yaralandı ve bir tanesi de öldü. Bunun üzerine olaya sert tepki veren İngiliz yetkililer bir mahkeme kurarak bir çok köylüyü ölüme mahkum etti. Diğerlerini de kırbaçladı ve çeşitli cezalara çarptırdı. Cezalar barbarca bir şekilde reklam edildi. Bunun üzerine halkın duygularında bir hareketlilik yaşandı ve Mısır milliyetçi hareketi lideri Mustafa Kamil ülke çapında şöhretli bir lider haline geldi.

(Belfast Deklarasyonu, 1917) vereceğini söylemiş, bölgede ikili oynamıştır. Ayrıca yine bir başka bölgeyi hem Ruslara, hem de Fransızlara vaat etmiş, ancak Bolşevik Devrimi gerçekleşip, Çarlık Rusya'sı yıkılınca, Bolşevikler belgeleri açıklamış ve İngiltere'yi zor durumda bırakmışlardı.

İngilizlerin vaatlerine kanan Şerif Hüseyin Arap Ülkeleri Kralı olacağını düşünmüş, ancak güçlü Suud ailesine tercih edilmişti. Oğlu Faysal, 1920 Mart'ında Suriye Kongresi tarafından Suriye Kralı ilan edilmiş, ancak Fransızlar 1920 Temmuz'unda San Remo paylaşım anlaşması doğrultusunda, uluslar arası desteği de arkasına alarak, bölgeyi işgal etmişlerdir. 1920 Ağustos'unda Beyrut, Trablusşam, Sayda ve Sur'u kapsayan bir, Büyük Lübnan Devleti kurulduğunu açıklayan Fransa, 1926 Mayıs'ında Lübnan için bir anayasa kabul ederek Lübnan Cumhuriyeti kavramına yer vermiştir; fakat bununla beraber bu, Lübnan'ın bağımsızlığını kazanması ve Fransız manda yönetiminin sona erdiği anlamına gelmiyordu. Suriye ve Lübnan iki devlet olarak bölünmüş, daha önce ifade edildiği gibi Suriye de kendi içerisinde küçük devletçiklere ayrılmış ve Birinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlık rüyası erken sona ermişti.

İngilizler ise Irak ve Ürdün'ü mandater yönetimleri altına almış, Suriye'den kovulan Faysal, İngilizler tarafından Irak Krallığı'na getirilmiş, Ürdün'de ise Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah kral olarak tayin edilmiştir. Irak 1932'de resmi olarak (kağıt üstünde) bağımsızlığını elde etti. Ürdün ise 1921'de bir devlet haline getirildi. Başkent olarak seçilen Amman, bu zaman diliminde nüfusu 2000-2500 olan bir köy niteliğindedir. 1946 yılında ise İngiltere'den bağımsızlığını kazandı. Aynı şekilde Mısır, 1882'de İngilizler tarafından işgal edildi, 1914'de resmen ilhak edildi ve Mısır'da İngiliz koruyuculuğu kuruldu. Osmanlı'da *Hıdiv* adı verilen Mısırlı yöneticiler artık *Sultan* adını aldı. 1922'de İngiltere tek taraflı olarak Mısır'a bağımsızlık verdi. Ancak İngilizler Mısır'dan birçok imtiyaz almıştı. 1936 yılında bu imtiyazlar kaldırıldı ve tarafların eşitliği kabul edildi. Mısır'ın tam bağımsızlığı ise İkinci Dünya Savaşı'na kadar söz konusu değildi. Cemal Abdun-Nasır iktidarı döneminde İngiltere'ye meydan okuyan Mısır, bir anlamda tam bağımsızlığa Nasır döneminde ulaştı.

Kısaca Ortadoğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan İkinci Dünya Savaşı'na kadar paramparça bir görünüm sergiledi ve Arap Devletleri Birliği'nden ziyade ülkesel bazda bağımsızlık üzerinde yoğunlaştı. Özellikle Irak'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra Arap ulus-devletlerinin geliştirilmesi yönündeki bu milliyetçilik anlayışı *vataniye* olarak adlandırılmaktadır (BGST: 2008). Bu görüşe göre, bağımsız Arap devletleri kurulmalı ve bu devletler arasında bir işbirliği geliştirilmelidir. Ancak *vataniye* görüşünün, Büyük Suriye'yi savunan Suriye milliyetçiliği yada Mısır'ın Arap dünyasından çok daha eski ve köklü bir medeniyet olduğunu savunan Mısır milliyetçiliği ile karıştırılmaması gerekir.

Vataniye görüşünün daha kolay uygulanabilir olduğu İkinci Dünya Savaşı yıllarında ilk birlik temeli atıldı. 1944'de İskenderiye ve 1945'de Kahire'de toplanan iki konferans Arap Devletleri Birliği'nin kurulmasıyla sonuçlandı. Kısmen yada tam bağımsız 7 Arap ülkesi (Mısır, Suriye, Lübnan, Mavera-i Ürdün, Irak, S. Arabistan ve Yemen) tarafından kurulan birlik, Filistinli Arapların bir temsilcisiyle birlikte ve bağımsız olmaları halinde katılmaları için öteki Arap ülkelerine de açık kapı bırakarak, bir araya getiriliyordu (BGST, 2008).

1.4. BAAS PARTİSİ

Baas Partisi'nin ideolojisi Avrupa sosyalizmi ve Arap milliyetçiliğinin bir karışımı olarak ifade edilebilir. Baas (Ba'th) Rönesans, yeniden doğuş, diriliş anlamlarına gelir. Arap sosyalizmi vasıtasıyla Arapların yeniden doğuşunu, dirilişini kendisine ideal edinmiş siyasi bir partidir (Rüzgar, 1991: 20). Parti, Mişel Eflak, Salah Bitar, Ali Cabir, Abdullah Abdul Daim, Vahip El Ganim, Cemal Atasi, Musa Rizik, Badi El Kasım, Sami el Durabi ve Abdul Birr İyad El Sud tarafından kurulmuş olmakla birlikte, bu partinin kurulmasında en önemli rolü ve çabayı Mişel Eflak ve Salah Bitar ortaya koymuştur (Şen, 2004: 115). Baas Partisi adını Zeki Arsuzi'ye (1900-1969) borçludur (Şentürk, 2003: 49). Arsuzi 1940 yılında tamamı öğrenci olan altı kişi ile Baas adlı partiyi kurdu. Ancak 1941 yılında Şam'dan sürgün edilince parti dağıldı ve üyelerinin çoğu Eflak'a katıldı. Aralarında kişisel problem bulunan Zeki Arsuzi, Eflak'ın hareketine katılmadı. Aslında ikisi de aynı görüşü paylaşıyorlardı ve bu durum parti ismine de yansdı.

Baas'ın Arap milliyetçiliği doktrini, tarihte devamlı varolan ve dünya medeniyetine katkısının devam edebilmesi için tek bir devlet altında birleşmesi gereken bir *Arap milletinin Birliği* ilkesine işaret ediyordu (Maoz, 1991: 53). Mişel Eflak, Baas Partisi'nin gelişiminden sonra İran körfezinden Atlantik kıyılarına kadar bütün Arapları kaynaştırıcı sosyalist birliğini temsil eden ve bütün Arap milletinin dirilişini hedefleyen bir *Ortak Arap Kaderi* temasını geliştirdi (Rüzgar, 1991: 19). Parti dinsel temelden ziyade etnik temel üzerine kuruluydu. Partiyeye dinamizm veren Pan-Arabizm (Tüm Arapların tek bir çatı altında toplanması) idi. Baas ideolojisinin ana parametreleri tek bayrak, tek vatan, tek devlet, tek ordu ve tek Arap dünyasıydı (Arı, 2005: 275).

Baas Partisinin üç kutsalı *Birlik Özgürlük ve Sosyalizm* idi. Eflak, “değerler ölçüldüğünde Arap Birliği üstün bir yere sahip olarak sosyalizmden daha önde görülmektedir” diyordu (Şen, 2004: 160). Birlik, özgürlük ve sosyalizm arasında hiyerarşik bir ilişki vardı (Özkoç, 2007: 36). Partinin kuruluşunun ardından gelen yıllarda, üyeler tarafından özgürlük, sosyalizm ve din gibi unsurlar sorgulandığı halde, Arap milliyetçiliğinin gücünü kaybetmesine kadar, Arap milliyetçiliği doktrininin mutlak ve asli bir unsuru olarak *Birlik* asla sorgulanmamıştır. 1947'de ilan edilen parti programının birinci maddesinde şunlar ifade edilmişti: “Araplar tek millettir. Bu millet, doğal bir hak olan tek devlet olarak yaşama hakkına sahiptir. [Böylece] Arapların vatanı bölünemez siyasal ve ekonomik bir bütündür. Hiçbir Arap ülkesi diğerinden ayrı yaşayamaz” (Davişa, 2004: 3). Eflak, *yapay ve sahte ülkeleri ve devletçikleri* gerçek bir Arap ulus-devleti olarak birleştirmeyi öngörüyordu. Baas Partisi, Arap Devletleri arasında imzalanan *Arap Ligi* anlaşmasına da, Birlik bağlamında karşı çıkıyordu.

Anlaşma, Arap dünyasındaki mevcut ayrılığın kabul ve tasdikinden başka bir şey değildir. Birlik yolunda atılmış çok kısa bir adım olarak kalmamakta, (ayrıca) yanlış bir adım olarak nitelenmektedir (Akt. Şen, 2004: 160).

Eflak'ın Arap milliyetçiliği, Satı el-Husri'nin laik milliyetçilik anlayışından etkilenmiş olmakla birlikte; İslamiyet'in vahiy yoluyla indiği dili Arap dili, Hz. Muhammed'i ise İslam dininin kurucusundan çok Arap ulusunun kurucusu olarak gören Eflak, İslamiyet'in Arap milliyetçilik hareketine etik değerler itibarıyla katkı sağlayacağına inanıyordu (Şen: 2005: 160-161). Baas Partisi, Arap birliğine birinci

derecede önem verirken, gerçek özgürlüğün de ancak, büyük bir birlik içerisinde yaşanabileceğine inanmaktaydı.

Partinin ikinci kutsalı *özgürlüktür*. Eflak'a göre özgürlük anayasa maddelerinde yada kanunlarda bulunmazdı. Özgürlük, yabancı egemenliğine ve iç sömürüye karşı verilen mücadelede gizli olarak bulunmaktaydı (Şen, 2004: 161). Hem sömürgeci güçlere karşı mücadele edip Arap ülkelerinin bağımsızlığını almak, hem de içeride yaşanan sömürüyü ortadan kaldırıp, böylece sosyal adaleti sağlamak, Eflak için özgürlük mücadelesinin temelini oluşturur. Sadece yabancı egemenliğinden kurtulmak yeterli değildir. Çünkü Eflak'a göre Araplar için özgürlük mücadelesi, aynı zamanda sosyalizm için verilen bir mücadeledir.

Baas Partisi'nin üçüncü kutsalı *Sosyalizmdir*. Ancak Baas'ın sosyalizm anlayışı Avrupa sosyalizmi ve komünizminden çok farklıdır. Batı demokrasisi ve Marksist komünist anlayışa karşı çıkarak, bunlardan hiçbirinin Arapların sosyal ve ekonomik problemlerini çözmek için uygun olmadığına inanıyordu (Şen, 2004: 162). Baas Partisi'nin kurguladığı sosyalist düşünce Marksist literatürdeki kullanımından farklı anlamlar taşıyordu. Eflak'ın milliyetçilik ile senteze sokmaya çalıştığı sosyalizm, özel bir tür sosyalizmdi. Eflak ve Bitar'a göre Marksizm Arap ulusal sorunlarına cevap veremiyordu; ancak Marksist olmayan tarzda bir sosyalizm Arap dünyasının sorunlarına cevap verebilirdi. Batıdaki ekonomik ve toplumsal gelişmeyi veri alıp bunun üzerinden analiz yapan Marksizm, Arap dünyasındaki bağımsızlık mücadelesi ve sömürü düzeniyle ilgili sorunu çözebilecek bir yetkinlikte değildi (Özkoç, 2007: 42).

Aslında Baas Partisi sosyalizmi bir amaç olarak değil, bir araç olarak gördüğü için sosyalizm sözcüğü 1953 yılına kadar partinin adında yer almamıştır. Arap Baas Partisi, 1953 yılında Ekrem Hurani'nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşince, partinin adı Arap Baas Sosyalist partisi olmuştur. Marksizme oldukça sert eleştiriler getiren Eflak, "Batı sosyalizminin görüşlerini kabul edemeyiz... Sosyalizm bizim ulusumuza ve siyasal mücadelemize uymalı... Biz sosyalizmi milliyetçi davamıza hizmet için istiyoruz" (Şen, 2004: 162) diyerek asıl vurgunun Arap milliyetçiliğine olduğunu açık bir şekilde ifade etmiştir. Eflak'ın sosyalizmi, Arap milliyetçiliği ve Arap halklarını yeniden diriltmek ve yaşatmak için bir araç görevi görmekteydi.

Mişel Eflak, Komünizm ve Baasçılık arasındaki farkı dört teorik farklılık üzerinden açıklar. Buna göre,

Komünist sistemde sosyalizmin anlamı ekonomik organizasyonla sınırlı değildir. Baasçı sosyalizmde ise sosyalizm, vatandaşlar arası ekonomik eşitlik ve adalet temelinde zenginliğin Arap ulusunda dağıtımını gösteren ekonomik bir organizasyonla sınırlıdır.

Komünist sistemde sosyalizm, spesifik bir toplumun ürünü olan komünist felsefeye dayanır. Bizim sosyalizmimiz ise Arap ulusunun tarihsel koşulları ve onun özel şartlarına dayalı ihtiyaçlardan kaynaklanan kendi felsefemize dayanır.

Komünist felsefe, materyalizm inancına dayanır; tarih ve toplumun gelişimini sadece ekonomik faktörlerle açıklar. Bizim felsefemiz ise bu materyalist görüşle uyumsuz. Tarihin ve insanlığın gelişiminde entelektüel ve tinsel faktörün büyük etkisi olduğunu dikkate alır.

Komünist felsefe bireyselliğe önem vermez ve saygı duymaz. Bizim sosyalizmimiz bireysellik ve bireyin özgürleştirilmesi üzerinedir (Şen, 2004: 163).

Eflak'ın sosyalizmi daha çok Fabian sosyalizmi anımsatmaktadır. Romalı General Fabius'tan ismini alan yaklaşıma göre, Fabiancılar siyasal demokrasinin gerekliliğine inanmakla beraber tam ve gerçek anlamıyla demokratik bir düzenin olabilmesi için, siyasal demokraside reform yapılması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Fabian sosyalistlerin başlıca talepleri oy hakkının daha geniş kitlelere verilmesi, daha iyi eğitim olanaklarının fakir vatandaşlara sağlanması ve iyi yetişmiş memurların hazırlanmasıdır (Şen, 2004: 163-164).

Sosyalizmin Baas Partisi'nin olmazsa olmaz sac ayaklarından birisi olmasının nedenlerinden bir diğeri ise bölgenin sömürgeci geçmişi (Özkoç, 2007: 44). Uluslar arası kapitalizme bir alternatif olarak *devlet kapitalizmi* benimsenerek, burjuvanın olmadığı bir modernleşme hareketi sağlanmak istendi. Bunun için en uygun ideoloji sosyalizm olarak bölgede etkinliğini gösterdi.

Baas Partisi özellikle bağımsızlık dönemi Arap dünyasında etki bir hareket olarak yerini aldı ve bir çok ülkede önemli güce ulaştı. Özellikle Suriye ve Irak'ta iktidara gelen Baas Partisi, ideolojisini daha çok ordunun desteği sayesinde

yaygınlaştırabildi. Fransa'nın Manda döneminde kurduğu *Levant Özel Kuvvetler* adlı, kırsal kesim ve azınlıklar ağırlıklı ordu, Suriye'nin etkisi günümüze kadar devam eden rejim yapısı üzerinde etkili oldu. Azınlıkların orduda güçlü olmaları ve Baas'a yakınlık duymaları, Baas'ın en önemli gücünü teşkil etti. Arap Ortadoğu'sunda Baas bir dönem önemli işlevler üstlenmiş ve Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kuruluşunda rol alacak kadar etkili hale gelmiştir.

Ancak Baas Partisi, Suriye'de en büyük açmazı *kitle partisi-kadro partisi** ikileminde yaşamıştır (Şen, 2004: 316). Bu parti, kitle partisi olmayı amaçlamış olmakla birlikte, laik ve sosyalist tonlar taşıyan ideolojisi, Suriye'de azınlıklara cazip gelmiştir. Baas'ın ideolojisi geleneksel Sünni egemenliğine meydan okurken, azınlık mensupları ise bu ideolojiyi kendilerine Suriye toplumsal sisteminde bir dikey hareketlilik sağlayıcı olanak olarak görmüşlerdir. Sonuç olarak sosyal tabanı kırsal kesimden olan azınlıkların rağbeti ve şehirde yaşayan Suriye nüfusunun ezici çoğunluğunu oluşturan Sünni kesimin desteğinin zayıf olması, Baas Partisini kitle partisi olmaktan çıkarıp, bir kadro partisi haline getirmiştir.

1.5. ARAP MİLLİYETÇİLİĞİNİN YÜKSELİŞİ

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde bağımsızlığını almış Arap ülkeleri, Arap Devletleri Birliği'ni (Arap Ligi'ni) kurdular. 1948 yılında İsrail'in bağımsızlığını ilan etmesiyle Arap milliyetçiliği dönüm noktalarında birisine ulaştı. Arap devletleri açısından, İsrail'e karşı takınılacak tavır, dış politikanın ana belirleyicisi haline gelirken, Filistin davası da içerideki eylemlerin özellikle baskıcı yöntemlerin meşruiyet kaynağını oluşturmuştur. BM'nin 1947 yılında Paylaşma Planı'nı kabul etmesiyle birlikte Yahudiler, bağımsızlık yönünde en önemli adımı atmış olur. Ancak bütün Arap dünyası bu planı tepki ile karşılamıştır. Arap Ligi hemen bir toplantı yapmış ve Filistin'de gerilla savaşının başlaması için gerekli donanımın sağlanması kararını vermiştir. 14 Mayıs 1948'de İsrail bağımsızlığını ilan eder. Ancak bu, Arap-

---

* Maurice Duverger'nin 1951 yılında yaptığı ayrıma göre iki parti arasında yapısal bir fark vardır. Kadro partileri genellikle siyasal yelpazenin sağ tarafında yer alırlar ve üye sayılarını arttırmak gibi bir dertleri yoktur. Onlar için önemli olan nicelik değil niteliktir. Genellikle seçim zamanı dışında üyelerine ihtiyaç duymaz ve sadece seçim zamanı çalışırlar. Kitle partileri ise kitlelerin oy hakkına kavuştuğu ve siyaset sahnesinde yerini aldığı dönemden sonra ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkışında daha çok sosyalist partiler etkili olmuştur. İdeolojik çizgileri daha belirgindir. Bu partilerin güttüğü amaç ülkenin yönetimine ağırlığını koyabilecek ve zamanı geldiğinde iktidarı ele alabilecek bir elit yetiştirmektir (Kapani, 1998: 170).

İsrail savaşlarının başlamasına sebep olmuştur. Gerilla savaşının yeterli olmadığını anlayan Arap devletleri, kamuoyundan gelen tepkiler üzerine İsrail'e savaş açmak zorunda kalmıştır (Turan, 2002: 180). Dört bir yandan Filistin'e giren Arap birlikleri önemli eksiklerine rağmen başlangıçta başarı sağlamıştır. Ancak özellikle İngiltere'nin baskısı, Arap liderleri zafere son noktayı koyacak emri vermekten alıkoymuştur. Bir haftalık ateşkes imzalanmış ve bu süre içerisinde eksiklerini gideren İsrail birlikleri yeniden güç toplayarak savaştan galip çıkmıştır.

Arap Ligi'nin gücü ve prestiji de 1948 savaşından sonra sarsıntıya uğrarken, yaşanan bu bozgun Araplara yaşayış tarzlarını olduğu kadar, felsefi ve siyasi yapılarını da yeniden değerlendirme fırsatı vermiştir. Geleneksel Arap liderliği fikri iflas etmiş ve yeni tarz bir liderlik ihtiyacı doğmuştur (Şen, 2004: 179). Bu savaşın bir diğer önemli sonucu ise, radikal Arap milliyetçiliğinin siyasal yükselişine olanak sağlaması olmuştur. 1952 yılında Mısır'da "Hür Subaylar" darbesi ile iktidara gelen Albay Cemal Abdun Nasır, 1954 yılında iktidarını tamamen tesis etmiş ve Mısır, Nasır ile Arap dünyasının liderliğini üstlenmiştir. Batı'ya karşı meydan okuyucu bir duruş sergileyen Nasır, kısa sürede tüm Arap dünyasında kabul görmüş ve milliyetçi düşüncenin baş aktörü haline gelmiştir. Daha sonra onun liderliğinde 1958 yılında Suriye ile "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı altında tek devlet çatısı altında birleşme çabası, dışarıdan Yemen'in de destek vermesiyle gerçekleşmiş, ancak 1961 yılında Suriye'de yapılan bir askeri darbe sonucu, Suriye birlikten ayrılmış ve bu birliğin ömrü sadece üç yıl olmuştur. Nasır, Süveyş Kanalı Krizi'nde askeri olarak başarısız olmasına rağmen, siyasal alanda bunu başarıya dönüştürerek, tüm Arap dünyasının kahramanı haline gelmiş ve Nasır Arapların doğal lideri olarak kabul edilmeye başlanmıştır.

Bu siyasal prestij başka alanlara da yansımıştı. Kültür, edebiyat ve sinema alanlarında önemli gelişmeler olmuştu. Örneğin, Mısır'daki sinema endüstrisi Arap dünyası içerisinde en iyi durumda olan ve Hollywood yıldızları ile kapışabilen bir konumdaydı (Davişa, 2004: 129). Mısır'ın bu merkezi konumunu, Arap milliyetçiliğinin en önemli isimlerinden birisi olan Sati el-Husri açık bir dille ifade etmişti. Bu kanı tüm Arap dünyasında yaygındı. Arap milliyetçiliğinin tek olası lideri Mısır (Davişa, 2004: 130) ve doğal olarak da onun lideri Nasır idi.

Arap milliyetçiliğinin görkemli ilerleyişinin göstergesi olarak kabul edilen üç önemli olay söz konusudur (Daviş, 2004: 143). Birincisi 1955 Bağdat Paktı, ikincisi 1956 Süveyş Kanalı Krizi ve üçüncüsü 1958 Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin kurulmasıdır. Bu faktörler içerisinde Mısır'ı Arap dünyasının merkezine oturtan olay Bağdat Paktı'nın kurulmasıdır. Bağdat Paktı, Sovyetler Birliği tehlikesine karşı Batı'nın oluşturmaya çalıştığı bir ittifaktır. İçine Mısır da alınmak istenmektedir. Bu amaçla Amerikan dış işleri bakanı Nasır'ı ziyaret etmek ister ama Nasır reddeder. Bunun üzerine ABD Irak'a yönelir; Irak'ta Batı yanlısı Nuri el-Said bu teklife sıcak bakar ve Pakt, Türkiye, Irak, Pakistan ve Afganistan tarafından imzalandı.

Anlaşmadan hemen sonra Nasır, tüm Arap dünyasına ulaşan Kahire merkezli "Arapların Sesi" radyosu aracılığıyla, sürekli olarak Nuri el-Said'in Arapçılık davasına ihanet ettiği yönünde yayınlar yaptırdı. Karizmatik bir lider olarak tüm Arap dünyasının gönlünde taht kuran Nasır'ın bu propagandaları tutmuştu (Daviş, 2004: 148-149). Nasır, süper güçlerden bağımsız hareket etmek istiyordu. Sonraları "Bağlantısızlar Hareketi" olarak nitelenen bir oluşum için Endonezya'nın Bandung şehrinde bir toplantı yaptılar. Nasır bu konferansa Yugoslavya lideri Tito, Hindistan Başbakanı Nehru, Çin Başbakanı Chou En-Lai ve Endonezya lideri Sukarno olmak üzere, süper güçlerin ittifakları dışında bir ittifak amacıyla katıldı. Tüm bu olaylar Nasır'ı Arap dünyasının gerçek lideri konumuna getirmişti.

Mısır ve Nasır'ın Arap dünyasında ki merkezi konumunu şekillendiren bir diğer önemli olay, Süveyş Kanalı krizidir. Nasır, İsrail karşısında askeri alanda alınan yenilgiyi siyasi alanda bir zafere dönüştürmüştür. Mısır, Nil nehrinin fazla sularının toplanması amacıyla bir baraj projesi yaptı. Avsan adlı barajın yapımı 1.3 milyar dolara mal olacaktı ve bu projenin 400 milyon dolarlık kısmını Amerika, İngiltere ve Dünya Bankası karşılayacaktı. Ancak Batı'nın bu yardımlarına karşılık Nasır, Doğu Bloku ülkeleri ve Bağlantısızlık Hareketi ile irtibat halindeydi. Önce İngiltere, sonra da Amerika mevcut şartlar altında krediyi vermekten vazgeçtiklerini açıkladılar (Arı, 2005: 261). Bunun üzerine Nasır, Devrimin dördüncü yıldönümü olan 26 Temmuz 1956'da Süveyş Kanalı'nı millileştirdiğini açıkladı. Bu haber Ortadoğu'ya bomba gibi düştü. İngiltere ve Fransa, İsrail'i de kullanarak bir askeri harekat yaptı ve kısa sürede Mısır kuvvetleri yenilgiye uğratıldı. Ancak Sovyetler Birliği'nin sert tepkisi ve Asya-Afrika ülkelerinin saldırıyı kınaması, ABD'nin,

bölgenin Sovyet etkisine girmemesi için bir şeyler yapmasını zorunlu kıldı. ABD İngiltere ve Fransa'ya baskı yapmak zorunda kaldı. Önce İngiltere ve Fransa, daha sonra da İsrail geri çekilmek zorunda kaldı. Kanal 1957 yılında yeniden uluslar arası trafiğe açıldı. Ancak artık Mısır'ın malıydı. Nasır, askeri yenilgiyle sonuçlanan bir savaştan siyasi zaferle ayrılmıştı.

Arap Milliyetçiliğinin yükselişinin zirvesi olarak kabul edilen olay ise 1 Şubat 1958'de iki Arap devleti Mısır ve Suriye'nin "Birleşik Arap Cumhuriyeti" adı altında birleşmesi oldu. Mısır ile birleşmeyi Suriye'de organize eden Salah Bitar ve Mişel Eflak'ın Baas Partisi olmuştu (Arı, 2005: 264). Yemen de bu Cumhuriyete federal bir çerçevede katılmıştı. Nasır devlet başkanı, Kahire de başkent seçilmişti. Ancak pratikte yaşanan sorunlar, örneğin Mısır'ın birlikte daha baskın olması, önemli görevlere (Suriye'de de olmak üzere) Mısırlıların atanarak Suriyelilerin daha geri hizmetlere atanması, Nasır'ın liderliği paylaşmak istememesi ve Baas'ın liderlik konusunda "kolektif liderlik" fikrinin uygulanmasında ısrar etmesi gibi bazı etkenler birliğin temellerini sarstı. Birleşmenin sonuçlarından memnun olmayan Suriye, 1961 Eylül'ünde birlikten çekildiğini açıkladı ve peşinden Yemen birliği terk etti.

1963 yılında yine bir birlik denemesi tartışıldı. Mısır, Suriye ve Irak'ın federal bir devlet olması düşünceleri tartışıldı ancak bunun gerçekleşmesinin 20 yıllık bir döneme yayılması kabul edildi. Bu sürece kadar Arap milliyetçiliği zirvesini yaşıyordu; artık düşüş gerçekleşmeye başlamıştı. 1967 yılında İsrail'in Mısır, Suriye ve Ürdün ile yaşadığı savaştan (Altı Gün Savaşları) galip çıkması ve bunu çok kısa sürede başarması Nasır liderliğindeki Arapları hayal kırıklığına uğrattı. Altı Gün Savaşları olarak bilinen olayda, İsrail altı gün içerisinde askeri zaferini ilan etmişti. Araplar teslim oldu ve barış görüşmeleri başladı. Yenilgiden sonra prestiji ciddi biçimde darbe alan Nasır, 9 Nisan'da tüm sorumluluğu kabul etmiş ve istifasını sunmuştu. Ancak halkın istifaya karşı çıkması üzerine 1970 yılında ölünceye kadar görevini devam ettirdi. Bu savaş, aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin çöküşünü de hazırlamıştı.

2. GENEL OLARAK SURIYE

2.1. TARİHSEL SÜREÇTE SURIYE

M.Ö. 4000'lerde Bugünkü Suriye toprakları üzerinde ilk kentler ortaya çıkmaya başladı. 3000'lerde ise bölgeye çeşitli Sami halkları yerleşmeye başladı (İTO, 2000: 20). Suriye ilk defa, eski Yunanlıların “üç kıtanın bulunduğu yer”i anlatmak için verdikleri bu isimle, aslında, 20. yüzyılın başına kadar bugünkü Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve İsrail'i içine alan geniş bölge kastediliyordu. Bu bölge siyasi olmaktan ziyade, coğrafi açıdan özgünlük taşır. Suriye topraklarının tarihte ilk önem kazanmaya başlaması, M.Ö. 4000'lerde Mısırlılar'ın Lübnan ve Amanos dağlarını hammadde (Sedir ağacı, altın ve gümüş) kaynağı olarak kullanmalarının ardındanır. M.Ö. 3000'li yıllarda Sümerler'in de benzer amaçlarla bölgeye gelmeleri ve nihayet M.Ö. 2350'lerde burayı işgal eden Ebla İmparatorluğu ile, Suriye büyük bölgesel güçlerin hem hammadde ve ticaret alanı hem de hesaplaşma sahasına dönüştü. Bir süre sonra, Ebla'yı yıkan Akkad'ların denetimine geçen Suriye bölgesi, tarihi boyunca çok çeşitli medeniyetlerin harmanlandığı bir mekan haline geldi. Mısır, Hitit (İ.Ö.1365), Asur (İ.Ö.9. yy) ve Kenan Medeniyetleri ardından İ.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in gelişiyile Helen kültürünü tanıyan bölge, İ.S. 20 yılında Roma İmparatorluğu'nun sınırlarına katıldı (İHH: 2008).

Suriye toprakları, 634 yılında İslam'ın bölgeye gelmesi ile daha öncekilerden çok farklı bir medeniyetin etki alanına girdi. İslam dönemi Suriye'ye iki ayrı yenilik birden getirmişti. Bunlardan ilki yeni bir dini/sosyal anlayış ve ikincisi siyasi bir merkez olma özelliğidir. 661 yılında Emevi Devleti'nin kurulmasıyla o güne kadarki -4500 yıllık- tarihinde ilk defa bir devlete ev sahipliği yapan Suriye bölgesi, Emeviler döneminde daha öncesinden miras olarak aldığı Yunan ve Roma kültürü ile sahip olduğu Arap geleneğini mükemmel bir şekilde birleştirmiş ve dönemin en güçlü kültürel ve siyasi merkezi olmuştu (İHH: 2008). Birçok farklı din, düşünce, felsefe ve görüşün İslam ile karşılaştığı ilk yerlerden birisi olan Suriye, bugün bile İslam kültür ve uygarlığının güçlü bir abidesi olmayı sürdürmektedir. Emeviler dönemindeki merkezi konumu, Abbasiler döneminde siyaseten ortadan kalkmış; ancak kültürel merkez olma özelliğini korumuştur. 750 yılında Abbasilerin Emevileri yıkması sonrasında hükümdarlık ve hilafet Irak'a geçti (Arı, 2005: 54) Bağdat

762'de Başkent yapıldı. Sonraki süreçte bölge istikrarsız bir görünüme büründü. Abbasi iktidarının zayıflamasıyla birlikte Büyük Selçuklu Devleti dönemine kadar istikrarsızlık devam etti. Büyük Selçuklu Devleti, Abbasi hilafetinin koruyucusu olarak Abbasilerin gücünü yeniden tesis etti. Büyük Selçukluların en parlak dönemini yaşadıkları III. Melikşah 1092 yılında ölünce oğulları arasında iç savaş çıktı ve ülke Selçuklu ailesi ve subayları arasında bölündü (Lewis, 2007: 114-115). Daha sonra Büyük Selçuklu Devleti'nin zayıflamasıyla birlikte Selçuklu Beylikleri, Haçlılar, Selahhadin Eyyübi, Memlükler kısa süreli hakimiyet kurmuşlar; 1299 yılında kurulan Osmanlı Beyliği ise, kısa sürede büyüyerek bölgede uzun süreli bir hakimiyet kurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu Suriye ve Lübnan topraklarını II. Selim (Yavuz Sultan Selim) döneminde, 1516 yılında yapılan Mercidabık savaşında Memlük ordusunu yenilgiye uğratarak topraklarına katmıştır (Arı, 2005: 67). Osmanlıların hakimiyeti 1918 yılına kadar devam etmiş; Osmanlı Devleti, Roma İmparatorluğu'ndan sonra, bölge üzerindeki en uzun süreli hakimiyeti kuran devlet olmuş ve Suriye bölgesi görece en istikrarlı dönemini yaşamıştır. (Çandar, Tarihsiz: 41). Suriye toprakları, Osmanlı dönemi boyunca (1516-1918), bu bölgeden sağlanan vergi gelirleri, Halep'in uluslararası ticaret sistemi içindeki yeri, Şam'ın seferlerde geçiş yolları üzerinde bulunması gibi ekonomik etkenlerden dolayı doğrudan denetim altında tutulmak istenmişti. Bunlara ilaveten, Bilad-i Şam olarak adlandırılan ve içine Kudüs'ün de dahil olduğu bu bölgenin kutsal kabul edilmesi ve Müslümanlar nezdinde peygamberler diyarı olarak görülmesi denetimin gerekliliğine manevi bir boyut ekliyordu. Bilad-ı Şam adı verilen bölgeyi Osmanlı dört bölgeye ayırmıştı. Bunlar Şam, Halep, Trablus ve Sayda idi (Arı, 2005: 103).

Zayıflayan Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda bölgede güç kaybetmesi ve dış güçlerin tüm Ortadoğu üzerinde müdahil olmaya başladığı dönemlerde azınlıklar, bölgenin ekonomik ve siyasal noktalarında söz sahibi olmaya başladılar. Hıristiyanların ekonomik ve siyasal kazanımlarının yol açtığı hoşnutsuzluk, 1860'dan itibaren iki dini topluluk arasında çatışmalara yol açtı. Daha önceki yıllarda (1838-45) ortaya çıkan mezhep temelli Maruni-Dürzi savaşlarına bu kez de din temelli Müslüman-Dürzi ve Müslüman-Hıristiyan çatışması eklendi (İHH: 2008). Bu dönemde Avrupalılar tarafından, bölgedeki Hıristiyanlarla girilen yoğun ekonomik

ilişkiler, bir yandan siyasi alandaki etkilerini gösterirken, kurulan yabancı okullar eliyle de birçok yeni fikrin doğmasına zemin hazırlanıyordu. 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanından itibaren bölgede kurulan yabancı okullar ve özellikle 1866'da Suriye Protestan Koleji, yeni bir aydın sınıfının doğuşunu beraberinde getirdi. İbrahim el-Yaziji, Butros Bustani ve Abdurrahman el-Kevakibi gibi aydınlar, kendi edebi miraslarının farkına vararak Arap rönesansının temelini hazırladılar. Amerikan himayesinde 1847 yılında Suriye ve Beyrut'ta Arap Edebiyatçılar Derneği'nin kurulması ile başlayan Arap milliyetçi hareketi, daha çok dini azınlıklar arasında yer alan Hıristiyan Araplar tarafından büyük rağbet gördü (İHH: 2008). Yerel gayr-ı müslim tüccarların ve misyonerlerin finanse ettiği bu kolejlerde Arap kültüründen çok, Suriye, Lübnan gibi ülkelerin İslam öncesi tarihlerine önem verilmesi ve ayırt edici bir özellik olarak sürekli dil ve kültürün üzerinde durulması da bunda etkili oldu. Bu dönemde kurulan bir çok edebiyat derneğinin yanı sıra, siyasi alanda faaliyet gösteren resmi ve gayrı resmi onlarca dernek, Arap milliyetçiliği temasını işliyor ve Araplar'ın Osmanlı'dan üstün olduğu düşüncesi yayılıyordu.

Bu yüzyılın başında Fransızların Katolikler, Amerikalıların Protestanlar arasında başlattıkları faaliyetler giderek yoğunlaşmıştı. İngilizlerin, Almanlarla yaşadıkları rekabet nedeniyle Osmanlı Devleti'ni ortadan kaldıracak veya Müslümanlar üzerindeki etkisini azaltacak, merkezi Hicaz olan Arap imparatorluğu kurma teşebbüsleri eklenince, Osmanlı merkezi otoritesinin tüm çabalarına rağmen bölge, tam bir kargaşa içine düşecektir. Mekke Şerifi Hüseyin, İngilizlerin Hindistan yolunu garanti altında tutabilmek ve önemi giderek artmaya başlayan petrol bölgeleri üzerine hakim olabilmek için başlattığı siyasi operasyonun en önemli ayağı durumundaydı. Alman-İngiliz rekabetinin yol açtığı I. Dünya Savaşı, bölgede İngiliz yönetiminin oldu bittilerine zemin hazırlamıştı. Hüseyin'e bir Arap imparatorluğu kurmasına yardımcı olacakları konusunda söz veren İngilizler, diğer yanda Şerif Hüseyin'e vaat ettikleri toprakların bir kısmını Fransa'ya da vaat ediyordu. 16 Mayıs 1916 tarihinde İngilizlerle Fransızların imzaladığı Sykes-Picot anlaşmasına göre Halep, Hama, Humus ve Şam'ı kapsayacak şekilde bütün Suriye toprakları Fransızlara bırakılmıştı (Arı, 2005: 108).

İngilizler aslında Şerif Hüseyin'i oyuna getirmişler ve Şerif Hüseyin'e verecekleri Suriye'nin büyük bir bölümünü 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'yla

Fransızlara bırakarak, Filistin bölgesinde de bir Yahudi ulus-devletinin kurulması için hazırlıklara çoktan başlamışlardı. 1917 Kasım'ındaki Balfour Deklerasyonu Filistin toprakları üzerinde bir Yahudi devleti kurulma sürecinde en önemli olaylardan birisidir. 2 Kasım 1917 tarihinde İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Arthur James Balfour, kendi adıyla anılan deklarasyon olarak bilinen mektubu İngiltere'deki *Siyonist Teşkilatları Federasyonu* Başkanı Baron Lionel Walter Rothschild'e yollayarak Filistin'de bir Yahudi yurdunun kurulmasını İngiliz hükümeti olarak desteklediklerini ifade eder (Arı, 2005: 120). Böylece İsrail Devleti'nin temelleri atılmış olur.

1920 yılında toplanan San Remo Konferansı'nda İngiltere ve Fransa, Arap dünyasını Sykes-Picot Anlaşması'na göre bölme sürecini hayata geçirdiler. Müttefikler, söz konusu bölgede dört ayrı bağımsız devlet kurdurdular. Bunlardan Suriye ve Lübnan Fransa'nın kontrolüne verilirken, Irak ve Filistin ise İngiltere'ye kaldı. Fransızların, Şerif Hüseyin'in oğlu Kral Faysal'ı Şam'dan kovması üzerine İngiltere, Filistin'i ikiye bölerek Ürdün isimli bir devlet oluşturdu. Ürdün'ün başına Şerif Hüseyin'in oğullarından Abdullah'ı getiren İngiltere, Irak Krallığı'na da 1921 yılında Faysal'ı geçirdi. Yüzyıllar süren Osmanlı hakimiyetinden yeni çıktığı için daha önceden hiçbir bağımsız devlet geleneği, müesseseleri ve ekonomik yapısı olmayan bölge ülkelerindeki ulusal siyasi hareketlerin görünümü de son derece basit ve ilkel durumda idi. Yeni Arap liderleri gelecek hakkında görüşe sahip olmadıkları gibi, statükoyu değiştirecek bir tabana sahip bulunmuyordu. Zira Britanya ve Fransa'nın çıkarlarına göre çizilen Ortadoğu sınırları, bu sömürgeci dönemin doğal bir sonucu olarak, tarihi temel ve sosyal gerçeklikten çok uzak bir zemine oturtulmuştu (İHH: 2008).

Faysal, başlarda askeri yönetim olarak Akdeniz kıyısındaki Fransız birlikleri tarafından kontrol edilen bölge dışında bütün Suriye'de etkin görünüyordu. 1919 Temmuzunda toplanan Suriye Genel Kongresi bağımsızlık ilan ederken, 1920 Martında Faysal'ın Suriye kralı olduğu duyuruldu. Faysal ve yardımcıları, yeni bir toplum oluşturma hevesiyle bir tarafta Osmanlı Meclisi'nde kazandıkları yönetim tecrübesini kullanarak Batının desteğiyle siyasi manevralar yaparken, diğer yanda, Osmanlıca olan tüm ders kitaplarını Arapçaya çevirmekle işe başladılar. Şam'da dönemin hukuk fakültesi sayılabilecek bir okul ve Arap Akademisi kurulması emrini

veren Faysal, derhal bir anayasa hazırlıklarına başlanmasını da istedi. Arapların Müslüman Hıristiyan yada Yahudi olmadan önce hepsinin Arap olduğunu ifade eden Faysal, kurduğu hükümetin tüm Araplar için kurulan, adelet ve eşitlik temelli bir hükümet olduğunu beyan etti (Şen, 2004: 70). Araplar içerisindeki sosyal bütünleşmeyi sağlamaya çalıştı. Bunların dışında Faysal hükümeti, savaşın yarattığı sıkıntılar kadar, ekonomik düzensizlik, siyasi istikrarsızlık ve dış baskılara karşı da mücadele etmek zorundaydı.

Faysal'ın krallığının 1920 yılı içinde Fransızlar'ın Suriye'yi işgali ile ortadan kalkması ardından ülkede bağımsızlığın kazanıldığı 1946 yılına kadar sürecek olan Manda yönetimi dönemi de başlamış oldu. Fransızlar, ülkede güçlerinin artması için tek yolun Sünni İslami düşüncüyü benimsemiş Arap milliyetçi hareketine karşı, karşıt dini azınlıkları güçlendirmek olduğunu düşünüyordu. Sünni Osmanlı idaresi boyunca kendilerinin aşağılandığını düşünen azınlık gruplarının bağımsızlık vaadiyle örgütlenmeleri ve Fransız politikaları yönünde kullanılmaları zor olmadı. Bunları; bölgenin Katolik ve Protestan dini azınlıklarından, Dürzi*, Maruni ve Nusayri** gibi heteredoks azınlıklara kadar geniş bir yelpaze oluşturuyordu. Fransa'ya karşı mücadeleyi yöneten, başını Şam ve Halepli Sünni Müslümanların çektiği Halk Cephesi (el-Kutla el-Vataniyye)***, ülkenin içinde bulunduğu bölünmüşlüğü sona erdirmek ve savaşta başarılı olmak için Fransa'nın benzer bir taktiğini uyguladı. Başında Haşim Attasi, İbrahim Hannanu ve ileride Suriye'nin ilk cumhurbaşkanı olacak Şükrü el- Kuvvetli gibi isimlerin bulunduğu Halk Cephesi, *Suriye ulusal bilinci* oluşturmak amacıyla, dini, fikri ve sınıfsal ayrılıkları bir kenara bırakarak Hıristiyan gruplar da dahil birçok kesimle ortak hareket etmeye çalıştı. Halk Cephesi liderlerinin bazıları Osmanlı döneminde de etkili kimselerdi ve tam bağımsızlık istiyorlardı (Şen, 2004: 93).

---

* **Dürzilik**, Fatimi halifesi Hakım Biemrillah 'i tanrı olarak kabul eden ezoterik bir inanç akımıdır. XI. Yüzyılda Suriye 'de ortaya çıkan bu akımın adını kurucularından Ebu Abdullah Muhammet bin İsmail Anustegin ed-Derezi ' den aldığı ileri sürülmektedir. Kimi araştırmacılar Dürziliği İslam 'ın Batini akımları arasında saymalarına karşın, Sünni şeriatıyla olduğu kadar Şii-Batini anlayışla da çatışan tarafları vardır.

** **Nusayrilik**: Arap Aleviliği olarak da bilinen Nusayrilik ismini, kurucusu olan Muhammed b. Nusayr en-Nemiri'den (883) aldığı bilinmektedir. Nusayrililer Türkiye'de Adana, Mersin ve Hatay'da yerleşmiş yerli halkın ve Suriye yönetimindeki Esad'ların da mensup olduğu Aleviliğin bir koludur.

*** **El-Kutla el-Vataniyye**: Halep merkezli Halk Partisi ve Şam merkezli Ulusal Partisi'nin oluşturduğu blok. Vatan Kitleleri adı altında bağımsızlık sürecinde birlikte hareket eden iki parti bağımsızlıktan hemen sonra bölünmüştür.

1925 yılında Fransızlara karşı yapılan Müslüman-Hıristiyan ortak ayaklanmasında 5.000 kişi hayatını kaybetti. Sınıfsal ve ekonomik koşullara dayalı hoşnutsuzluğun her geçen gün daha da arttığı manda yönetimi döneminde, milliyetçilerin başını çektiği hareketler direniş bilincini kamçılıyarak, Fransızlara karşı yaygın bir muhalefet oluşturmayı başardılar. 1928 yılında Fransız yönetimi, birçok milliyetçi grubu bünyesinde barındıran Ulusal Grup oluşumunu tanımak zorunda kaldı. Fransa, 1930 yılına gelindiğinde bir adım daha geri atarak, mevcut anayasaya Suriyelilerin kendi hükümetlerini kurarak yönetilmeleri yolunu açacak bazı maddeler koydu. Belirli ailelerin tekelindeki Suriye’de kendilerine sadık soylu aileler bulmakta zorlanan Fransızlar, 1925 yılına kadar ciddi meydan okumalarla karşılaşsalar da bundan sonra otoritelerini hakim kılmayı başardılar (İHH: 2008).

Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra darbeler cumhuriyetine dönüşecek olan bağımsız Suriye’nin ilk başkanı, Şükrü el-Kuvvetli idi. Ülkenin ilk ciddi problemi ise, Mayıs 1948 yılında kurulmuş olan İsrail’e karşı yürütülen I. Arap-İsrail Savaşı’na Suriye ordusunun katılması ile yaşandı. İsrail karşısında büyük bir yenilgi yaşayan Arap cephesi, bunun bedelini ülke içi siyasetlerindeki çalkantılarla fazlasıyla öderken, genç Suriye yönetimi de bundan nasibini aldı. Fransız manda yönetimi zamanında çoğunluğu azınlık kabilelerden toplanan gençlerce oluşturulmuş bulunan Özel Kuvvetler (Troupes Speciales) daha sonra bağımsız Suriye’nin resmi ordusu haline getirilmiş ve bağımsızlık sonrasında ülkenin içinde bulunduğu ekonomik atılımlara destek sağlaması için birliklerin sayısı, 1946-48 arasında 7.000 kişiden 2500’e indirilmişti. Yenilgiden hükümetin yanlış politikalarını sorumlu tutan ordu, sivilleri suçlarken, siviller de askerlere yükleniyordu (İHH: 2008).

Hükümet ve askerler arasında yaşanan gerginlik ve tartışma, Mart 1949 tarihinde General Hüsni Zaim tarafından gerçekleştirilen darbe sonucunda askerlerin lehine son buldu. İngiliz ve Fransızlar tarafından desteklenen Hüsni Zaim, tüm partileri feshederek tek başına katıldığı Temmuz seçimlerinde başkan seçilse de, ülkede yıllarca sürecektir olan bir iktidar mücadelesinin ilk örneğini ortaya koyduğu için, muhaliflerince aynı yöntem kullanılarak düşürülmesi gecikmeyecekti. Zaim, Trans-Arabian Petrol Boru Hattı Şirketi’ne onay vermesi ve NATO ile sıcak ilişkiler kurmaya hazır olduğunu açıklaması gibi jestlerle Batı ittifakına yakınlıkla da, aynı yılın (1949) 14 Ağustosunda ikinci bir darbeye iktidardan uzaklaştırılır. Ülke

siyasetinde Halep ekolünü temsil eden general Sami el-Hinnavi, Devlet Başkanı Hüsnü Zaim ve Başbakan Muhsin el-Barazi'yi tutuklayarak, göstermelik bir mahkemeden sonra idam ettirdi. Hinnavi'nin darbesiyle sivillere döndürülmesi beklenen ülke siyaseti bu kez de, 19 Aralık 1949 tarihinde gerçekleştirilen darbeyle, Hinnavi'nin Suriye çıkarları aleyhine dış güçlerle (Irak) işbirliği yaptığını iddia eden Albay Edip Çiçekli'nin eline geçti.

Kurucu Meclis, yeni bir anayasa hazırlanmasını istese de, lidersiz durumdaki sivillerin otoriteyi korumaları mümkün görünmüyordu. Ülkede enflasyon yükselmekte, işsizlik ürkütücü boyutlara ulaşmaktaydı. Çiçekli, 28 Kasım 1951 tarihinde hükümetin tüm üyelerini tutuklayarak, General Fevzi Silu'yu başbakan olarak atadı. 6 Nisan 1952 tarihinde kendi partisi olan Arap Özgürlük Hareketi'ne yaşam alanı sağlamak için tüm partileri yasakladı ve bir tür askeri diktatörlük kurdu. Albay Çiçekli'nin iktidarının ilk iki yılında bir taraftan ordu içinde bölünmeleri ortadan kaldırması, diğer taraftan Suriye'ye göreceli bir istikrar getirmiş olması halkta memnuniyet yarattı (Arı, 2005: 272). Tüm siyasi partileri yasakladıktan sonra kendisinin kurduktuğu *Arap Kurtuluş Hareketi* adlı partiyle siyasi alandaki boşluğu doldurmaya çalıştı. Suriye halkı, 1953 yılı Temmuz ayında yapılan referandum ile, başkanlık sistemini kabul ederek Çiçekli'nin başkanlığını onayladı. Aynı yılın sonlarında, özellikle öğrenci eylemleri ve diktatörlüğe karşı isyana teşvik eden bildirimlerin ülkenin her yanında dağıtılmaya başlamasıyla, Çiçekli rejiminin sonu görünmüştü. Batının desteğini alarak iktidara gelmiş olmasına rağmen iç karışıklıkları önleyemeyince, Moskova'nın teşvikleriyle de, ülkedeki büyük siyasi partiler, Aralık ayında Humus kentinde yaptıkları toplantı ile Çiçekli rejimine karşı direnme ve onu devirme kararını benimsediler. Çiçekli'nin olağanüstü hal ilan etmesine ve ordu içindeki tüm muhaliflerini temizlemesine rağmen, 25 Şubat 1954'de Suriye tarihinde yeni bir darbe gerçekleşti (İHH, 2008).

Suriye 1954'te Çiçekli'nin devrilmesiyle tekrar sivil parlamenter bir hükümete kavuştuysa da ordunun siyaset üzerindeki etkisi devam etti. Üstelik 1954'ten 1958'deki Suriye-Mısır birleşmesine kadar siyasal yapıdaki çok parçalılık Suriye'de hükümetin sağlıklı bir şekilde görevini yerine getirmesini imkânsız kılmıştır (Arı, 2005: 273). Bu dönemden itibaren ordu, siyaseti belirleyen en önemli aktör durumundaydı. Suriye üzerine hesabı olan ülkeler, siyasi yatırımlarını tamamen

ordunun tutumuna göre belirlemeye başlarken, Suriye iç siyasetinde ise 1955 yılından itibaren sol eğilimli faktörler giderek güç kazandı (İHH: 2008). Halk nezdinde, Batılı ülkelerin, yıllarca Suriye’yi sömürmesine duyulan öfke hala geçmemişti. Buna, ülkedeki askeri diktatörlüklerin kurulmasında batılıların kendi çıkarlarına hizmet edecek subaylarla içli dışlı olmaları ve İsrail’in kurulması lehindeki İngiliz, ABD ve Fransız politikaları eklenince kamuoyunda büyük bir tepki oluştu. Bu gelişmeler, anti Batı söyleme sahip Baas Partisi ve Komünist Parti gibi ismi yeni yeni parlayan sol partilerin eline büyük bir koz vermişti. Çiçekli rejimine karşı sürdürdüğü muhalefet Baas Partisi’nin 1953 yılında Ekrem Hourani’nin Arap Sosyalist Partisi ile birleşmesini kolaylaştırmıştı. Daha sonraki dönemde Parti, tamamen üç liderin (Eflak, Bitar ve Hourani) kontrolüne geçti. 1954-60 arası dönemde Suriyeli politikacılar sadece iç çekişmelerle değil, uluslararası politikanın bölgesel rekabetiyle de içli dışlı idiler. Soğuk Savaş dönemi rekabetinin en sıcak yaşandığı bölgelerden biri olan Ortadoğu’da, Irak ve Mısır rekabeti arasında kalan Suriye, bu dönemde bütün Arap dünyasında etkisini hissettiren Cemal Abdunnasır’ın, etkisinin en fazla hissedildiği ülke olarak, Mısır’la ortak hareket etti. 1955 yılında, Türkiye, Irak, İran, Pakistan ve İngiltere arasında imzalanan Bağdat Paktı Suriye yöneticilerinde büyük bir hoşnutsuzluk oluşturdu. Özellikle 1956 Süveyş buhranında, Nasır’ın anti emperyalist tavrı, kendisine büyük bir karizma sağlarken, Suriye’de de Nasırcı akımların güçlenmesine neden oldu (İHH: 2008).

Temmuz 1956 tarihinde ülke içindeki kavgada ne sağın ne de solun adamı olan Genelkurmay Başkanı Şevket Şukayr’ın istifası büyük bir sürpriz oldu. İstifa, rakip grupların ordu içine sızmasını kolaylaştırdı. Böylece tüm rakip akımların, siyasetin gerçek belirleyicisi durumundaki orduya nüfuz çalışmaları hız kazandı. 1957 yılının sonlarına doğru, Suriye ordusundaki Nasırcı, Baasçı ve Komünist kanatlar, güçlerinin zirvesinde bulunuyordu.

Baasçıların en büyük hayali Mısır ile Suriye’nin bir bütün oluşturarak, Arap birliğinin ilk nüvesini oluşturmaktı. 1956 yılında başlayan Mısır’la birlik görüşmeleri Süveyş krizi nedeniyle kesilse de, 1957 Aralık ayında pazarlıklar yeniden başladı. Baas Partisi, her ne kadar Nasır’ın politik yaşamı açısından tüm partileri ilga edeceğini bilse de Nasır’a yardımlarından dolayı kendilerine özel bir ayrıcalık

tanınacağını umuyordu. Birleşik Arap Cumhuriyeti kurulduğunda, Baas'ın liderlerinden birisi olan Ekrem Hourani Devlet Başkan yardımcılığına getirilmişti (Arı, 2005: 275). Bir diğer lider Salah Bitar ise kabinede bakan olarak görev almıştı. Nasır, milyonlarca Arabın sevgilisi idi ama 1 Şubat 1958 tarihinde ilan edilen Birleşik Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı olarak tüm sorunları halledemeyeceği açıklı. Suriye ile girişilen birlik ilk deneme idi ve Kahire'de gerek ekonomik gerekse de askeri olarak büyük zorluklara yol açıyordu. Nasır, bu zorlukların yaşanacağını her ne kadar birleşme görüşmeleri için Kahire'ye gelen Suriyelilere söylediye de onun gevşek bir federasyon teklifi kabul edilmemiş ve Suriyelilerin "birlik" önerisi kabul edilmişti. Suriyelilerin inisiyatifi daha çok, Ekrem Hourani'nin Sosyalist Partisi ile Eflak ve Bitar'ın Baas Partisi'nin birleşmesiyle kurdukları Baas Sosyalist Partisi liderliğinden geldi. Bu kişiler kendilerinin istediği her şeye Nasır'ın sahip olduğunu ve onun eliyle Suriye'yi yönetebileceklerini hesap ediyorlardı. Ama gelişmeler hiç de Baasçıların hesap ettiği gibi olmadı. Nasır tüm gücü eline aldıktan sonra Baas Partisi de dahil bütün partileri kapattı ve kendi kontrolündeki Ulusal Kuruluş Birliği Suriye Şubesi, kapatılan partilerin yerini aldı.

Mısır ile yapılan birlik, en başından itibaren Suriye'nin aleyhine gelişmeye başlamıştı. Suriye Mısır'la birleşmiş olmasına rağmen, istikrara kavuşmazken; bu birleşme Bağdat Paktı'nın Arap ülkelerinde hızlandırdığı bölünme ve çekişmelerde siyasi bir katalizör rolü oynadı (Şen, 2004: 215). Ekim 1959 tarihinde Mısırlı başkan yardımcısı Abdulhakim Amir Suriye'nin başına atanırken, birçok resmi göreve Mısırlılar getirildi. Suriye Ordusundaki önemli mevkilerde bulunan birçok subay görevlerinden atılarak (yaklaşık 11.000 subay) yerlerine Mısırlılar geçti. Bu dönüşümün yanı sıra ekonomik ve siyasi konularda ciddi bir ilerleme sağlanamaması, Suriyeli orta sınıf, aydın, tüccar ve subaylar arasında büyük bir hoşnutsuzluk meydana getirdi. Nihayet 28 Eylül 1961 tarihinde bir grup Suriyeli subayın ayaklanması ve Nasır'a karşı çıkması ile birlik dağıldı. Buna ülke içinden hiçbir mukavemetin gelmemesi Nasır'ın karşı harekate girişme konusundaki cesaretini kırdı. Bu ayrılma, her ne kadar kendisi için onur kırıcı olsa da, üç yıldır zamanının büyük kısmını ayırdığı bir problemden kurtularak, içeriye dönük reformlara ağırlık verebilme imkanı elde etmesi nedeniyle de ayrılmayı zımnen olumlu buluyordu (İHH: 2008).

Birliğin sonra ermesiyle, Nasır'ın Suriye'deki temsilcisi Abdülhakim Amir, Kahire'ye geri gönderildi ve bu darbe, Suriye'de bir buçuk yıl süren bir iç krizin başlamasına neden oldu. Aralık 1961 tarihinde yapılan genel seçimlerde yeni parlamento hemen oluşturulmuştu. Parlamento, muhafazakar eğilimli Nazim el-Kudsi'yi devlet başkanı, Maruf Davalibi'yi ise başbakan olarak atadı.

Artık Suriye'de Baas'lı dönem başlıyordu. Suriye'deki diğer siyasi partiler gibi Baas Partisi de Suriye-Mısır ittifakı sırasında dağılmıştı. 1962 yılı Mayıs ayında eski ve yenileri olmak üzere tüm parti üyelerinin katıldığı Baas kongresinde, parti yönetimi kendisini yeniledi. Arap birliği karşıtı akımı temsil eden Hourani tasfiye edilerek, Mısır ve Irak'la yeni bir birliği öngören ekip, devlet içindeki kadrolaşmaya ağırlık verecek şekilde yapılanmasını düzenledi. Kongreden Neo-Baas adı altında yeni bir grubun ortaya çıkmasıyla parti, iktidar için birbirleriyle rekabete ve çekişmeye giren iki kanada bölünmekte gecikmedi. Bu iki grup temelde iki ana yaklaşım farkına sahipti birinci grup Mişel Eflak, Salah Bitar ve Emin el-Hafız gibi isimlerden oluşuyordu. Bu grup Arap ülkeleriyle birleşme konusuna daha fazla öncelik vermekteydi ve Pan-Arabizmi savunuyorlardı. Salah Cedit, Hafız Esad ve Muhammed Ümran gibi Alevi subaylardan oluşan ikinci grup ise, "ilk önce Suriye" sloganı etrafında, birlikten ziyade öncelikle Suriye'de sosyalizmin gelişmesini sağlamayı istiyorlardı (Şen, 2004: 234). Fransız mandası dönemine dayanan azınlıkların orduya katılma çalışmaları nedeniyle, Alevi azınlığı temsil eden bu grubun ordu içinde özellikle üst düzey komutanlar arasında önemli bir etkisi bulunuyordu.

Bu arada Parlamento, Ocak 1962 tarihinde yayınladığı kararı ile, Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde çeşitli ticari ve endüstriyel firmalar hakkındaki alınmış bulunan devletleştirme kararını iptal etti. 28 Mart 1962 tarihinde yeni bir askeri darbe oldu. Başkan Kudsi istifa ederken, tüm hükümet işleri Silahlı Kuvvetler tarafından üstlenildi. Yeni darbeye karşı gösterilerin artması üzerine 5 Nisan tarihinde yedi subaydan oluşan bir grup tarafından rakiplerin tasfiye edilmesi ile yeni bir askeri darbe yapıldı ve 10 Nisan 1962'de Kudsi yeniden başkanlığa atandı (İHH: 2008). 1962 yılının sonlarına doğru ordu içindeki Nasır yanlıları ile karşıtları arasındaki çatışmaların ve bombalı saldırıların artması üzerine ülkedeki huzursuzluk had safhaya çıkmıştı. Siyasi çözüm arayışları ve yeni hükümetin beklenen başarıyı

gösterememesi, 1963 yılının ilk günlerinde, 1962 Mart'ındaki darbeyi gerçekleştiren subayların bir bölümünün yeni bir askeri darbe girişiminde bulunmasına neden oldu. Bu kez başarısız olmaları üzerine hükümet, orduda 120 subayı ihtiva eden ayıklama operasyonu başlattı. Tüm bunlar Nasır'ın Suriye üzerindeki hesaplarının hala bitmediğini gösteriyordu. 1962 Mart ayında Baas'ın kurucularından olan Salah Bitar'ın Başbakanlık koltuğuna oturması, Baasçı dönemin ayak seslerinin ilk duyulması bakımından önemli bir gelişmeydi. Bitar, kurduğu hükümete beş tane Nasırcı bakan da almıştı. Ancak, daha sonraki günlerde Nasır karşıtlarının baskısıyla bu beş bakan istifaya zorlanarak, ordudaki Nasır yanlılarından 1.000 kadar subayın atılmasıyla önemli bir ayıklama operasyonu yapıldı. 1 Temmuz 1963 tarihinde Nasırcı subaylar tarafından (yaklaşık 2.000 kişi) başlatılan Albay Cesim Alvan öncülüğündeki darbe girişimi, daha önce Arjantin'de askeri ateşe olarak görev yapan ve 8 Mart darbesi sonrası İçişleri Bakanı olan Sünni Tuğgeneral Emin el-Hafız tarafından akamete uğratıldı. Şam'da meydana gelen çatışmalardan sonra el-Hafız, tüm gücü eline alarak Bitar'ı hükümeti kurmakla görevlendirdi. Ancak daha sonraki günlerde Baas Askeri Konseyi'nden ve bir grup genç radikal Marksist politikacıdan destek alan Hafız, yetkileri eline alarak Başbakanlık koltuğuna kendisi oturdu (İHH: 2008).

Baas'ın iki kanadı arasındaki rekabet, Emin el-Hafız'ın 11 Kasım 1963 yılında iktidara gelmesinden sonra daha da arttı. Emin el-Hafız, geleneksel Baas anlayışının asli fikir ve politikalarından oldukça sapmış olan yeni bir Baas rejimi kurdu (İHH: 2008). Daha çok küçük kasabalar ve köylerdeki alt sınıf Sünni Müslümanlar, Alevi, Dürzi ve İsmaili gibi toplumun birçok kesimine mensup kişilerin sempatisini kazanan bu liderlik, bir Arap birliğinden çok Suriye *ulusalcılığı* kavramına öncelik verdi. Birlikte hareket ettiği Baas'ın eski yöneticilerinden Bitar'ı kabineden çıkararak el-Hafız, Eflak'ı da yurt dışına kaçmak zorunda bırakınca eski Baasçıların tepkisini üzerine çekmeye başladı. Emin el-Hafız'ın otoriter yapısına meydan okuyan ve onunla mücadele içinde giren Baas'ın askeri ismi Muhammed Ümran, girdiği bu rekabeti kaybetti. Bunda, ordu içinde en güvendiği komutanlar, Salah Cedid ve Hafız Esad'ın etnik kimlikleriyle hareket etmek yerine pragmatist davranarak kendisine destek vermemesinin önemli bir rolü vardı. Sonuçta, Madrid'e Büyükelçi sıfatıyla sürülerek cezalandırıldı. Emin el-Hafız, Muhammed Ümran'ı

ordu içinde bir Alevi grubu kurmak ve Nasır'la işbirliği yapmakla suçlamıştı ve ona karşı kazandığı zafer, ordu içindeki Alevilere karşı da kazanılmış bir zafere benziyordu (Şen, 2004: 246).

Emin el-Hafız, ordu ile rekabetteki ilk raundu kazandıktan kısa bir süre sonra Genelkurmay Başkanı Salah Cedit ile arasının açılması gecikmedi. Baas politikalarındaki farklı düşüncelerin ve iktidara kimin hükmedeceğinin yol açtığı ihtilaflara ilaveten, mezhebi ve şahsi rekabetin etkisiyle ülke yeni bir çekişmenin içine girdi. Alevi ve Dürzi subayların çoğunluğu Cedit'i tutarken, Emin el-Hafız ise, Sünni subayların çoğunluğunun ve eski Baas liderliğinin desteğini almıştı. Hükümet, 1965 yazında Suriye ordusunda yetkilerin Alevi ve Dürzi azınlıkların ellerinde toplanmasını bir tehlike olarak fark ettiğinde bu grupların nüfuzlarını kırmak amacıyla bazı tedbirler almaya girişti. Yılın sonlarına doğru, ülkedeki siyasi mücadeleyi Emin el-Hafız'ın kazandığı yönünde güçlü alametler belirmeye başlamıştı ki, 23 Şubat 1966 tarihinde Cedit'in başını çektiği askerler Suriye'nin bağımsızlığından bu yana 13. ve en kanlı askeri darbesini gerçekleştirdiler.

İki grup arasındaki güç mücadelesi Hava Kuvvetleri Komutanı General Hafız Esad'ın anahtar rolü sonucu, Emin el-Hafız ile Eski Muhafızlar'ın yenilgisi ve Baas'ın askeri kanadının iktidarı ele geçirmeleriyle son buldu. Bu, Suriye tarihinde o zamana kadarki en kanlı darbe olsa da, onun kanlı ve sert oluşu sadece parti içindeki mücadelenin yoğunluğunu yansıtıyordu. Çünkü halk, iki grubu da desteklememişti ve mücadeleye hiç katılmamıştı (İHH: 2008). 1966'daki darbe ile Hafız Esad, Cedit'ten sonra ülkenin ikinci adamı haline gelmiş, aynı anda hem Genelkurmay başkanlığı ve hem de Hava Kuvvetleri Komutanlığını yürüterek, Suriye politikasında etkili kişilerden biri olmuştu. Cedit, iktidara direkt oturmak yerine 1 Mart 1966'da Nurettin el-Atassi'yi Suriye'nin yeni Devlet Başkanı, Yusuf Zuayyin'i Başbakan ve İbrahim Makhus'u da Dışişleri Bakanı olarak atadı. Baas Partisi, Bölgesel İdare'nin 5 önemli makamını, ikisi Sünni (Atassi ve Zuayyin) ve üç tanesi Alevi (Cedit, Makhus ve Esad) olmak üzere beş isimle doldurdu.

Şubat 1966 darbesinden sonra rejimi Parti vasıtasıyla kontrol etmeyi tercih eden Salah Cedit, ordu üzerindeki nüfuzunu Baas askeri organizasyonundaki taraftarları aracılığı ile devam ettirmeye çalışıyordu. Esad ise, Savunma Bakanlığı ve

Hava Kuvvetleri Komutanlığı mevkillerini aynı anda işgal etmesinin avantajlarını kullandı. Çabalarını, sistemli bir şekilde ordudaki ve özellikle de rejimin gücünün odağı olarak gördüğü savaş birimleri üzerindeki kontrolünü genişletmeye yoğunlaştırdı. Yani Cedid, daha sivil bir nüfuz yöntemi benimserken, Esad ordudaki yandaşlarını ve gücünü arttırmanın peşindeydi.

1967 yılı Haziran ayı başlarında İsrail’le yapılan savaşta alınan yenilgi ve Suriye’nin en stratejik bölgelerinden biri olan Golan Tepeleri’nin kaybedilmesi, Suriye ve Mısır’daki radikal sosyalist rejimlere duyulan güveni tamamen yok etti. İsrail altı gün gibi çok kısa bir sürede Mısır, Ürdün ve Suriye’ye karşı verdiği savaşı kazandı. Suriye savaşta Golan Tepelerini kaybetti ve Golan Tepeleri İsrail tarafından işgale uğradı (Turan, 2002: 192-193). Bunun Suriye iç politikasına yansımaları ılımlılara ve sağcı grupların eline önemli bir koz verme şeklinde olurken, bir diğer sonucu da Esad’ın otoritesini arttıran dönüm noktası haline gelmesidir. 1967 yenilgisinden beceriksiz sivilleri sorumlu tutan Esad, ordu içinde rakibi bulunmadığı için bir yandan kendi etnik grubuna bağlı kişileri etkin mevkilere getirirken, hükümete yönelik eleştirilerini de sıklaştırmaya başladı. 1967 Savaşı aynı zamanda Ortadoğu’daki Nasır efsanesini de sona erdirmişti. Savaşın sorumluluğunu üzerine alan Nasır istifa etmiş, fakat halktan gelen talep doğrultusunda, istifasını geri çekmiştir (Arı, 2005: 322).

Esad ile Cedid arasındaki tek ihtilaf savaşta alınan yenilgi değildi kuşkusuz. Cedid, İsrail karşısında çok sert ve militan politikalara başvurarak Filistin silahlı gruplarının (Saika, el-Fetih vb.) Suriye topraklarından Yahudilere yönelik saldırı yapmasına imkan verirken, Esad, bu tür davranışları İsrail gibi güçlü askeri yapıya sahip bir ülke karşısında Suriye’nin geleceğini tehlikeye atan macera olarak değerlendiriyordu. Bunun yanı sıra, Arap ülkeleri ile ilişkilerde Esad, Cedid’in dış politikasını fazla sert bularak, biraz daha pragmatist ve ılımlı bir tutum sergilenmesi gerektiğini düşünüyordu (İHH: 2008).

Ürdün’ün İsrail konusunda Arap devletlerinin genel politikalarına aykırı bir tavır sergiler görünmesi, Mısır ve Suriye’yi geleneksel Ürdün monarşisinin yıkılmasına destek vermesiyle sonuçlandı. *İsrail gerçeğinin* tanınması gerektiğinden bahseden ve bazı şartlar çerçevesinde barış görüşmelerine katılabileceğini ifade eden

Kral Hüseyin, Mısır ve Suriye'nin hedefi olmuş ve topraklarındaki Filistinliler kullanılarak devrilmek istenmiştir (Arı, 2005: 354-355). 1970 yılı Eylül ayında Ürdün ordusunun, Filistin Kurtuluş Örgütü'ne (FKÖ) bağlı gerillaların kaldığı kamplara yönelik başlattığı saldırı sırasında, Filistinlilere yardım için yaklaşık 200 Suriye tankı Ürdün'e gönderilmişti. Kara Eylül olayları olarak bilinen çatışmalarda Irak'ın da Ürdün Kralına yardım amacıyla gönderdiği 12 bin kişilik askeri güç, Suriye birlikleri ile çatışınca Rakip iki Baas yönetimi, kozlarını paylaşma imkanı buldu. Cedid'in Ürdün kralının devrilmesine yönelik politikasını ve Irak'la karşı karşıya gelmesini benimsemeyen Genelkurmay Başkanı Esad, çatışmalara müdahale edilmesine karşı çıkararak uçak göndermeyi reddetmiş ve Cedid'le ipleri iyice germişti (İHH: 2008).

Ordunun tamamında gücü eline alan Hafız Esad'ın iki rakibi Başbakan Yusuf Zu'ayyin ile İbrahim Makhus tutuklanmış ve kendisine yakın adamları hükümette önemli görevlere getirilmişlerdi. Birkaç ay sonra Cedid'e direk meydana okuyacak hale gelen Hafız Esad, Baas Partisi'nin ordudaki faaliyetlerini askıya alarak, kendisine bağlı tankları Şam'da kilit noktalara yerleştirdi. 28 Eylül 1970 tarihinde Cemal Abdünnasır'ın ölümü, Esad'a göre Suriye'yi herhangi bir İsrail saldırısına karşı daha güç ortamlara sürükleyebilirdi. Kısa bir süre sonra, yeni Mısır Başkanı Enver Sedat, Libya ve Sudan ile birlikte bir Arap Federal Birliği kurma kararı aldı. Cedid'e karşın Esad, bu birliğe katılmaya oldukça hevesliydi. Böyle bir zeminde Esad, Cedid'in taraftarlarının bir kısmını evde göz hapsine alırken bir kısmını da görevlerinden uzaklaştırdı. Cedid'in askeri yandaşlarını da pasifize edip Baas'ın askeri kuruluşu olan Saika üzerinedeki kontrolü eline aldı.

1970 yılı 12 Kasım tarihinde toplanan Baas kongresi, Esad'ı ikilik çıkarmakla suçlayıp, Cedid hükümetinin iç ve dış politikasının desteklenmesi kararını aldı. Toplantı ardından harekete geçen Cedid, onu ve yardımcısı Mustafa Talas'ı görevinden almaya kalkıştı. Bunun üzerine Esad son hamle için harekete geçerek, Cedid hükümeti ve Baas'ın tüm yöneticilerini tutuklatarak, yönetime el koydu (İHH,2008).

1970 Kasım'ında iktidara geçen Esad, iktidara geçtiği andan itibaren, rejimini *anayasaya uygun ve demokratik bir rejim, kendisini de, milli ve otoritesini halktan*

alan bir lider olarak göstermeye çalıştı ve bu yolla meşruluk kazanma amacını güttü. Askeri darbe sonrası Esad, ordudaki görevini bıraktı Başkan adayı olarak halkın karşısına çıktı. Kendisini de halk oylaması ile halka seçtirdi. Mart 1971’de yapılan referandumda oyların %99.2’sini aldı ve Suriye devlet başkanı oldu. Daha sonra 1978 Mart’ında oyların %99.6’sını ve 1985 Şubat’ında %99.9’unu alarak Başkanlığını devam ettirdi. Solcu ve milliyetçi partileri bir araya getirerek “ulusal ilerici parti”yi kurdu. Esad’ın gücünü tesis eden ikili sistem şunlardan oluşuyordu: resmi devlet kurum ve kuruluşları ile pek çok resmi olmayan güç odakları ve dernekler (Maoz, 1991: 88). Anayasa ile de gücünü pekiştiren ve pek çok görevi, ya doğrudan kendisi üstlenen yada adamlarını yerleştiren Esad, Suriye’de “Tek adam” haline geldi. İsrail’e karşı “uzlaşmaz bir lider” (Jordan, Lenz, 1999: 64) olarak Arap dünyasının desteğini arkasına aldı. “Ortadoğu’da Mısır’sız savaş, Suriye’siz barış olmaz” dedirtecek kadar da dirayetli bir siyaset izleyen Esad, iktidarını 2000 yılında ölünceye kadar aralıksız olarak sürdürdü. O tarihten bu yana da, Devlet Başkanlığı görevini, babasına nazaran daha ılımlı kabul edilen, oğlu Beşşar Esad sürdürmektedir.

2.2. SURİYE’NİN TOPLUMSAL ve SİYASAL YAPISI

2.2.1. SURİYE’NİN TOPLUMSAL YAPISI

Günümüz Suriye halkı, kültürel, dini ve etnik kimlik açısından büyük bir çeşitlilik sergilemektedir. Yaklaşık 17 milyon nüfusa sahip Suriye’de nüfus dile ve dine göre alt gruplara ayrıldığında, konuşulan dile göre nüfusun yüzde 82,5’inin Arapça konuşanlardan oluşmaktadır. İnanç açısından ise yüzde 68,7’sinin Sünni Müslümanlardan oluştuğu görülmektedir. Azınlıklara gelince Aleviler yüzde 11,5 Dürziler yüzde 3, İsmaililer yüzde 1,5 ve ülkedeki Hristiyan cemaatin (yüzde 14,1) en önemli grubunu oluşturan Rum Ortodoks kilisesi (yüzde 4,7) mensuplarıdır (Van Dam, 2000: 17). Uzun süreli yabancı yönetimlere karşın Arap kimliğini koruyan Suriye’de toplam nüfusun yüzde 90,3’ünü Araplar oluşturmaktadır. Ülkenin en büyük etnik azınlığı olan Kürtler, Kuzeydoğu ve Kuzeybatı sınır bölgelerinde yaşamaktadır (İTO, 2000: 17).

Fransızlar, Suriye’de etnik ve dini azınlıkları desteklemek suretiyle Arap milliyetçiliğini zayıflatmak istemişlerdi (Okur, 2004: 9). Bu siyasanın etkileri

bağımsızlıktan sonraki Suriye üzerinde de etkili olmuştur. Nitekim Suriye’de siyaset hala, *geleneksel sosyal kanallar* (Van Dam, 2000: 36) olarak adlandırılan, bölge, aşiret, mezhep gibi temeller üzerinde şekillenmektedir. Bağımsızlık sonrası bir çok Suriyeli doğdukları ve yetiştikleri bölge veya şehir temelli güçlü bir etno-sentrizm duygusuna sahip oldular. İlk sadakatleri yeni ulus-devletten ziyade kabileleri, klanları yada etnik gruplarına yönelikti. Yıllar sonra bile, bu kabilevi bağlılıklar azalsa da kaybolmadı (Country studies: 2008).

Suriye’deki toplumsal yapıdaki heterojenlik, her alanda bir çok sıkıntıyı beraberinde getirmiştir. Etnik ve dini azınlıklar ile Sünni Araplar arasındaki çekişmeler, Suriye’nin tam bir ulus-devlet olmasını engellemiştir. Her ne kadar ulusal liderler Suriye’nin bağımsızlığı için çalışmışlarsa da, farklı gruplar arasındaki mesafeleri azaltmaya çalışarak veya toplumu dar geleneksel bağlılıklardan Suriye ulusal kimliğine doğru yükselterek ulusal bir toplum oluşmasına yeterli düşünce ve faaliyet yatırımı yapmamışlardır (Maoz, 1991: 41). Geleneksel bağlılıklar Suriye’de o derece kuvvetlidir ve bu bağlılıklardan hareketle önyargılar o denli etkilidir ki, Müslümanlar içerisinde bile Sünni-alevi tanımı yerine Müslüman-alevi tanımı vardır (Çandar, Tarihsiz: 97). Böylesi bir toplumsal yapının siyasal yapı üzerindeki izdüşümü kaçınılmaz bir şekilde kendisini göstermektedir.

2.2.2. SURİYE’NİN SİYASAL YAPISI

Kısa adı Suriye olan Suriye Arap Cumhuriyeti’nin yönetim biçimi 13 Mart 1973 tarihli anayasa uyarınca çok partili başkanlık tipi cumhuriyettir. Ancak siyasal iktidar, Baas Partisi’nin katı denetimi altında bulunmaktadır. Yasal çalışma izni tanınmış öteki siyasi partilerle birlikte *Ulusal İlerici Cepheyi* oluşturan Suriye Baas Partisi’nin yönetim organları Ulusal Komutanlık, Bölgesel Komutanlık ve Halk Konseyi’dir. Diğer siyasal partilerinde azda olsa bulunduğu 250 üyeli Halk Konseyi yasama organı işlevi görmektedir. Bu Konseyin üyeleri dört yılda bir halk tarafından seçilir. Halk Konseyi’nin başlıca görevleri arasında şunlar yer alır: Devlet Başkanlığı için aday göstermek, kanunları çıkarmak, hükümet politikalarına karar vermek ve bütçeyi hazırlamak. Halk Konseyi’nin Başkanı ise konsey üyelerinin gizli oyu ile seçilir ve bir yıl için görev alır (İTO, 2000: 25-26). Anayasada ülkenin yönetim şekli, *Sosyalist Halk Demokrasisi* olarak ifade edilir.

Suriye on dört idari birime ayrılmıştır (Buldun, 2008). Bunlar Lazkiye, Halep, Şam (Başkent), Kuneytre, Humus, Hama, Suveyde, Tartus, Rakka, Deyrizor, İdlep, Şam (il), Hasake ve Dar'a dır. Hukuk sisteminde Fransız etkisi belirgin olmakla birlikte, Lewis (2004: 148) şeriat esintileri olduğunu ifade etmektedir. Bütün yönetim birimi merkezlerinde ilk derece, valilik (muhafaza) merkezlerinde istinaf ve başkentte üst istinaf mahkemeleri bulunmaktadır. En üst yasal merci Yüksek Anayasa Mahkemesi'dir (İTO, 2000:27).

2.3. SURIYE MİLLİYETÇİLİĞİ

Suriye milliyetçiliği yerel (Parochial) bir milliyetçiliktir. Yerel milliyetçilik Arap dünyasında pek yaygın olmamakla birlikte Mısır ve Suriye'de taraftar bulmuştur. Yerel milliyetçilik, düşünceleri daha çok Suriye ve Lübnan'da etkili olmuş olan Antun Saadah ve onun tarafından 1932'de kurulmuş olan *Suriye Sosyal Milliyetçi Parti* (SSMP) tarafından geliştirilmiştir (Pipes, 2008). Saadah, Pan-Arap milliyetçiliğine karşı, Suriye milliyetçiliğini savunuyordu ve onun için Suriye'nin Araplığı bile tartışma konusu idi (Tibi, 1998: 278).

Antun Saadah, 1904 yılında Lübnan'ın Şuvayr köyünde Yunan Ortodoks bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. 1919 yılında babası ile birlikte göç etti ve Kuzey-Güney Amerika'yı gezdi. 1929 yılında Lübnan'a geri döndü ve Beyrut üniversitesinde akşamları Almanca dersi vermeye başladı. Almanca'yı Brezilya'da öğrenen Saadah, sadece dil öğrenmekle kalmayıp Alman hayranlığı da edinmişti (Tibi, 1998: 278). 1932 yılında Beyrut'ta bir grup öğrenciyle birlikte SSMP'yi kurdu. Başlangıçta gizli bir örgüt olan SSMP, 1935 yılında Fransızlar tarafından deşifre edildi ve Saadah tutuklandı. 1936 yılında yeniden serbest kaldı ve faaliyetlerine devam etti. 1949 yılında başarısız bir darbe girişiminin ardından Lübnan hükümeti tarafından ölüme mahkum edildi. Bir süre için Şam'a kaçan Saadah, daha sonra Lübnan hükümetine teslim edildi ve hemen yargılanıp idam edildi (Tibi, 1998: 279).

SSMP'nin milliyetçiliğe ilişkin görüşleri şu yöndeydi; *Milliyet bir grup insanla bir toprak parçasının izdivacının bir ürünüdür* (Hüseyin, 1991: 170). Parti Pan-Suriyeci bir çizgideydi. "Suriye Suriyelilerindir ve Suriyeliler bütün halinde bir millettir." ifadesi partinin sloganı haline gelmişti. Saadah Alman ve İtalyan faşizminden etkilenmişti. Özellikle Alman milliyetçiliğinin biyolojik temelli ulus

tanımını benimseyen Saadah, Suriye’de bir Rönesans gerçekleştirebilecek, belli bir bölgede yaşayan ve organik bir varlık teşkil eden Suriye’den bahseder (Tibi, 1991: 282).

Saadah ve Partisi SSMP’nin görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- Suriye Suriyelilerindir.
- Suriye meselesi, diğer milli (ulusal) meselelere başvurulmaksızın bağımsız olarak ele alınması gereken ulusal bir meseledir.
- Suriye meselesi, Suriye milletinin ve Suriye topraklarının meselesidir.
- Suriye meselesi tarih öncesi çağdan beri mevcut olan Suriye halkının birliği meselesidir.
- Suriye toprakları Büyük Suriye, Mezopotamya ve Sina, kısaca bereketli hilal ve onun yıldızı Kıbrıs’ı içine alan Suriye ulusunun yetiştirdiği fiziki bir alandır.
- Suriye ulusu birlik içerisinde bir toplumdur.
- Suriye’nin ulusal ve sosyal Rönesansı gücünü, Suriye ulusunun yeteneklerinden ve onun politik ve kültürel tarihinden almaktadır.
- Suriye’nin genel çıkarı diğer bütün çıkarlardan önce gelir (Tibi, 1998: 282-283).

Saadah, Suriye’nin Araplığından ziyade tarih öncesi çağlarına vurguda bulunuyor. Saadah kültürel bir topluluktan ziyade fiziksel karakterli bir ulus kavramı ortaya koydu. Ancak Saadah’ın *Suriye* tanımı aslında tüm Pan-Arap milliyetçilerin de sınırlarını işaret ettiği Büyük Arap Devleti’nden çok da farklı değildir. Bugünkü dar alana sıkışmış Suriye algısının dışında, Büyük Suriye benzeri bir Suriye algısı vardır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Suriye’nin bugünkü sınırlarına ulaşmasıyla birlikte, zaman zaman yerel milliyetçilik, bir politika olarak ortaya çıkmaya başlar. 8 mart 1963 yılındaki darbe ile Baas’ın iktidara gelmesinin ardından Suriye, o zamana kadar giriştiği ve başarısız olduğu Arap Birliği politikasından Suriye ulusalcılığı politikasına dönüş yaptı (İHH, 2008). Baas Partisinde yaşanan iç rekabet iki kanada bölünmeyle sonuçlanmıştı. Darbe sonrası ayrışmalar, geleneksel Baas’ın asli

fikirlerinden bir kopmuş, yeni bir Baas anlayışı ortaya koydu. Daha önce de ifade edildiği gibi, Baas iki kanata ayrılmıştı. Bunlar Eflak, Bitar ve Hafız'ın oluşturduğu Pan-Arabizmi savunan grup ile, Cedit, Esad ve Ümran'ın oluşturduğu, daha çok Alevi subaylardan oluşan, önceliği Arap birliğinden ziyade Suriye'ye veren ikinci gruptu (Şen, 2004: 234). İkinci grubun sloganı *ilk önce Suriyeydi* ve Arap ülkeleriyle ittifaktan ziyade Suriye'de sosyalizmin gelişmesine önem vermekteydiler.

Esasen Arap birliği, Suriye'de pratik bir siyasadan ziyade bir ideal olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanan iktidar savaşları bu sonucu açık bir biçimde göstermektedir. Ayrıca azınlıkların tutumları da bu noktada belirleyici bir konumdadır. Örneğin Kuzey Suriye'de yaşayan Kürtler ve Asuriler gibi bazı azınlıklar birlik fikrine karşıdırlar (Country Studies, 2008). Bunun sebebi olarak kimlik gösterilebilir. Çünkü, mevcut devlette azınlık halinde yaşayanlar, yeni *süper devlet* tarafından kapsanacak ve kimliği yeni devlet içinde daha da önemsiz hale gelecekti. Hatta bu sorun Araplar için bile geçerliydi. Çünkü bugün Suriyeli, Iraklı, Mısırlı olarak devletin birincil kimliğine sahipken, daha sonra yeni devlet kurulduğunda genel Arap kimliği içerisinde Suriyeli, Iraklı, Mısırlı olmak ikincil konuma inecekti (Country Studies, 2008).

Suriyeli dini azınlıklar açısından, birliğe ilişkin bir diğer önemli sorun ise, aşırı pan-Arap milliyetçiliğinin İslami bir yönetim getireceği korkusunu taşımaları nedeniyledir. Çünkü bir çok Arap için İslam, önemli bir ortak birim ve Arap ülkelerinin birliği için önemli bir araçtır (Country Studies, 2008).

Bu ele alınan konular çerçevesinde görülüyor ki, genel bir Arap kimliğinin dışında bir Suriyelilik kimliği oluşturulmaya çalışılmış ve bu kimlik Araplığı dışlar nitelikte olmuştur. Ayrıca azınlıkların yaşadığı, daha önce ele alınan kaygılar da bu yerel (dar bölgeci) milliyetçiliğe pirim tanımıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAFIZ ESAD DÖNEMİ, SURIYE ve MİLLİYETÇİLİK

1. HAFIZ ESAD'IN YAŞAMI

Hafız Esad, 6 Ekim 1930 yılında, Suriye nüfusunun en önemli azınlık grubunu oluşturan Alevi-Nusayri mezhebinden bir çiftçi ailesinin çocuğu olarak Lazkiye'nin yakınlarındaki Kardaha'da dünyaya geldi. Altı erkek iki kız, toplam sekiz çocuklu bir ailenin en büyük oğludur. Asıl soyadı *Vahş* (Vahşi Hayvan)dır. Daha sonra Esad'a (Aslan) çevirmiştir.

Hafız Esad'ın dünyaya geldiği dönemde Alevi topluluğunda zıt akımlar geliyordu. Bir tarafta Sünni çoğunluk ile karşı karşıya, eski ve kökleşmiş mezhebi inziva geleneği, sosyal yabancılaşma ve siyasi özerklik; diğer tarafta ise gelişen Suriye ulusal toplumu ile bütünleşmeye doğru yeni siyasi ve kültürel bir yöneliş vardı (Maoz, 1991: 49). 16 yaşında Baas Partisine katıldı. Hafız Esad'ın bu döneme kadar olan bilgileri pek azdır. Çocukluğu, anne ve babası, arkadaşları, öğretmenleri ve ilk eğitimi konusunda geniş bilgi bulunmamaktadır ve Esad'da bu konuları konuşmada pek isteksizdir (Maoz, 1991: 49-50).

Suriye-Arap milliyetçiliğine ilişkin ilk bilgileri babasından alan Esad, aynı zamanda babasından, sahip olduğu Alevi geleneğinden iftihar etmesi gerektiğini sürekli olarak kendisine hatırlattığı için övgüyle bahseder. Bu durum Esad'ın köyündeki ikili yapının etkisini göstermesi açısından anlamlıdır. Esad'ın milliyetçi düşüncelerine etki yapan bir diğer durum ise on dört yaşında Lazkiye'ye orta okul eğitimi almak için gitmesidir. Bu dönemde Esad, belki de kendi Suriye-Arap bilincini daha da güçlendirip, Alevi geçmişinden biraz daha uzaklaştı (Maoz, 1991: 50). Esad'ın tercihi, o dönemde etkin olan geleneksel muhafazakar milliyetçi partiler yerine Baas olmuştu. Çünkü bu partiler, bir çok noktada başarısız politikalar izlemişlerdi. Ayrıca Sünni hakimiyeti altında olmaları, Esad gibi azınlıkları hor görmeleri vs. gibi etkenler onu bu muhafazakar milliyetçi partilerden uzaklaştırdı.

Yüksek öğrenimini 1955 yılında mezun olduğu Humus Askeri Akademisi'nde pilot subay olarak tamamladı. Başarılı bir pilot olan Esad, özellikle akrobasi uçuşlarındaki başarısıyla tanınıyordu (Jordan, Lenz, 1998: 64). 1958 yılında

gece savaşı eğitimi görmek amacıyla Sovyetler Birliği'ne gönderildi. Döndükten sonra da başarıyla Suriye ordusuna hizmet eden Esad, hava filosu komutanlığına kadar yükseldi (Biyografi.net: 2008).

Hafız Esad'ın neden askerliği seçtiğine dair, 13 Mart 1978'de *The Times* gazetesine verdiği röportajda açıklaması şöyle oldu: "Halkıma karşı güç ve şiddetin kullanılması beni, askeri bir görevin ülkeme hizmet etmek için en faydalı yol olduğuna inandırdı." (akt. Maoz, 1991: 57). Esad'a göre Suriye'nin genç ve modern siyasi güçleri, ülkenin kaderini etkileyebilme noktasında zayıf kalıyordu. 1949 yılında ordunun ülke yönetimini ele alması Esad'ı orduya yönelmesi noktasında etkiledi. Ayrıca askeri bir kariyer, Alevi bir köylü için sadece ekonomik ve sosyal hareketlilik sağlamıyor, daha da önemlisi kişisel olarak yükselme ve Suriye ulusal politikasına katılma şansını da sunuyordu (Maoz, 1991: 58). Bu durum tüm azınlıklar için söz konusuydu. Sünniler askeri görevleri hakir görüyorlardı. Fransızların kurduğu ve daha sonra Suriye askeri gücünü meydana getiren *levant özel kuvvetler* çoğunlukla azınlıklardan oluşmaktaydı. Hatta Sünni ailelerin çoğu, kendilerinin hizmetkarları olan azınlıklara askeri akademiye tavsiye ediyorlardı.

Azınlık subayların askeri olarak önemli birimlerin başında bulunmasından da etkilenen Esad, 1952 yılında askeri akademiye kaydoldu ve 1955 yılında *en iyi pilot* unvanıyla mezun oldu. Esad, hiçbir zaman sadece mesleki bir kariyerin peşine düşmedi. O, orduyu daha ziyade ulusal bir görev ve siyasi bir katılım için araç olarak görüyordu. "Kendimi hiçbir zaman genel anlamıyla bir asker olarak görmüyorum. (...) Ben orduya, milletime hizmet için katıldım." diyordu (Maoz, 1991. 60).

1958 yılında Suriye ve Mısır'ın birleşerek, Birleşik Arap Cumhuriyeti'ni kurması sonrası Esad'ın yükselişi başladı. Baas Partisi, Birleşik Arap Cumhuriyeti projesine önemli katkılar sağlamıştı. Bu katkılar sonrası, yeni yönetimde söz sahibi olmayı bekliyordu. Fakat beklentilerin aksine, Baas yanlıları bir temizlik operasyonuna tutuldular. Baas'ın öncüsü olan subaylar, kısmen görevden alındı, kısmen de sürgün edildiler. Kıdemli olan bu kesimin temizlenmesi Esad gibi, o zamanlar kідemsiz bir çok subaya yol açtı (Maoz, 1991: 62). Esad o dönemde yüzbaşı idi. Kısa zamanda Baas ve Alevi ilişkilerini kullanarak önemli bir konum elde etti. Bir Nasır hayranı olmasına ve Arap Birliği anlayışını desteklemesine

rağmen, 1958 yılında kurulan ve 1961'e kadar devam eden Birleşik Arap Cumhuriyeti döneminde, Baas'ı kapattığı ve Suriye'yi de yönetmeye kalktığı için Nasır'ın politikalarını eleştiren Hafız Esad, Kahire'de görev yaptığı yıllarda Mısır hükümeti için potansiyel bir sorun haline dönüştü (Arı, 2005: 463). Esad, Mısır'da görev yapan bir grup Suriyeli Subay arkadaşıyla küçük bir gizli *askeri komite* kurdu. Daha sonra Baas Partisi'nin "askeri kanadı" haline gelecek olan bu komitede beş kişi dikkat çekmekteydi; Hafız Esad, Salah Cedit, Muhammed Ümran, Abdülkerim Cundi ve Ahmet Mir. Yaşları 28-38 arasında olan bu beş kişiden ilk üçü Alevi, diğer ikisi ise İsmaili kökenlidir. Bu komite Suriye siyasal hayatındaki gelişmeleri dört yıl sonra (8 Mart 1963 darbesiyle birlikte) yönlendirmeye başlayacağı gibi, bu komite üyeleri açısından Suriye siyaset ortamına kelimenin tam anlamıyla "Sezar-Brütüs sendromu" egemen olacaktır (Şen, 221).

1961 yılında Suriye bir darbe ile birlikten ayrıldı. Başlangıçta Birlik'ten ayrılmaya karşı çıktığı için görevinden uzaklaştırılan Esad, daha rahat faaliyet ortamı bulmuş ve nitekim 1963 Mart'ında askeri komiteden arkadaşları ile düzenlediği darbe sonrasında Baas'ı, iktidara taşımışlardır. Esad için, yükselişin en önemli basamakları karşısındaydı artık. Önce bir hava alanına komutan olarak atandı. Bir kaç ay sonra yarbaylığa terfi etti ve fiilen Suriye Hava Kuvvetleri'nden sorumlu oldu. 1964'ün sonlarında Tuğgeneral rütbesi ile resmen Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na getirildi. İşte bu noktadan sonra Esad, kendi adamlarına imtiyazlar vererek, güvendiklerini hassas mevkilere getirerek, kendisine bağlı yeni bir istihbarat ağı kurarak, hava kuvvetlerini kendi denetimine aldı (Maoz, 1991: 63). Bu süreçte Esad, üçlü Alevi liderliğinde Ümran ve Cedit'in gölgesinde kalıyordu. Çünkü Ümran ve Cedit kıdem olarak kendisinden daha ileri konumdaydılar ve bu durum 1966 yılına kadar bu şekilde devam etti.

İktidarı elinde tutan Emin el-Hafız ile önce Muhammed Ümran, sonra da Salah Cedit arasında siyasi çekişmeler, 23 Şubat 1966'da, kurulu 17 yıl olan Suriye'nin, 13. ve en kanlı darbesi ile sona erdi. Neo-Baas olarak da adlandırılan bu darbenin başarısında en önemli etken, Ümran'a karşı Emin el-Hafız'ı destekleyen Esad'ın taraf değiştirerek Cedit'in yanında yer almasıydı. Hava kuvvetlerinin desteğini de alan Cedit başarılı bir darbe gerçekleştirdi. 1966 yılında gerçekleştirilen bu darbe ile Emin el-Hafız iktidardan uzaklaştırılırken Hava Kuvvetleri komutanlığı

ve Savunma Bakanlığı görevlerini üstlenen Esad ile Partinin başında bulunan Cedid, ülkeyi yöneten iki önemli isim haline geldi (Arı, 2005: 464). Bu darbe ve yeni gelen iktidarla birlikte bölgecilerin (Suriyeci) iktidarı, Pan-Arap milliyetçilerinin ise sürgün hayatı başlarken, Salah Bitar 1966 askeri darbesini “Baasçı politikaların sona ermesi” olarak nitelmiştir. Mişel Eflak, bu darbenin ardından partisini tanıyamadığını dile getirmiştir (Şen, 2004: 251).

Arap Birliği yönünde siyasi bir ideale sahip olmayan, Eflak ve Bitar’dan farklı olduğunu ve gerçek Baas Partisi’ni temsil ettiklerini iddia eden Suriye’nin yeni liderleri, bilimsel sosyalizm ve sınıf mücadelesini ön plana çıkararak yeni radikal politikalar izlemişlerdir (Şen, 2004: 252). Oluşturulan yeni kabine aşırı sol görüşlü kişilerden oluşmaktaydı. Esad yeni hükümette Hava Kuvvetleri Komutanlığı görevine ek olarak bir de Savunma Bakanlığı görevini devraldı. Yeni Baas rejiminin ikinci adamı olan Esad, şimdi Baas Suriye’inde 1970 yılında zaferle sonuçlanacak olan iktidar mücadelesi için daha iyi bir konumda bulunuyordu (Maoz, 1991: 65).

Cedid ile Esad arasında bir süre sonra bir rekabet doğdu. Cedid Baas Partisi’nin gücüne yaslanırken Esad, orduda önemli bir güce ulaşmıştı. Hatta 1967 yılında İsrail’le yapılan savaşın kaybedilmesi Cedid’in Parti örgütüne karşı, Esad’a ordu desteğinin artmasına yol açtı. Siyasi düzenlemelerle ordunun alt-üst edildiğini iddia eden Esad, bu bahane ile ordunun ne pahasına olursa olsun güçlendirilmesi gerektiğini belirtti ve partinin yan askeri kuruluşlarını kendisine bağladı (Maoz, 1991: 69). 1968 yılında kendisini, Mareşal rütbesine yükseltti. Esad ile Cedid arasındaki, başlangıçta şahsi olan rekabet, bir ordu-parti mücadelesine dönüştükçe, bunun aynı zamanda yeni-Baas rejiminin iki düşünce okulunun, iki siyasi yönelimin mücadelesi olduğu görülmekteydi. Bir tarafta, içişlerinde Marksist-Sosyalist bir ekonomik politikaya sahip, bölgesel ve uluslar arası alanlarda radikal sol yöneliminden taviz vermeyen, Cedid’in kuramcı okulu bulunuyordu. Diğer tarafta ise sosyal ve ekonomik konularda ılımlı sosyalist bir çizgiyi, esnek ve gerçekçi bir dış politikayı savunan Esad’ın Pragmatist okulu mevcuttu (Maoz: 1991: 69-70). Cedid’in yaklaşımı mevcut diğer Arap devletlerinin rejimlerini gerici bularak, ilişki kurmak noktasında temkinli davranıyorlar hatta ilişki kurmaktan kaçınıyordu. Cedid döneminde Suriye, kendisini bir nevi izolasyona tabii tutmuştu. Pan-Arap politikaların olmaması da bu durumu iyice belirginleştirmişti. Cedid’in okulu, İsrail’e

karşı mücadele eden diğer Arap devletleri ile ilişki kurmadı ve onları *sağcı, gerici ve kukla* rejim ilan ederek devrilmesi için çalıştı. Bu ikili arasındaki iktidar mücadelesini Esad lehine sona erdirecek en önemli gelişme Filistin sorunu bağlamında çıkmıştı. Ürdün'ün Filistinli gerillalarla silahlı çatışmaya girmesi sonrasında Suriye, gerillalarla birlikte hareket edince Kral Hüseyin, İsrail ve Amerika'dan yardım talep etti. İsrail-Ürdün güçlerince yenilgiye uğratılan Suriye, ülke içi çalkantılarla sarsılmaya başladı.

Cedid'in bu politikalarından rahatsız olan Esad, yenilgi sonrasında iktidarı ele geçirmek için hareket etti ve 1970 Kasım'ında Cedid başta olmak üzere pek çok hükümet üyesini tutuklayarak iktidarı tamamen kendi denetimine aldı. Bu darbe, kansız bir darbe olmuştu. Mart 1971'de Esad, otuz yıl sürecek mutlak iktidarını başlatmış oldu. Bu tarihte yapılan referandumda Esad yedi yıl için Devlet Başkanı seçildi. Bundan sonra Devlet Başkanlığı için yapılacak her referandum, Esad'ın uzun soluklu yönetimi için bir meşruiyet kaynağı olacaktı (Sever, 2004: 207). 16 Şubat 1971'de geçici bir anayasa ilan edildi. 173 üyeli bir halk meclisi kuruldu ve 87 sandalye Baas'a verildi. Gerisi kalan partilere küçük birer temsil mahiyetinde verildi. Esad rejimi güçlendirmek ve potansiyel muhalefeti etkisiz hale getirmek için 7 Mart 1972'de *Ulusal Cephe* kuruldu. Esad'ın başkanlığında kurulan ve on sekiz üyesinden dokuzunun Baasçıların oluşturduğu yeni organ, Suriye'deki en yüksek otorite mercii oldu (Şen, 2004: 274). Bu oluşumda Baas'ın dışında dört siyasi parti; Mısır yanlısı Arap Sosyalist Birliği, Baas'tan ayrılan Sosyalist Birlikçiler, bağımsız sosyalistlerin oluşturduğu Arap Sosyalist Hareketi ve Komünistler de yer alıyorlardı.

Esad, Nasır'ın modelinden etkilenerek, *kolektif liderlik* yerine başkanlık sistemini kurdu. Baas Partisi'nin asıl yönetim modeli ise kolektif liderlik modeline dayanır. Ancak bu işin teorik kısmıdır. Baas'ın kurucuları Nasır'da yaşadıkları hayal kırıklığını diğer yöneticilerde de yaşamışlardı. Aslında Baas'ın yaşadığı en temel sorunda buydu. Daha önce de ifade edildiği gibi Baas Partisi temel açmazını Kitle Partisi-Kadro Partisi sarmalında yaşıyordu.

Gücün tamamını kendisinde toplayan Esad'ın ülkeyi yönettiği dönem, dünyanın kaynayan kazanı Ortadoğu'nun en hareketli yıllarıydı. Komşularıyla sorunlu olan Esad'ın, Doğu komşusu Irak'taki kardeş Baas Partisi yöneticileriyle de

hiçbir zaman yıldızları barışmadı (Biyografi.net: 2008). 1973 yılında İsrail ile yapılan savaşta Mısır ile birlikte hareket etti; ancak savaş sonrası Mısır ile de yolları ayrıldı. Bölgedeki yalnızlığını Sovyetler Birliği'nin desteğini alarak ve onlarla ilişkilerini daha sıcak tutarak aşmaya çalışan Esad, hiçbir zaman tam olarak Sovyetler Birliği'ne ait bir uydu devletmiş gibi de davranmadı.

Muhalefete karşı sert tavrıyla da bilinen Esad, genelde İsrail'e karşı desteklediği FKÖ'ye karşı ters düşüklerinde çok şiddetli tepkiler vermiştir. Ayrıca 1982'de Müslüman Kardeşler hareketine (İhvan-ı Müslimin) karşı harekete geçmiş ve Hama'da 30 bin insanın katledilerek isyanın bastırılmasını sağlamıştır.

Ortadoğu'nun bu uzun soluklu yöneticisi, 1980'li ve 1990'lı yıllar boyunca Amerika ve İsrail'e karşı daha ılımlı politikalar izlemeye başladı. Hatta siyasal yaşamını ve özellikle Arap liderliği noktasında destek almak için kullandığı İsrail'le savaş bile barış görüşmelerine dönüşmeye başlamıştı. 10 Haziran 2000 yılında yaşama veda eden Esad, Suriye'nin Muaviye'den bu yana en uzun iktidarda kalan liderleri olmuştur (Balbay, 2007: 8). Hareket merkezi olarak Büyük Suriye'yi temel alan Esad, genel anlamda bakıldığında, Suriye'ye bir itibar kazandırmıştır. Baas Partisi içerisinde kıran kırana rekabet, Alevi azınlığın temsilcisi olarak Sünni çoğunluğu sürekli denetim altında tutma gereği, Müslüman Kardeşler hareketi ile mücadele, Lübnan ile ilgili hesaplar, Filistin Kurtuluş Örgütü'nü (FKÖ) ortadan kaldırma çabası, Irak, Ürdün ve Mısır ile rekabet ... ve daha bir çok mücadele aslında hep Esad'ın Büyük Suriye ülküsünün etrafında dönen sorunlardır. Esad, bu sayede ittifaklar kurmuş, bozmuş, gerektiğinde hiç yüksünmeden yeniden kurmuştur. Büyük Suriye davasının adamı olmaya çalışmıştır (Şen, 2004: 312).

2. HAFIZ ESAD'IN YAŞADIĞI DÖNEMDE SURİYE

Hafız Esad'ın yaşadığı dönemde Suriye oldukça çalkantılı dönemlerden geçiyordu. Esad, 1930 yılında Lazkiye'ye bağlı Kardaha köyünde doğduğunda, ülkesi Fransız Manda yönetiminin işgali altındaydı. İki dünya savaşı arasında dünyaya gelen Esad, bu dönemde Suriye'nin bağımsızlık mücadelesine kısmi anlamda şahit oldu. Bu dönemde Suriye ulusal mücadelesi, el-kutla el-vataniyye çatısı altında Sünni muhafazakar milliyetçi liderler aracılığıyla yürütülüyordu (Şen, 2004: 93). Fransızların Suriye'yi işgalinden, İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar

Suriyeli milliyetçi liderler ile Fransız manda yönetimi arasında bağımsızlık görüşmeleri yoğun bir şekilde devam etti. 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye’de yeni yönetim sorunlara çare olamamıştı. Suriye’nin bağımsızlık sonrası dönemdeki ilk devlet başkanı olan Şükrü el-Kuvvetli ülkenin istikrara kavuşmasını sağlayamadı. 1948 yılında İsrail ile yapılan savaşta Arap devletlerinin yenilgiye uğraması sonrasında istikrarsızlık Suriye’yi yakalamış ve darbelerin önünü açmıştır (Arı, 2005: 271). 1949 yılında Hüsnü Zaim, Sami el-Hinnavi ve Edip Çiçekli peş peşe üç darbe gerçekleştirmiş ve bir yıl içerisinde üç askeri darbe yaşayan Suriye ancak Çiçekli’nin darbesi sonrasında nispeten bir siyasi istikrara kavuşmuştur.

1954 yılında bir başka askeri darbe ile Çiçekli de iktidardan uzaklaştırılmış, Suriye görünürde sivil parlamenter bir hükümete kavuşmuştur. Darbe sonrası önce Haşim el-Atasi, peşinden de seçimleri kazanan Şükrü el-Kuvvetli yeniden devlet başkanlığı yapmıştır. Ancak Suriye’de siyasi istikrar bir türlü yerleşmemiştir. Suriye’deki istikrarsızlığın önemli bir nedeni Fransa’nın böl ve yönet politikasının bir sonucu olan bölgesel, dinsel ve etnik grupların arasındaki mücadele olmuştur (Arı, 2005: 273). Yerel özelliklere aşırı bağlılık her zaman Suriye’de ulusal bir kimlik oluşturmayı zorlaştırmıştır. Bu süreç, savaştan hemen sonra başlamış ve etnik ve dini gruplar ister hükümette ister orduda olsunlar kendi bağlılıklarını ve buna bağlı çıkarlarını Suriye’nin ulusal çıkarlarından önde tutmuşlardır.

Baas Partisi’nin daha etkin bir konuma yükseldiği bu dönemlerde 1 Şubat 1958 itibarıyla Mısır ve Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşmişti. Mısır devlet başkanı Cemal Abdunnasır’ın liderliğinde kurulan yeni devletin merkezi Kahire olarak belirlenmişti. Bu dönemde Esad, henüz genç bir subaydı ve Mısır’daydı. Nasır’ın Baas dahil tüm partileri kapatmasından rahatsızlık duyan Esad, Mısır hükümeti ile problem yaşıyordu. Beş kişilik Baas askeri komitesinde yer alan Esad, bu kişilerle Suriye’nin gelecekteki yönetimi ele alacaktı.

Esad’ın yaşadığı dönemde Suriye’nin siyasal mirası bölgecilik, Pan-Arap milliyetçiliği ve İslami dayanışma gibi tezlerin etkisi altındaydı (Şen, 2004: 107). Bağımsızlığa doğru Pan-Arap milliyetçiliği daha etkili bir görünüm kazanmıştı. Esad’da siyasal tercihini Pan-Arap milliyetçiliğini savunan Baas Partisi’nden yana kullandı. Kendi iktidarı döneminde de Arapları tek çatı altında toplama idealine

yönelik çalışmalara ara vermeden devam etti. Ancak zaman zaman diğer ideolojik yaklaşımları da siyaseten kullandı. Bölgeci yaklaşımı sebebiyle Cedit'i eleştiren Esad, iktidarı ele aldıktan sonra Suriye'nin bölgecilik anlayışı sebebiyle Arap dünyasındaki izole durumuna son verdi. Ancak Arap milliyetçiliğinin başarısızlığa uğraması ve İslami hareketin gittikçe güçlenmesi kendi iktidar döneminde ülke içinde yaşadığı önemli bir sorun haline geldi. Tüm bu sorunlara rağmen Esad, Arap Birliği politikasında vazgeçmedi ve yaşamı boyunca Arapların tek bir çatı altında toplandığı Büyük Suriye ideali için çalıştı.

3. HAFIZ ESAD, ARAP BİRLİĞİ ve BÜYÜK SURIYE

Büyük Suriye fikri, yerel (dar, bölgeci) milliyetçiler dışında tüm Arap milliyetçilerinin ana hedefi olarak karşımıza çıkmıştır. Sınırları Toros dağlarından Hint kıyılarına kadar olan ve Kıbrıs adasını da kapsayan Büyük Suriye aslında, ilk Arap milliyetçisi olan Emevilerin sınırlarını işaret eder. İşte bu ülkü, bütün Arap milliyetçi liderlerini harekete geçirdiği gibi Hafız Esad'ı da harekete geçirmiştir.

Hafız Esad'ın ilk gençlik yıllarında edindiği milliyetçi fikirleri, Alevi-mezhebi fikirlerine baskın gelmişti. Hafız Esad'ın hayatının iki amacı vardı; bunlardan birincisi Arap birliğini sağlamak, ikincisi ise İsrail ile savaşmak (Maoz, 1991: 81). Bu ikili hedef, Esad'ın temel stratejisi olmuştur; onun stratejisi bu sonuçlara ulaşabilmek için Büyük Suriye adlı askeri ve siyasi şebekeyi kurmaktır. Hafız Esad kendisine, Arap birliğini oluşturacak meşruiyeti sağlamak için Selahaddin Eyyubi ve Nasır'ı örnek alır. Bu ikisine benzeme çabası, onun ulusal lider rolüne meşruluk ve destek sağlamak içindir (Maoz, 1991: 78).

Hafız Esad, iktidara gelir gelmez Cedit'in Suriye'yi Arap dünyasında yalnızlığa iten politikalarını değiştirdi. Cedit'in Suriye'yi 1960'ların son çeyreğinde yalnızlığa iten politikaları Esad tarafından çok tehlikeli bulunuyordu. Özellikle Suriye'nin ulusal çıkarları açısından tehlikeliydi; çünkü olası İsrail saldırısında Suriye'nin yalnız kalmasından korkuyordu (Maoz, 1991: 71). Suriye'nin güçlü bir ordu ve dostlara ihtiyacı olduğuna inanan Esad, muhafazakar Arap rejimleri ile ilişkilerini düzeltirken, Batıya karşı ise Sovyetler Birliği'ne yakınlık duyan bir dış politikayı izlemeyi tercih etti. Aynı anda, hem çok büyük maddi zenginliğe sahip muhafazakar Arap rejimlerine ve Sovyetler Birliği'ne yönelik dış politika açılımı,

ilerleyen süreçte Suriye'ye ekonomik, askeri, vs. çok boyutlu bir avantajlar dizisi sağlayacaktı (Şen, 2004: 285).

Öncelikle Suriye'yi bu izole durumdan kurtaran Esad, kendi iktidarını sağlama aldıktan sonra, Arap birliği yönünde çalışmalara girmiş ve dördüncü kez başarısızlığa uğrayan Mısır, Libya, Sudan ve Suriye'yi birleştirme çalışmalarına iştirak etmiştir* (Arı, 2005: 364). Arap Birliği'nin kurulmasında İsrail'in önemli bir yeri vardır. Esad'a göre Arap Birliği demek, İsrail'in yıkılması demektir (Maoz, 1991: 84). Ekim 1973'te Mısır ve Suriye'nin öncülüğünde başlayan ve daha sonra Irak, Ürdün ve Suudi Arabistan'ın da katıldığı *Yom Kippur* savaşı, Suriye'nin İsrail'e karşı Arap ülkelerinin lideri pozisyonunu sağlamlaştırmıştır (Jordan, Lenz, 1998: 65). Bu savaşla birlikte Araplar, İsrail'e karşı ilk kez, geçici de olsa, bir üstünlük kurmuşlardır. Bu durum en çok Esad'ın imajını etkilemiştir. O artık Suriyelilerin gözünde bir savaş kahramanıdır. Bu savaşın bir diğer önemli sonucu ise, Mısır'ın bir süre sonra ABD'ye yaklaşması ve İsrail ile olan düşmanlığını sona erdirmesi oldu. Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat'ın bu politikası Mısır'ı, Salah Cedit dönemi Suriye'si gibi, Arap dünyasında yalnızlığa iterken, Suriye bölgede etkili bir aktör haline gelmiştir (Şen, 2004: 287).

Hafız Esad, Büyük Suriye ülküsünü halkına ve ülkesine karşı yapması gereken hayati bir görev olarak görüyordu. Suriye'nin, onun idaresi altında birleşmesi ve bölgesel bir güç haline dönüşmesi, ulaşılmaması gereken bir hedefti (Maoz, 1991: 66). Esad aynı zamanda güce karşı aşırı hırslıydı. Birliği, kendi liderliği etrafında kurmak istiyordu. Esad, Büyük Suriye sınırları içerisinde gördüğü Lübnan ile de diplomatik anlamda ilişki kurmayı reddediyordu (Country Studies: 2008). Çünkü ona göre Lübnan yapay bir devlettir ve sömürgeci güçlerce Suriye'den zorla ayrılmak durumunda bırakılmıştır. Bir devlet kendisine ait olan toprak parçasına büyükelçilik açamazdı. Bundan dolayı Lübnan konusu, Suriye'de dış politika noktasında görmezden gelinen bir sorun olarak günümüze kadar gelmiştir. Bunun dışında kendisine rakip olarak kabul ettiği Irak ile de bir hesaplaşmaya girmiş ve bu

---

* Daha önce üç birleşme denemesi daha yapılmıştır. Bunlardan ilki 1 Şubat 1958 tarihinde Mısır, Suriye ve Yemen'in katıldığı Birleşik Arap Cumhuriyetidir. 1961 yılında Suriye'de bir darbe gerçekleşti ve birlik sona erdi. İkincisi 1963 yılında yine Mısır, Suriye ve Irak arasında yapılmaya çalışılmış ve yine başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Üçüncüsü Mısır ve Irak arasında gerçekleştirilmeye çalışılmış ve yine hüsrarla sonuçlanmıştır.

uğurda İran-Irak savaşında İran'ı desteklemiştir (Şen, 2004. 296). Pan-Arabizm'in kalbi olarak kabul edilen Suriye'nin, Arap olmayan İran'a destek vermesi ve sonrasında meydana gelen gelişmeler ise, yeni bir *Arap Soğuk Savaşı*'nın başlamasına neden olmuştur.

1980'li yıllarda Büyük Suriye hedefi ciddi yaralar almış ve bu tarih bir anlamda Pan-Arabizm'in çöküşü olarak adlandırılmıştır. FKÖ ve Arafat ile Esad'ın çatışması, İran-Irak savaşında Suriye'nin kişisel iktidar çekişmelerinden dolayı İran'a destek vermesi, Mısır'ın İsrail'le Camp David barış anlaşmasını imzalamasının ardından yaşanan problemler ve Mısır'ın Arap Birliği üyeliğinin iptali ile Arap dünyasından dışlanması gibi sebepler, Pan-Arabizm'in çöküş sebepleri arasında sayılmaktadır (Sever, 2004:, 212-213). Aslında Arap Birliği idealinin gerçekleştirilememesinin arkasında yatan en önemli faktör, Arap dünyasının liderleri arasındaki kişisel iktidar çekişmesi olarak ifade edilebilir. Daha önce de belirtildiği gibi, Esad Suriye'sinde de Arap Birliği politik bir ideal ve bir iç politika malzemesi olarak (Country Studies: 2008), gerçeklikten uzak bir noktadadır.

4. HAFIZ ESAD ve MİLLİYETÇİLİK

Hafız Esad döneminde Suriye'de, ülke bir toparlanma sürecine girmiş ve sürekli darbelerin olduğu *zayıf ülke* imajı silinerek, dirayetli bir yönetim ortaya konmuştur. İktidar savaşlarını sona erdirerek mutlak iktidarı ele alan Esad, öncelikle bir Arap Birliği çabalarına girişmiş, ancak bu süreç içerisinde Suriye ulusu ve Suriye ulusal kimliği de yaratmaya çalışmıştır. Esad'ın döneminde, 1950 ve 1960'lı yıllarda zayıf olarak adı çıkmış Suriye'nin sarsıntılı ve bölünmüş sisteminin 1970'lerin başından itibaren güçlü, dengeli ve oldukça merkezi bir devlete dönüşümü söz konusu olmuştur (Maoz, 1991: 299). Esad, ülkede siyasi, ekonomik ve sosyal olarak bir canlanma sağlamayı başarmıştır. Suriye'nin ulusal bilincinin gelişmesi için uğraşmış ve geleneksel sosyal kanallar olarak ifade edilen kabilevi, bölgesel, mezhepsel vs. bağlılıkların üzerinde bir Suriye bağlılığı yaratmaya çalışmıştır. Suriye'de en önemli sorunların başında yer alan konu bölgesel, mezhepsel bağlılıklar olarak göze çarpıyordu. Bir ulus olma yolunda Suriye öncelikle ulusal bütünleşmeyi sağlamak zorundaydı. Ulus-devletlerin en temel problemi olan, sınırlar içerisinde yaşayan nüfusun homojen bir hale getirilmesi problemi, tarihsel koşulların

zorunluluğundan ziyade, Suriye gibi sömürgeciler tarafında oluşturulan yapay devletlerde daha önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

1940'ların sonu ve 1950'lerin başında Suriyeli gençler, lise düzeyinde, yani farklı mesleklere atılmadan yada ülkenin başka kesimlerine taşınmadan önce siyasi açıdan bilinçleniyordu... Bu da siyasi ve ideolojik duruşlarının kendi tarım-kentlerdeki yerel siyasi durumu yansıtması anlamını taşıyordu. Sonuç olarak, ulusal partilerde Suriye'deki bölgeciliğe ayak uydurmak zorunda kaldılar ve ademi merkezi, kendine dönük yapılar haline geldiler. Sonuçta, ulusal partiler [bölgeler arası ve] bölge içi çıkarları yansıtmaya devam ettiler (Van Dusen, 1972: 124,125). (Akt. Van Dam, 2000: 24).

Suriye'deki ulusal siyasal partilerin bile büyük bölümü bölgesel çıkarları temsil eden partilerdi ve ideolojisi ne olursa olsun, ancak belirli bölgelerde ve belirli kesim tarafından benimseniyordu. Milliyetçiliğin canlanmasıyla birlikte zayıflamaya başlayan geleneksel bağlılıkların ve diğer tikelci zihniyet yapılarının 1960'lı yıllardan sonra, özellikle eğitimde kaydedilen ilerleme sayesinde bastırıldığı görülmektedir (Van Dam, 2000: 24). Hafız Esad, bu geleneksel bağlılıkların tamamen ortadan kalkması ve ulusal bütünleşmenin tam olarak sağlanması için çok önemli adımlar atmıştır.

Esad'ın ulusal birliği sağlama adına attığı adımlara bakılırsa; öncelikle iktidara geldikten hemen sonra Baas Partisi önderliğinde bir blok oluşturmuştur. *Ulusal İlerici Cephe* adlı bu blok içerisinde Suriye Arap Sosyalist Birliği, Nasırcı grup, Sosyalist Birlik hareketi ve Arap Sosyalist Partisi yer almaktaydı (Arı, 2005: 465). Bu yeni organ, rejimi güçlendirmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmeyi amaçlıyordu. Esad başkanlığında kurulan ve 18 üyesinden 9'unun Baas Partili olduğu bu yeni organ, Suriye'deki en yüksek otorite mercii oldu (Şen, 2004: 274). Ayrıca Esad, siyasi desteğini arttırmak için de, 85 Baas, 40 milliyetçi ve sol parti üyesi, 48 çeşitli işçi örgütü, köylü ve meslek organizasyonlarının temsilcilerinden oluşan 173 sandalyeli *Halk Meclisini* oluşturdu (Şen, 2004: 273).

Rejim, güç gereksinimini ordu ile temin ederken, toplumsal boyutta ise Baas Partisi bir araç olarak kullanılmaktadır. Esad'ın üç güç kaynağından birisi ordu, ikincisi Baas Partisi ve üçüncüsü istihbarat ağıdır (Arı, 205: 466). Bu güç kaynakları merkezinde Suriye'yi yönetirken iki prensip Esad'ın kararlarına yön verecektir.

Birincisi yönetimine tehdit doğmasına izin vermemek; ikincisi politikalarına geniş bir halk desteği sağlamak (Şen, 2004: 273). Esad ulusal birliği sağlamak isterken bunu çoğulcu bir toplumsal ve siyasal yapı içerisinde demokratik bir yolla değil, otoriter bir yöntemle gerçekleştirecektir. Bu süreç içerisinde Baas Partisi, toplumsal destek ve meşruiyet noktasında önemli konuma sahip olmuştur. Esad, Baas Partisi aracılığıyla, yeni genç nesil arasında (kadın-erkek ayırmadan) Baas yönelimli Suriyeli Arap vatanseverleri oluşturmuştu (Maoz, 1991: 299).

Esad'ın, Suriye'deki toplumsal bölünmüşlüğü aşma çabalarından bir başkası ise, belirli bir kesimi ifade eden tanımları ortadan kaldırması olmuştur. Örneğin dini kökene işaret eden coğrafi tanımlamalar gözden geçirilmiş ve daha tarafsız, Arap ortak kimliğine vurgu yapan isimlerle anılmaya başlanmıştır. Örneğin, hangi dinden olursa olsun, bütün Arapların eşit olduğunu vurgulamak için, *Cebel el-Dürüz* (Dürzi Dağı) yerine *Cebel el-'Arab* (Arap Dağı) ifadesini kullanmayı tercih etmişlerdir. Lazkiye yöresindeki dağlar, Suriye hükümetinin istatistiki dökümlerinde yakın bir geçmişe kadar *Cebel el-Alaviyin* veya *Cebel el-Nusayriyah* (Alevi Dağları yada Nusayr Dağları) olarak geçmekteydi. 1976 yılından itibaren ise daha tarafsız olan *el-Cebel Al-Sahiliyah* (Sahil Dağları) adı kullanılmaktadır. *Vadi el-Nasara* (Hıristiyanlar Vadisi) ise günümüzde *Vadi el-Nadara* (Yeşeren Vadi) adıyla anılmaktadır (Van Dam, 2000: 26).

Daha önce belirtildiği gibi, Hafız Esad ulusal meşruiyetini sağlamak adına kendisine Selahaddin ve Nasır'ı örnek aldı. Bu ikisine benzeme çabası, onun ulusal lider rolüne meşruluk ve destek sağlamak içindir (Maoz, 1991: 78). Esad, 1973 Anayasası'nda Devlet Başkanı'nın Müslüman olması ibaresine yer vermeyince sert tepkiyle karşılaştı. Geri adım atan Esad'ın yardımına, Lübnanlı Şii İmam Musa Sadr yetişti. Nusayri Aleviliğin Şiiliğin bir kolu olduğunu ifade ederek, Sünni dünyada Müslüman olarak dahi kabul edilmeyen bu azınlığın bir üyesi olan Esad'ın, Devlet Başkanı olmasının önünü açtı. Daha sonraki süreçte Esad, umre ziyareti yaparak, camilerde namaz kılarak kendisinin de samimi bir Müslüman olduğunu ifade etti ve mezhepsel ayrılıkların önemli bir sorun olmadığını belirtti.

Esad, yönetimi altındaki Suriye'de ulusal bütünleşmeyi sağlayıp, bir ulus kurmayı hedefledi. Ulus-devlet olmanın temel şartı olarak sınırlar içerisindeki

nüfusun homojen bir hale getirilmesi gerekmektedir. Esad da bunu sağlamaya çalıştı. Ancak bu konuda başarılı olduğunu söylemek pek mümkün değil. Çünkü Esad, geleneksel sosyal bağlılıkları kaldırmak ve toplumsal bir kimlik inşa etmek için çabalamış olsa da, kendisinin iktidarı da temelde bu kaldırmak istediği sosyal bağlılıklar üzerine kuruluydu. Çevresindeki insanlar genellikle yakınlarından müteşekkildi. Özellikle Lazkiyeliler aktif olarak Esad'ın yakın çevresinde yer alıp, yönetim kademesinde görev aldılar. Hatta Esad'ın yönetimini "Lazkiyelilerin yönetimi" olarak adlandıranlar da mevcuttur.

Bu sürecin başarısızlığının bir diğer göstergesi de, Esad yönetimine yönelik muhalefet hareketlerinin bir türlü bastırılmamasıdır. Esad muhalefeti silah zoruyla sindirmiş olsa da, yönetimine duyulan tepkilerin dinmemesi, toplumsal bütünleşmenin başarıya ulaşmadığını işaret eden önemli bir delildir. Özellikle Sünni İslami muhalefetin etkili muhalefeti ve şiddet içeren eylemleri, Esad'ın buna karşı başlangıçta çaresiz görünmesi gibi olgular ve İslami muhalefetin gittikçe güçlenmesi, toplumsal kabul görmesi, Esad Rejiminin tam olarak oturmadığının bir göstergesi olarak ifade edilebilir. Mezhep ayrımcılığı, yolsuzluk ve parti içi disiplinsizlik gibi etkenler, diğer etkenlerle birleşince, Esad'ın oluşturmak istediği ulusal meşruiyet artık söz konusu olamazdı.

Esad 1977'de yolsuzlukla mücadele kampanyası başlattı (Van Dam, 2000: 165). Başarısızlığa uğrayan bu kampanyayı 1979 yılında ikinci bir kampanya takip etti.. Ancak bu da başarısızlığa uğrayacaktı. Bunun sebebini Suriye'nin Birleşmiş Milletler'deki daimi temsilcisi Hammud el-Şufi, istifa konuşmasında şöyle izah etti:

Demokratik yöntemler uygulanmadığı sürece, yolsuzluk, görevi kötüye kullanma ve rüşvet kontrol altına alınamaz. Esad'ın yakın geçmişte başlattığı ve büyük reklamı yapılan, yönetimi yolsuzluktan arındırma hareketi, onun devlet ve orduda yerlerini garantilediği kişisel dost ve akrabalarını zor duruma sokacağı anlaşılır anlaşılmaz durduruldu (Akt. Van Dam, 2000: 166).

Başlangıçta Esad'ın getirdiği ekonomik rahatlık 1980'li yıllarda sona ermeye başladı. Esad'ın, İran-İrak savaşında Arap olan Irak'a karşı Arap olmayan İran'ı tercih etmesiyle Arap dünyasından almış olduğu maddi yardımların kesintiye uğraması, bu ekonomik zorluğun önemli safhalarından birisini oluşturuyordu. İkincisi, İsrail ile girişilen savaşta silah gücü olarak geri kalmamak adına, gelirlerin

büyük kısmının savunmaya harcanması da ekonomik olarak ülkenin sıkıntılarını arttırdı.

Yaşanan toplumsal sorunların yanı sıra ekonomik ve siyasi sorunlarda, bir bütün olarak Suriye'nin ulusal ve bölgesel bütünleşme sürecini olumsuz etkiledi. Ancak tüm bu olumsuz etkilere rağmen Esad, kısmen de olsa, Suriye'ye bir kimlik ve itibar kazandırmayı başardı. İstenilenin çok uzağında olmasına rağmen, geleneksel-bölgesel bağlılıklar eskiye oranla, en azından ulusal siyasette, daha az etkili olmaya başladı. Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu bir ulusal kimliğe dönüşemedi.

SONUÇ

Fransız Devrimi ile birlikte tarih sahnesinde yerini almış olan milliyetçilik olgusu, 20. yüzyılda bir siyaset biçimi olarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Pre-kapitalist devletlerin yıkılarak tarihe karışması 20. yüzyılın başında Ortadoğu'da da etkili olmuş ve başlangıçta kültürel taleplerle ortaya çıkan Arap milliyetçi düşüncesi, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte bağımsızlık yanlısı hareketlere dönüşmüşlerdir. Osmanlı'nın yıkılışı sonrasında sömürgeleşen Arap ülkeleri, bağımsızlık talepleri doğrultusunda tek bir Arap devleti çatısı altında birleşme çabasına girişmişlerdir. Sömürgecilerin müdahalesiyle birden çok devlete bölünen Araplar, tek çatı altında birleşme çabası içerisindeyken, bunun pratik olarak o dönemde mümkün olmadığını görünce, öncelikle sömürgeciler tarafından yapay sınırlarla birbirinden ayrılan küçük devletleri bağımsızlığına kavuşturmayı, daha sonra ise bu devletlerin tek bir çatı altında toplanması amacını gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Bu süreç içerisinde ortaya çıkan Baas hareketi, birisi Hıristiyan, diğeri Sünni Müslüman iki Suriyeli düşünür tarafından kurulmuştur. Baas hareketi, bağımsızlık sürecinde Suriye'de kurulmuştur. Temel amacı, aradaki yapay sınırları ve farklılıkları ortadan kaldırıp, bütün Arap ulusunu bir araya getirmek olan bu hareket, Suriye ve Irak'ta iktidara gelmiştir. İlk Arap Birliği denemesinde etkin rol üstlenen Baas ve kurucuları, Mısır, Suriye ve Yemen ile birlikte oluşturulan Birleşik Arap Devleti'nin kurulmasına ön ayak olmuşlardır. 1961 yılında Suriye, bir darbe ile birlikten ayrılmış ve tek başına yola devam etme kararı almıştır. 1963, 1966 ve 1970 yılında üç darbe daha gören Suriye, 1970 Kasımında Hafız Esad'ın iktidara gelmesi ile görece bir istikrara kavuşmuştur.

Özelde Baas Partisi ve genelde Arap milliyetçiliği, Alman milliyetçiliğinin irredentist özelliğine sahip olmuştur. Alman milliyetçiliği romantik temelde ve kültürcü bir özelliğe sahiptir. Ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat olgusu olarak biçimlenmiştir. Alman milliyetçiliği devlete dayalı olarak oluşmamış, tersine kendi ulus-devletini yaratmıştır. Arap milliyetçiliği de bu çerçevede önce bir milliyetçi düşünce oluşturmuş, daha sonra bu milliyetçilik düşüncesine binaen bir ulus-devlet yaratmaya çalışmıştır. Esad'da, bu anlamda

irridentist milliyetçilik düşüncesine sahip olarak Alman milliyetçi düşüncesine benzer bir biçimde ulus-devlet kurmaya çalışmıştır.

Esad'ın iktidara gelmesinden sonra da Arap Birliği ideali devam etmiş ve bütün Arapların tek bir çatı altında toplanması fikri Esad'ın Arap dünyasında önder bir konuma sahip olma düşüncesiyle birleşmiştir. Esad, Arap Birliği fikrinin, kendi liderliği altında olması durumunda canlanacağını ve başarıya ulaşacağını düşünüyordu. Genel anlamda Esad'ı, düşüncelerini ve eylemlerini irdelersek; Esad tek bir çatı altında tüm Arapların toplandığı Büyük Suriye ülküsüne sahiptir. İktidara geldiğinde, kendisinden önceki yönetimi Suriye'yi Arap dünyasında yalnızlaştırdığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Bütün Arap ülkeleriyle ilişkili olmanın bir zorunluluk olduğunu düşünmektedir. Bu anlamda ilerici-gerici ayrımı yapmadan tüm Arap devletleriyle yeniden ilişkiler sağlıklı bir hale getirilmeliydi ve Birlik çalışmaları devam etmeliydi. Nitekim Esad iktidara geldiğinde Libya ile yeni bir birlik anlaşması için gönüllü olmuştur.

Arap Birliğinin gerçekleşmesi sürecinde İsrail faktörü önemli bir rol oynamıştır. Esad, Arap dünyasındaki karizmatik pozisyonunu da bir anlamda İsrail karşıtı tavırları ve İsrail ile sürekli bir savaş içerisinde olmasına borçludur. Arap milliyetçi düşüncesinde İsrail *öteki* rolünü oynayarak, bir anlamda tüm Arapların, rejimleri arasında problem olsa da, birlikte hareket etmesini zorunlu hale getirmiştir. Arap rejimleri arasında ilerici-gerici tartışmaları İsrail karşısında önemli bir sorun olmaktan çıkmış ve tek vücut olarak hareket etmelerine olanak sağlamıştır. Esad, 1973 *Yom Kippur* savaşıyla İsrail'in yenilmez olduğu düşüncesine darbe vurmuş, savaş sonunda ciddi sayılamayacak bir başarıyı diplomatik bir zafere dönüştürmüştür. *Kuneytra Fatihi* unvanı da bu savaş sonunda kendisine layık görülmüştür.

Suriye bir üçüncü dünya ülkesi olarak diğer üçüncü dünya ülkeleri ile benzer özellikler gösterir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bağımsızlığını kazanmış genç bir ülkedir. İktidar sahipleri toplum karşı daha az sorumluluk duygusuna sahiptir. Devlet olarak iktisadi yapının içerisinde daha aktif bir konumdadır. İktidarı muhafazada kiskançtır. Bu özellikler çerçevesinde bakıldığında Esad, Üçüncü dünya milliyetçiliğinin tipik bir örneğidir.

Esad, Arap Birliđi dūřuncesini gerçekleştirememiştir. Bunun sebepleri arasında 1980’li yıllarda Arap milliyetçiliğinin okūřu en önemli faktörler arasında sayılabilir. Filistin davasının, liderlerin kişisel çekişmeleri sonucu zayıflaması, İnan-Irak savaşında Suriye’nin İnan tarafında olmayı tercih etmesi, Mısır’ın Enver Sedat dönemiyle birlikte İsrail ile barış grūřmelerine başlaması ve Camp David barış anlaşmasını imzalaması ve Arap ũlkeleri tarafından dışlanması gibi etkenler, Arap milliyetçiliğini zayıflatan etkenler olmuştur.

Esad’ın Suriye ulusal kimliđinin oluřması yolunda harcadıđı çaba, bir ulus kurma sūreci olarak ele alınabilir. Ancak, ulus olma sūreci için gerekli řartlar, Suriye’de oluřmamıřtır. Ulusal bir kimlik oluřturmanın bazı řartları vardır. Buna göre ilk řart teritoryal/ũlkesel özelliktir. Bu řart bađımsız bir devlet olarak Suriye’de mevcuttur. Sınırları çizilmiř bir mekān söz konusudur. Ancak bu mekānın tarihsel bir boyutu yoktur. Daha dođrusu eksiktir. Tarihsel olarak Suriye, Filistin, ũrdūn, Irak ve Lūbnan’ı kapsar. Ancak smūrge döneminde bu ũlkeler yapay sınırlarla blūnmūřtur. Bu durum mekansal özelliđi eksik hale getirir.

İkinci zellik, vatan fikridir. Bu fikir, ortak dūzenleyici kurumlar gerektirir. Bu kurumlar, ortak bir irade ve ortak siyasi duyarlılıkların ifadesi olarak kendini gösterir. Merkezileřmiř ve ũniter bir yapı söz konusudur. Ancak Suriye bu noktada henūz ulusal bütūnleřmesini bile sađlayamamıřtır. Ortak kurumları söz konusu deđildir. Ademi merkezi yapı, bu fikrin kök salmasını engellemiřtir.

ũncü özellik, yasal-siyasi topluluktur. Bu topluluğun fertleri arasında yasal ve siyasi topluluk fikrinin doğuşuyla aynı zamana denk gelen bir yasal eşitlik fikrinin izleri de mevcuttur. Henūz cemaat olgusunun dışına çıkamamış Suriye için, bu özellikte söz konusu değildir.

Drdūncü ve son özellik olarak uluslar, yurt içindeki halkı bir arada tutan ortak bir anlayış, emel, hissiyat ve fikirlere, ortak kamusal kũltüre sahip olmalıdır. Uluslar daha önce de ifade edildiği gibi, mensupları için yaratılan mitler, kutsallar, ortak tarihsel bellek, simge gelenekler aracılığıyla bağlanmış topluluklardır. Bu sebeple bu bağlar içerisinde faktörlerden birisi olan kũltür, paylaşılan ana unsur olmalıdır. Ancak Suriye için en temel özellik olan homojenleşme sağlanamadığı için, yaratılan bir ortak kũltür olmadığı için, bu özellik de geçerli değildir.

Suriye’de ortak dil dışında bir ulus olma emaresi ciddi anlamda göze çarpmamaktadır. Ortak dilin yarattığı birlik olgusu da Pan-Arap milliyetçiliği ile Suriye milliyetçiliği arasında gel-git yaratmaktadır. Genel olarak ifade etmeye çalışırsak, ne tam anlamıyla bir ulus-devlet olabilmiş, ne de ulusal kimlik yaratabilmiş olan Suriye, mevcut nüfusu açısından da bir ikilem içerisindedir. Arap nüfusun bilinç altında var olan birlik fikri, zaman zaman Pan-Arap kimliği altında ikincil kimlik konumuna düşeceği korkusuyla reddedilmektedir (Country Studies: 2008). Özellikle de azınlıklar tarafından paylaşılan bu düşünce hareketsiz bir konumda olan Pan-Arap milliyetçiliği baltalamaktadır.

Dış güçler tarafından çizilmiş yapay sınırlar, kısır kişisel iktidar çekişmeleri, mevcut nüfusun ortak bir takım değerler etrafında bir araya getirilememesi vs. gibi etkenler bir ulusal kimlik inşasını olumsuz etkilemiş ve birbirinden tarihsel, kültürel, dilsel, hiçbir farkı bulunmayan birden çok devletin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda da ulusal bir kimliğe sahip bir Suriye ulus-devletinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir.

KAYNAKÇA:

ALBAYRAK, H., (2007), **İslam Birliği'nin Nüvesi Olarak Türkiye-Suriye Birliği**, İstanbul: Vadi Yayınları.

ALJAZEERA, (2008), Profile: Sati' el-Husari, :
<http://english.aljazeera.net/NR/exeres/950B91E6-7005-41EF-873A-4910E25C6107.htm>. (28.01.2008)

ANDERSON, B., (2004), **Hayali Cemaatler**, (İ. Savaşır Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.

ANDERSON, B., (2001), "*Milliyetçiliği Anlamaya Giriş*", (Der.) Mustafa Armağan, **Değişen Milliyetçilik**, (Çev.) İsmail Türkmen, İstanbul: Şehir Yayınları, Ss. 31-62.

ARI, T., (2005), **Ortadoğu**, İstanbul: Alfa Yayınları.

ARMAĞAN, M., (2001), "*Sunuş: Modernlik ve Milliyetçiliğin Yeni Yüzleri*" (Der.) Mustafa Armağan, **Değişen Milliyetçilik**, (İ. Türkmen Çev.), İstanbul: Şehir Yayınları, Ss.5-10.

AYDIN, S., (2000), **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara: Gündoğan Yayınları.

BALBAY, M., (2007), **Suriye Raporu**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

BELLAMY, A. J., (2003), **Formation of Croation National Identity: Centuries-Old Dream**, Manchester, GBR: Manchester University Pres.

BOĞAZIÇI GÖSTERİ SANATLARI TOPLULUĞU (BGST), (2008), "*Klasik Sömürgeciliğin Bölgeden Çekilişi ve Yükselen Arap Milliyetçiliği*",
<http://www.bgst.org/keab/keab140705bol2.asp> (29.02.2008).

CARR, E. H., (1999), **Milliyetçilik ve Sonrası**, (O. Akinhay Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

ÇAĞLA, C., "*Renan İrk ve Millet*", **Cogito**, Bahar 2007, sayı 50,
<http://www.ykykultur.com.tr/cogito/50/sonsayi.htm> .

ÇANDAR, C., (Tarihsiz), **Ortadoğu Üzerine Aykırı Düşünceler**, İstanbul: Bir Yayıncılık.

COUNTRY STUDİES, (2008), **Concepts of Nationalism, Unity and the Arab Nation**, <http://www.country-studies.com/syria/concepts-of-nationalism,-unity,-and-the-arab-nation.html> 05.01.2008.

DAVİŞA, A., (2004), **Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutsuzluğa**, (L. Yalçın Çev.), İstanbul: Literatür Yayınları.

DİNÇ, A., (2007), *Millet ve Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar*, www.gunaksam.com. 04.04.2008.

DURSUN, D., “*Ortadoğu Neresi: Sübjektif Bir Kavramın Anlam Çerçevesi ve Tarihi*”, www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_01.html Ss.1-5. 29.02.2008.

EL-HUSRİ, S., (1998), **Arap Milliyetçiliği Üzerine: Arapçılık Nedir?**, Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (S. Derman Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Ss.148-150.

ERTÜRK, E., (2008), **Üçüncü Dünya Ülkeleri**, <http://www.enfal.de/sosyalbilimler/u1/004.htm> 01.03.2008.

GELLNER, E., (1992), **Uluslar ve Ulusçuluk**, (B. Ersanlı Behar, G. Göksu Özdoğan, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.

GELLNER, E., (1998), **Milliyetçiliğe Bakmak**, (Çev.) Simten Coşar ve Diğerleri, İstanbul: İletişim Yayınları.

GİDDENS, A., (2000), **Sosyoloji**, (Hüseyin Özel, Cemal Güzel Haz.), İstanbul: Ayraç Yayınları.

GUIBERNAU, M., (1997), **Milliyetçilikler**, (N. N. Domaniç Çev.), İstanbul: Sarmal Yayınevi.

GÜNGÖR, E., (1997), **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, İstanbul: Ötüken Yayınları.

HARBİ, M., (1998), “*Arap Ulusal Mitini Sorgularken*”, Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (S. Derman Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Ss.84-88.

HAYES, C. J.H., (1995), **Milliyetçilik: Bir Din**, (M. Çiftkaya Çev.), İstanbul: İz Yayınları.

HEYWOOD, A., (2007), “*Milliyetçilik*”, **Siyasi İdeolojiler**, (Ö. Tüfekçi Bölüm Çev.), Ankara: Adres Yayınları.

HOBSBAWM, E. J., (2006), **Milletler ve Milliyetçilik**, (O. Akınhay Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

HOURANİ, A., (2007), **Arap Halkları Tarihi**, (Y. Alogan Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

HÜSEYİN, A., (1991), **İslam Dünyasına Siyasi Bakışlar**, (M. Çiftkaya Çev.), İstanbul: İz Yayınları.

<http://www.buldun.com/suriye/1149/>, **Suriye'nin Yönetim Biçimi**, 01.08.2008

<http://www.biyografi.net/kisiayrinti.asp?kisiid=120> **Hafız Esad**, 10.08.2008.

İHH, (2008), **Tarihsel Süreçte Suriye**, <http://suriye.ihh.org.tr/tarihsel/surec.html>, 05.02.2008.

İNAYET, H., (1997), **Arap Siyasi Düşüncesinin Seyri**, (2.Baskı), (H. Kırılgaç Çev.), İstanbul: Yöneliş Yayınları.

İSTANBUL TİCARET ODASI, (2000), **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul: İTO Yayınları.

JAFFRELOT, C., (1998), “*Bazı Ulus Teorileri*”, Jean Leca, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (S. Derman Çev.), İstanbul: Metis Yayınları, Ss. 54-68.

JORDAN, B., LENZ, A., (1999), **Yüzyılın 100 Politikacısı**, (A. Erinç Çev.), İstanbul: Afa Yayınları.

KAPANİ, M., (1998), **Politika Bilimine Giriş**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

KARAKAŞ, M., (1999), *Farklılaşma ve Benzeşme Referansı Olarak Kimlik*, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, Mayıs 1999, ss 257-273.

KARAKAŞ, M., (2000), **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara: Vadi Yayınları.

KARAKAŞ, M., (2006), **Küreselleşme ve Türk Kimliği**, Ankara: Elips Yayınları.

LİNDHOLM, C., (2004), **İslami Ortadoğu**, (B. Şafak Çev.), İstanbul: İmge Yayınları.

- LEWİS, B., (2004), **300 yıldır sorulan soru: Hata Neredeydi?**, (H. Ö. Turgan, S. Bilbaşar Çev.), İstanbul: Oğlak Yayınları.
- LEWİS, B., (2006), **Uygarlık Tarihinde Araplar**, (H. D. Yıldız Çev.), İstanbul: Pegasus Yayınları.
- LEWİS, B., (2007), **Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi**, (S. Y. Kölay Çev.), İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- MANSFIELD, P., (2000), **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap dünyası**, (S. Yurdakul Çev.), İstanbul: Söylem Yayınları.
- MAOZ, M., (1991), **Esad –Şam’ın Sfenksi**, (H. Gündüz Çev.), İstanbul: Akademi Yayınları.
- MERTOĞLU, S., (2007) **Önsöz, İttihad-ı Osmani’den Arap İsyanına**, içinde (Ö. Kavak Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- NAKAVİ, A. M., (1991), **İslam ve Milliyetçilik: Emperyalizm, Nasyonalizm ve İslam**, (H. Sönmez Çev.), Konya: Şubat Yayıncılık.
- OKUR, M. A., (2004), “*Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye*”, **Ortadoğu Siyasetinde Suriye**, (Der.) Türel Yılmaz, Mehmet Şahin, Ankara: Platin Yayınları.
- OWEN, R., PAMUK, Ş., (2002), **20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi**, İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- ÖZTÜRK, M., (2004), “*Genel Hatları ile 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Suriye*”, **Milletlerarası Ortadoğu: Kaos mu Düzen mi? Konferansı**, (Haz.) Ali Ahmetbeyoğlu ve diğerleri, İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları.
- ÖZKOÇ, Ö., (2007), **Suriye Baas Partisi: Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Ankara.
- ÖZKIRIMLI, U., (2008), **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- PIPES, D., (2008), **Radical Politics and the Syrian Social Nationalist Party**, <http://www.meforum.org/article/pipes/5788> 04.08.2008.

- RIZA, M. R., (2007) **İttihad-ı Osmani'den Arap İsyanına**, (Ö. Kavak Çev.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- RÜZGAR, M., (1991), “*Ortadoğu ve Baas Partisi*”, **Birikim Dergisi**, Sayı 22, Şubat,1991, İstanbul: Ss.18-22.
- SCHNAPPER, D., (1995), **Yırttaşlar Cemaati**, (Ö. Okur Çev.), İstanbul: Kesit Yayıncılık.
- SEVER, A., (2004), “*Bağımsızlıktan Bugüne Suriye: Baas Partisi, Esad Dönemi ve Sonrası*”, **Değişen Topumlarda Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu**, (F. Atacan Der.), İstanbul: Bağlam Yayınları.
- SMİTH, A. D., (2001), “*Milliyetçilik ve Tarihçiler*”, (Der.) Mustafa Armağan, **Değişen Milliyetçilik**, (İ. Türkmen Çev.), İstanbul: Şehir Yayınları, Ss. 31-62.
- SMİTH, A. D., (2004), **Milli Kimlik**, (B. S. Şener Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- ŞEN, S., (2004), **Ortadoğu’da İdeolojik Bunalım: Suriye Baas Partisi ve İdeolojisi**, İstanbul: Birey Yayınları.
- ŞENTÜRK, D., (2003) **Ortadoğu’da Arap Birliği Rüyası: Saddam’ın Baas’ı**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- TİBİ, B., (1998), **Arap Milliyetçiliği**, (C. Temiz Çev.), İstanbul: Yöneliş yayınları.
- TOURAİNE, A., (1995), **Modernliğin Eleştirisi**, (H. Tufan Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- TURAN, Ö., (2002), **Tarihin Başladığı Nokta: Ortadoğu**, İstanbul: Yaydağ yayınları.
- UZUN, T., (2003), “*Ulus, Milliyetçilik ve Kimlik Üzerine Bir Değerlendirme*”, **Doğu Batı**, Yıl 6, Sayı 23, Mayıs Haziran Temmuz 2003, Ankara, Ss. 131-154.
- ÜLKEN, H. Z., (1992), **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul: Ülken Yayınları.
- VAN DAM, N., (2000), **Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, (Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

VAN DUSEN, M. H., (1972), “*Political Integration and Religionism in Syria*”, **The Middle East Journal**, Cilt 26, Bahar 1972, Ss. 123-136. Akt. VAN DAM, N., (2000), **Suriye’de İktidar Mücadelesi: Esad ve Baas Partisi Yönetiminde Siyaset ve Toplum**, (Semih İdiz, Aslı Falay Çalkıvık Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

VATANDAŞ, C., (2004), **Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu**, İstanbul: Açılım Yayınları.

VATİKİOTİS, P. J. (1998) **İslam ve Ulus-Devlet**, (E. Arslanoğlu Çev.), İstanbul: Pınar Yayınları.

WEBER, M., (1993), **Sosyoloji Yazıları**, (T. Parla Çev.), İstanbul: Hürriyet Yayınları.